

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'AN ÇERÇEVESİNDE SEYYİD KUTUB'UN
HIRİSTİYANLIĞA YAKLAŞIMI

Yüksek Lisans Tezi

YASİN GÜZELDAL

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'AN ÇERÇEVESİNDE SEYYİD KUTUB'UN
HIRİSTİYANLIĞA YAKLAŞIMI

Yüksek Lisans Tezi

YASİN GÜZELDAL

Danışman: PROF.DR. İSMAİL TAŞPINAR

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı DİNLER TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Yasin Güzeldal'ın FÎ ZİLÂL'L-KUR'AN ÇERÇEVESİNDE SEYYİD KUTUB'UN HİRİSTİYANLIĞA YAKLAŞIMI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 27.05.2016 tarih ve 2016-19/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 3/6/2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. İSMAİL TAŞPINAR	
2. Jüri Üyesi Prof. Dr. YAKUP ÇİÇEK	
3. Jüri Üyesi Doç. Dr. BİLAL BAŞ	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Yasin Güzeldal
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	: Dinler Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İsmail Taşpınar
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Haziran 2016
Anahtar Kelimeler	: Seyyid Kutub, Hıristiyanlık, İsa

ÖZET

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'AN ÇERÇEVESİNDE SEYYİD KUTUB'UN HIRİSTİYANLIĞA YAKLAŞIMI

Bu çalışmanın konusu, modern dönemde yazılmış tefsirler arasında büyük bir üne kavuşmuş olan Seyyid Kutub'un (1906-1966), tefsirinde Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkındaki düşünceleri, yorum ve değerlendirmelerini kapsamaktadır. Araştırmanın amacı, çağdaş İslam düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan Seyyid Kutub'un, hem Hıristiyanlık ve Hıristiyanlarla ilgili düşünce, yorum ve değerlendirmelerinin anlaşılması sağlamak, hem de Doğulu bir araştırmacı olarak onun, Hıristiyanlık tarihi ve sistemine bakış açısını ve bunun temellerini tartışarak ortaya koymaktır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Yasin Güzeldal
Field	: Philosophy and Religious Studies
Programme	: History of Religion
Supervisor	: Professor İsmail Taşpınar
Degree Awarded and Date	: Master - June 2016
Keywords	: Sayyid Qutb, Christianity, Jesus,

ABSTRACT

SAYYİD QUTB'S APPROACH TO CHRISTIANITY ACCORDING TO THE TAFSİR Fİ ZİLALİL QURAN

The subject of this study comprise the thoughts, comments and evaluations on Christianity and Christians in the *Tafsir Fi Zilâlil Quran* of Sayyid Qutb (1906-1966) who had a great reputation among the intellectual muslim writers in the modern era. The aim of the research is to present both Sayyid Qutb's -who has an important role in contemporary Islamic thought-, contribution to the understanding of the thoughts, comments and evaluations on Christianity and Christians in his Tafsir, and discussing the fundamental sources of his approach about the history and dogmas of Christianity.

ÖNSÖZ

Hıristiyanlık, günümüz dünya nüfusunun üçte birini oluşturan ilahi kaynaklı büyük dinlerden biridir. Evrensel ve ilahi kaynaklı olan bu din, dünyanın her yerine yayılmış, Hz. İsa'nın vefatından sonra tahrife maruz kalmış ve tevhid inancından teslis inancına doğru büyük bir değişim geçirmiştir. Hıristiyanlığın geçirdiği bu değişimi anlamak, ancak bu değişimi hazırlayan etkenleri anlamakla mümkün olabilir. Günümüz Hıristiyanlığının ortaya çıkışı hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerin çoğu, günümüz Hıristiyanlığının büyük oranda Hz. İsa'nın öğretilerinden çok Pavlus'un yorumlarından ibaret olduğu şeklindedir.

Hıristiyanlığın ortaya çıktığı coğrafyada başta Yahudiler ve putperestler olmak üzere birçok kültürün izinin bulunması, üç yıl gibi kısa bir süre tebliğ vazifesinde bulunabilen Hz. İsa'ya verilmiş olan İncil'in yazıya geçirilemeyip korunmasız bir vaziyette kalması, Hz. İsa'nın çarmıhta öldürülüp daha sonra tekrar diriltildiği iddiaları gibi birçok etken, Pavlus'un Hıristiyanlığı tevhitten teslise götürmesinde büyük rol oynamıştır. Böylece Pavlus bu yeni dinin merkezine Allah'ı değil Hz. İsa'yı yerleştirmiştir. Pavlus'un Hıristiyanlığı getirdiği bu nokta, zaman içerisinde hem Hıristiyanların kendi içlerinde hem de diğer dinlerle olan ilişkilerinde ciddi problemlere yol açmıştır.

İslam dünyasında, Hıristiyanlıkla ilgili olarak günümüze kadar birçok çalışma yapılmış, önemli reddiyeler kaleme alınmıştır. Bu çalışmada da modern dönem müfessirlerden Seyyid Kutub'un (1906-1966) *Fî Zilâli'l-Kur'an* ismiyle İslam dünyasında büyük şöhrete kavuşmuş olan tefsirinde, "Hıristiyanlık" konusu incelenmeye çalışıldı. *Fî Zilâli'l-Kur'an* adlı eser İslam âleminde bu kadar önemli bir yere sahip olmasına rağmen Türkiye'de henüz konu ile alakalı müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmanın benim bu alanda yetişmem için bir basamak olmasını temenni ediyorum. Öncelikle tez konusunu seçiminden tezin bitimine kadar her türlü desteği ve rehberliğiyle, yoğun çalışmaları arasında yanına her gittiğimde bana vakit ayıran

saygıdeğer hocam Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR'a teşekkürü bir borç bilirim. Yetişmemde bana güvenen ve her konuda benden desteğini esirgemeyen aileme; tezimin başlangıcından bitimine kadar yanımda olan ve bir kütüphaneci olarak bana her türlü desteği gösteren sevgili eşime sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul, 2016

Yasin GÜZELDAL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
2. Metot ve Kaynaklar	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYİD KUTUB'UN HAYATI VE ESERLERİ

I. SEYYİD KUTUB'UN YAŞADIĞI DÖNEMDE MİSİR'DAKİ SİYASİ VE SOSYAL DURUM.....	4
A. Edebiyatçılıktan Tefsirciliğe	8
B. İhvan-ı Müslimîn Teşkilatına Katılması ve Siyasi Hayatı	11
II. ESERLERİ	14
A. Edebi Eserleri.....	14
B. Dini Eserleri	18
C. Diğer Eserleri	25
D. Tefsirinde Kullandığı Kaynaklar	26
E. Tefsirinde Kullandığı Metot	27
III. FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'AN'IN KAYNAKLARINDAN MENÂR TEFSİRİ	29

İKİNCİ BÖLÜM

FÎ ZİLÂL'İL KUR'AN TEFSİRİNDE HZ. MERYEM VE HZ. İSA

I. DİNLERDE MUCİZEVİ DOĞUMLAR	31
-------------------------------------	----

II. İMRAN AİLESİ VE HZ. MERYEM'İN DOĞUŞU	32
A. Hz. Meryem'in Adı ve Ailesi	32
B. Hz. Meryem'in Doğumu ve Mabede Adanması	33
C. Hz Meryem'in Özellikleri	36
D. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya Hamile Kalması	37
III. SEYYİD KUTUB TEFSİRİNDE HZ. İSA	42
A. Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı Doğurması	42
B. Hz. İsa'nın mucizeleri.....	45
1. Çamurdan Yaptığı Kuşun Canlanması	46
2. Âmâları ve Alacalı Hastaları İyileştirmesi.....	46
3. Allah'ın İzniyle Ölülerini Diriltmesi.....	47
4. Gaybtan Haber Vermesi.....	48
5. Gökten Sofra İnmesi	48
C. Hz. İsa'nın Kulluğu ve Tebliği.....	53
D. Hz. İsa'nın Akıbeti.....	58
1. Hz. İsa'nın Vefatı.....	58
2. Çarmıh Hadisesi	60
3. Hz. İsa'nın Yükselişi (Ref'i)	64
4. Hz. İsa'nın Yeryüzüne İnişi (Nüzûl-i İsa)	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÎ ZİLÂL'İL KUR'AN TEFSİRİNDE HİRİSTİYAN İNANÇLARI VE KUTSAL KİTABI

I. TESLİS PROBLEMİ.....	69
A. Kur'an Açısından Teslis Problemi.....	69
1. İlahi İrade ve Tabiat Kanunları Açısından Babasız Doğum	70
2. 'Kelime' Kavramı	71
3. Hz. Âdem'in Yaratılışı İle Benzerliği	71
4. Putperest İnançların Etkisi	72
5. Düşünsel Gerilemenin Etkisi	73
6. Hıristiyan İnancının Önceki Toplumlar İle Benzerliği	73

B. Hıristiyanlık Açısından Teslisin Değerlendirilmesi.....	78
1. Teslis'in Unsurları.....	78
2. Mesih'in Tabiatı.....	83
II. TAHRİF PROBLEMİ VE HİRİSTİYANLIK	88
III. TEBŞİRAT PROBLEMİ	95
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	104

KISALTMALAR

<i>AÜİFD.</i>	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>C.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DİA.</i>	Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>DÜİFD.</i>	Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>IDB.</i>	The Interpreter's Dictionary of The Bible
<i>M. S.</i>	Milattan sonra
<i>M. Ü.</i>	Marmara Üniversitesi
<i>TDV.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>t.y.</i>	Tarih yok
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhu Aleyhi Vesellem
<i>SBE.</i>	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>s.</i>	Sayfa
<i>ss.</i>	Sayfalar
<i>Y.y</i>	Yayın yeri yok
<i>y.y.</i>	Yayınevi yok
<i>yy.</i>	Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Mısırlı bir mütefekkir olan Seyyid Kutub'un (1906-1966) *Fî Zilâli'l-Kur'an* adlı tefsiri, çağdaş bir tefsir olması nedeniyle Müslümanlar arasında hızla yayılmış ve büyük yankı uyandıran bir tefsir olmuştur. Bu eser Müslümanlar arasında önemli bir kesim tarafından sadece bir tefsir kitabı değil, aynı zamanda bir eğitim ve davet metodu olarak kabul edilmiş, İslam toplumu için yazılmış bir rehber olarak görülmüştür.

Bu çalışmada, Seyyid Kutub'un kendine has bir yöntemle kaleme aldığı, günümüz İslam dünyasında büyük şöhrete ulaşmış en önemli tefsirlerden biri olan *Fî Zilâli'l-Kur'an* tefsirinde 'Hıristiyanlık' konusu incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada Seyyid Kutub'un *Fî Zilâli'l-Kur'an* adlı eserindeki Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkındaki düşünceleri, yorum ve değerlendirmeleri ele alınmıştır. Tefsirde bulunan Hıristiyanlıkla ilgili görüşler, sistematik başlıklar halinde incelenmiştir.

Bu çalışma aynı zamanda Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yüzyıllardır süren ve günümüzde hala devam eden tartışma konularının modern dönemde yazılmış bir tefsirin gözünden nasıl görüldüğünün ortaya konması açısından önem arz etmektedir.

2. Metot ve Kaynaklar

Seyyid Kutub'un yaklaşık yarısını hapisanede yazmış olduğu bu tefsiri, geleneksel tefsir kitaplarından farklı olarak ictimai ve edebi yönü ağır basmasıyla öne çıkmaktadır. Bu sebeple onun 'tefsir' olarak kabul edilip edilmemesi üzerine birçok tartışma yapılmıştır. Öncelikle bu tartışmalar *Fî Zilâli'l-Kur'an*'ın klasik metotta yazılmış tefsirlere benzememesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple onun gerçek bir

tefsir olmadığı öne sürülmüş; bunun gerekçesi olarak da tefsirde sarf ve nahivle ilgili filolojik tartışmalara yer verilmemesi, Fıkıh ve Tefsir Usulü konularının ele alınmaması gösterilmiştir.¹ Ancak, onun tefsirinde ele aldığı Dinler Tarihi ile ilgili bilgiler incelenip tartışılmamıştır.

Bu itibarla, Seyyid Kutub'un Hıristiyanlıkla ilgili görüşlerinin incelenmeye çalışıldığı bu araştırmada, deskriptif (tanımlayıcı) ve karşılaştırma metodu kullanılmıştır. Araştırmanın ana kaynağı konumunda olan *Fî Zilâli'l-Kur'an* tefsirinin Arapça asıl nüshası baştan sona taranmış, sonrasında Hıristiyanlıkla ilgili ayetler ve yorumlar belli başlıklar altında incelenmiştir. Seyyid Kutub'un da tefsirinde kullandığı metot gereği, konular incelenirken, öncelikle konuyla ilgili ayetler verilmiş, ardından Seyyid Kutub'un yorumlarına ve açıklamalarına yer verilmiştir. Daha sonra bu veriler Dinler Tarihi kaynakları açısından değerlendirilmiştir. *Fî Zilâli'l-Kur'an* tefsiri ilk olarak Bekir Karlığa, İsmail Hakkı Şengüler ve M. Emin Saraç tarafından Türkçe'ye on altı cilt halinde tercüme edilmiştir (1968-1977). Çalışmada bu eserden de yararlanılmıştır. İkinci kaynak olarak ise konu ile ilgili ansiklopedi maddeleri, sözlükler, kitaplar ve süreli ilmi yayınlar kullanılmıştır.

Çalışma 'Giriş' ve 'Üç Bölüm'den oluşmaktadır. 'Birinci Bölüm'de Seyyid Kutub'un hayatı, eserleri ve özellikle tefsirini kaleme aldığı dönemde Mısır'ın siyasal-sosyal durumu ele alınarak tefsirin ne tür şartlarda yazıldığı anlatılmaya çalışılmıştır.

'İkinci Bölüm'de tefsirde yer alan Hz. İsa'nın doğumu, ailesi, çocukluğu, peygamberliği, vefatı ve tekrar yeryüzüne gelmesi (Nüzûl-i İsa) konuları ele alınmıştır.

'Üçüncü Bölüm'de Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında polemik konusu olan özellikle, Hıristiyanlığın 'tevhid' esasından 'teslis' akidesine doğru geçirdiği evrim, İncil'in 'tahریف' edilmesi ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in geleceğini müjdeleyen 'tebşirat' konuları tefsirdeki bilgiler esas alınarak incelenmeye çalışılmış ve tartışılmıştır.

¹ Seyyid Kutub'un *Fî Zilâli'l-Kur'an* adlı eserinin tefsir tarihindeki yeri için bkz.: Mesut Erdal, "Fî Zilâli'l-Kur'an Tefsiri'nde Takib Edilen Tefsir Metodu", **DÜİFD**, Cilt.8, Sayı.2, (2006), s. 168.

‘Sonuç’ bölümünde ise her bölümde yapılan araştırmaların sonuçları ve Seyyid Kutub’un *Fî Zilâli’l-Kur’an* adlı eserinde Hıristiyanlık ile ilgili genel görüşleri değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYİD KUTUB'UN HAYATI VE ESERLERİ

I. SEYYİD KUTUB'UN YAŞADIĞI DÖNEMDE MİSİR'DAKİ SİYASİ VE SOSYAL DURUM

Mısır, Müslümanlar tarafından ilk kez 641'de Hz. Ömer zamanında Amr b. As tarafından fethedilir. Daha sonra, Emeviler, Abbasiler, Şîî Fâtımî Devleti, Eyyübîler ve Memlûkler bu coğrafyada hâkimiyet kurarlar. Yavuz Sultan Selim, Mercidabık savaşı sonrasında Mısır'ın hâkimiyetinin Osmanlı'ya geçmesini sağlar. XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılda merkezi idarede baş gösteren bazı asker cemaatlerinin idari işlere karışıp divan erkânına ve Beylerbeyilere müdahale etmesi gibi sebeplerle ortaya çıkan idari zaaf lar sonucu huzursuzluklar artar. Osmanlı Devleti'yle mücadele halindeki büyük devletlerin eyalet yöneticilerini kışkırtmaları ve isyana teşvik etmeleri gibi nedenlerden dolayı Mısır'da birbirini takip eden isyanlara rastlanır. Bu isyanlar Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetini sarsmaya başlar. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır eyaletinde idarî, malî, askerî bakımdan yaşanan sıkıntılar, merkezî yönetim anlayışı ve onun temsilcisi olan Beylerbeyilerinin eyaletteki otoritesini zayıflatır.²

XVIII. yüzyıldan itibaren Mısır'ın doğal zenginlikleri Avrupalı emperyalist devletleri cezbeder ve 'Sanayi İnkılabı' ile Mısır, bu devletler için rekabet alanı haline gelir. XVII. yüzyıl boyunca Fransa'da Mısır'ı ele geçirme düşüncesi var olmuş; fakat Osmanlı Devleti ile olan iyi münasebetleri bozmamak için, bu düşünce gerçekleşmemiştir. Fransa'nın Mısır'daki siyasi menfaatleri İngiltere'ninkinden daha üstündür. İngiltere'nin Mısır'da isyan eden ve ayrı bir devlet kurmaya çalışan Ali Bey ile bir ticaret anlaşması yaparak İngiliz gemilerinin Kızıldeniz'e girmesine müsaade edilmesi üzerine Napolyon (1769-1821) kumandasındaki 35.000 askeri taşıyan Fransız donanması, 2 Temmuz 1798'de İskenderiye civarına yanaşır. İskenderiye ve Kahire

² Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", **DİA**, C.29, İstanbul: TDV, 2004, s. 565.

işgal edilir.³ Mısır'a asker çıkarılmasından bir ay sonra İngiliz amirali Nelson tarafından Fransız donanmasının Ebu Kır limanında tahrip edilmesi, İngiltere tarafından Fransa teşebbüsüne bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Bu darbeden sonra Fransızlar 1801 yılında Mısır'dan ayrılmak zorunda kalırlar.⁴

Fransızların ayrılmasından sonra Mısır'da uzun süre düzen ve refah ortamı sağlanamamıştır. Osmanlı yönetimiyle Memlûk beyleri arasındaki mücadele devam eder. Fransızlar karşısındaki başarılarından ötürü Mısır Valisi Koca Hüsrev Paşa tarafından binbaşılığa yükseltelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö.1849) kargaşa ortamında bütün tarafları birbirine karşı kullanıp Mısır valileri Hüsrev, Tahir, Ali ve Hurşid paşaları bertaraf eder; ardından 1804'te kendisini Mısır'a vali tayin ettirir. Memlûk beylerinin muhalefete başlaması üzerine düzenlediği bir komplo ile bunların büyük bir kısmını katlettirir. Bu sûretle nüfuzu artan Mehmed Ali Paşa, ayrı bir devlet kurma hayaline kapılır. Mehmed Ali Paşa'nın ayaklanarak Osmanlı Devletine karşı harekete geçmesi, doğal olarak Avrupa devletlerini de hareketlendirir. Özellikle Fransızlar, Mısır'daki ticari çıkarlarını önemsediklerinden Mehmed Ali Paşa'nın tam anlamıyla bağımsızlığa kavuşmasını istemezler.⁵ Ancak, Mehmed Ali Paşa'nın ardından gelen valiler, Avrupalı devletlerin yardımlarıyla Mısır'ı Osmanlı'dan ayırmaya çalışırlar.⁶

1866'da Mısır valilerine "hidiv"⁷ unvanı verilir. Hidiv'ler 1872'de Avrupa devletleriyle borç antlaşması yapma yetkisini elde eder. Hidiv İsmail Paşa (1830-1895), bu genişletilmiş yetkilerle Batılı devletler nezdinde bağımsız bir devlet başkanı muamelesi görmeye başlar. 1879'da Ahmed A'rabî Paşa (1841-1911) yönetime geçer ve Hidiv İsmail Paşa azledilir. Avrupalı güçlerin Mısır'ın iç işlerine müdahalesine karşı olan Mısırlılar, el-Hizbü'l-vatani adı altında A'rabî Paşa etrafında toplanarak ayaklanırlar. Bunu kendileri için bir tehdit ve aynı zamanda fırsat olarak gören İngiltere

³ Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, Salih Tuğ (çev.), C.4, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981, s. 1170.

⁴ Hasan Kamil Yılmaz, **Seyyid Kutub Hayatı, Fikirleri, Eserleri**, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980, s. 22.

⁵ Matthew S. Anderson, **The Eastern Question 1774-1923: A Study In International Relations**, London: The Macmillan Press, 1972, s. 97.

⁶ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 200.

⁷ Hidiv, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın soyundan gelen valilere verilen bir unvandır. Mısır valileri, 1914 yılına kadar bu unvanı taşımışlardır. Bkz.: Hilal Görgün, "Mısır", **DİA**, C.29, İstanbul: TDV, 2004, s. 570.

bu duruma müdahil olmak ister ve Mısır'ı işgal edip, 3 Ocak 1883'te yayınladığı bir beyanname ile dilediği kadar Mısır'da kalacağını ilan eder.⁸

Mısır, daha önce Fransız sömürgeciliğinin kontrolünderken bu sefer, İngiliz kontörüne girer. Parlamenter hayata son verilir. Ordu İngiliz subay ve yöneticiler idaresinde yeniden düzenlenir. Böylece ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel hayatı İngilizlerin kontrolü altına girmiş olur.⁹

Mısır; Trablus ve Balkan harplerinde tarafsız kalır. Birinci Dünya Savaşı bitiminden kısa bir süre sonra Zağlul Paşa'nın (1859-1927) başlattığı mücadele büyür ve İngilizler Mısır'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalırlar. Mısır'da 1920 yılından itibaren parlamenter yönetime izin verilir ve Zağlul Paşa liderliğindeki el-Vefd Partisi iktidara gelir. Ancak İngilizler ülkeyi fiilen yönetmeye devam etmektedir. Bu durum karşısında tepkilerin yükselmesi üzerine İngilizler parlamentoyu da hükümeti de dağıttılar. Sa'd Zağlul Paşa'nın 1927'de vefatından sonra Vefd Partisinin başına Nahhas Paşa (1876-1965) geçer. Onun da İngilizlerle yaptığı görüşmeler bir neticeye varmaz. Bu dönemde Ahmed Hüseyin başkanlığında kurulan, Mısır'ı-Fetat partisi ile birlikte, ileride Seyyid Kutub'un da fiilen içinde yer alacağı, Hasan el-Bennâ¹⁰ (1906-1949) başkanlığındaki İhvân-ı Müslimîn teşkilatı da siyaset sahnesine çıkar. 1936 yılında

⁸ Görgün, s. 570; Yılmaz, s. 23.

⁹ İbrahim Sarmış, **Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub**, Ankara: Fecr Yayınevi, 1992, s. 16.

¹⁰ Hasan el-Bennâ, İhvân-ı Müslimîn teşkilâtının kurucusu Mısırlı fikir ve mücadele adamıdır. 1906 yılında Nil vadisindeki Mahmudiye'de dünyaya geldi. Sekiz yaşında Reşadiye'de dini mektebe başladı. Burada Kur'an-ı Kerim'in bir kısmını ezberleyip nahiv ve biraz da Arap edebiyatı okudu. Büyük ideallerin sahibi olan Bennâ okul yıllarında birkaç arkadaşıyla 'Men-i Muharremat' (Haramları Yasaklama) cemiyeti kurdu. Reşadiye'den sonra 'Dimenhûr Muallim Mektebi'ne girdi. Demenhûr'daki eğitimini tamamladıktan sonra Kahire'ye giden Hasan el-Bennâ, Dâr'ül-Ulûm'a kaydoldu. 1927 yılında buradan mezun oldu ve tayini İsmailiye'ye yapıldı. Bu sıralarda İngiliz emperyalizminin Mısır'ı maddî-mânevî bakımdan çöküntüye uğrattığını görerek bu durum karşısında bir şeyler yapmak için dönemin tanınmış âlimleriyle irtibata geçti ve Ezher şeyhlerinden Muhammed Sa'd ile aralarında Yûsuf ed-Decvî, Abdülazîz Çâvîş ve Muhammed Reşîd Rıza'nın da bulunduğu birçok âlimi bir araya getirmeyi başardı. Bu âlimlerin çeşitli yerlerde konferanslar vermesini sağladı. Nihayet Ocak 1928 yılında birkaç arkadaşıyla ismini 'İhvan-ı Müslimîn' olarak belirlediği teşkilatını kurdu. Cemiyet günden güne büyüdü. 1932 yılında seslerini daha geniş kitlelere duyurabilmek için haftalık 'Nezir' dergisini yayınlamaya başladılar. II. Dünya Savaşı sırasında gelen hükümetler İngilizlerin istekleri doğrultusunda İhvan-ı Müslimîn'e baskı yapmaya başladılar ve Hasan el-Bennâ ile önde gelen arkadaşlarını birçok defa tutuklattılar. Hasan el-Bennâ'nın Mısır'daki sömürge uygulamasından kurtulmak için İngiltere'ye karşı cihad ilan etmesi, Nukraşi hükümetinin İhvan-ı Müslimîn üzerindeki baskılarını arttırmasına yol açtı. Hasan el-Bennâ binlerce kişinin katıldığı açık hava mitinglerinde hükümete sert bir dille çatıyordu. Tüm bunların neticesinde 'gerici', 'milleti bölüyor', 'demokrasi düşmanı' suçlamalarıyla halkın gözünde itibarsızlaştırılmaya çalışıldı. 1949 yılı 12 Şubat günü evine dönerken otomobilinde uğradığı suikast sonucu ağır yaralandı ve kaldırıldığı hastanede şehit oldu. Detaylı bilgi için bkz.: İbrâhim el-Beyyûmî Ganim, "Hasan el-Bennâ", **DİA**, C.16, İstanbul: TDV, 1997, ss. 307-310; Yılmaz, s. 74-76; Hasan el-Bennâ, **Müzekkiratü'd-Da've ve'd-Dâiye**, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1939, s. 76; Richard P. Mitchell, **The Society Of The Muslim Brothers**, London: Oxford University Press, 1969, s. 1.

Nahas Paşa yönetimiyle İngilizler arasındaki anlaşmalar Mısır aleyhine olunca, ülkede tekrar kaos ortamı hakim olur. Bunun üzerine Hasan el-Bennâ'nın hapisten çıkıp yerli ve yabancı emperyalizme karşı açıkça cephe alması, halkın İngilizlere karşı tepkisi daha da artırır.¹¹

1948 yılında patlak veren Yahudilerle Müslümanlar arasındaki Filistin Savaşı'nda Mısır ordusu 100 civarında subay ve 861 asker kaybeder. Hasan el-Bennâ liderliğinde Müslüman Kardeşler savaşa katılarak büyük başarılar gösterirler. Aynı yıl Müslüman Kardeşler teşkilatı, Krallık idaresine karşı İslami bir cumhuriyet kurmak için silahlı ayaklanma hazırlığı ile itham edilerek Hasan el-Bennâ başta olmak üzere teşkilatın ileri gelenleri tutuklanır.¹²

1949 yılında tahliye edilen el-Bennâ aynı yıl Şubat ayı içerisinde suikasta uğrayarak şehit edilir. Olayların büyümesi üzerine Kral Faruk İngilizlerle işbirliği yaparak ülkede sıkıyönetim ilan eder. Son olarak Kıptî Mısırlıların evlerine ve dükkânlarına ayırıcı birtakım işaretlerin konulması üzerine Kıptîler protesto yapmaya kalkışırlar.¹³

Bu hadiseler zaten gergin olan halkın patlaması için yeterli bir sebep olur. 23 Temmuz 1952'de krallık idaresi devirmek için "Genç Subaylar" olarak bilinen Albay Abdunnasır ve arkadaşları, Müslüman Kardeşler'in yardımıyla idareyi ele geçirirler. Kral Faruk'u tahttan indirirler. Bir sene sonra da cumhuriyet ilan edilir. General Necib devlet ve hükümet başkanı olur. 1954 yılında iki lider arasındaki gerginlik yüzünden devlet başkanlığı görevi Nasır'a devredilir. Aynı yıl içinde İngilizlerin yirmi ay içerisinde Süveyş kanalını terk edeceklerine dair antlaşma imzalanır. Daha sonra General Necib cumhurbaşkanlığından ayrılır, yerine Nasır cumhurbaşkanı olur. Bu siyasi olaylar ve hareketler beraberinde düşünsel ve toplumsal gelişmeleri de getirir ve bu alanlarda büyük şahsiyetlerin yetişmesinde önemli bir faktör olur.¹⁴

¹¹ Yılmaz, s. 23; Sarmış, s. 17; Görgün, s. 571.

¹² Yılmaz, s. 24-25; Sarmış, 18.

¹³ Yılmaz, s. 24-25; Sarmış, 18.

¹⁴ Yılmaz, s. 24-25; Sarmış, 18.

Seyyid Kutub'un böylesine siyasi ve ictimai krizlerin olduğu bir ortamda düşüncelerini ifade ettiği görölmektedir. Düşüncelerindeki indirgemeci ve keskin ideolojik tavır, tefsirindeki üslubunu da belirleyecektir. Emperyalist Batı kültürünün önemli bir unsuru olan Hıristiyanlığa dair değerlendirmelerinde bu tutumun etkisi göz ardı edilmemelidir.

A. Edebiyatçılıktan Tefsirciliğe

Seyyid Kutub (1906-1966), 1906 yılında Mısır'ın Asyut kentinin Muşâ köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁵ Babasının adı İbrahim olup, tarımla uğraşan, varlıklı, köy halkınca sevilen sayılan bir kişidir. Hamide, Emine ve Muhammed adında kendisinden küçük iki kız ve bir erkek kardeşi vardır.¹⁶

Doğduğu çevre ve çocukluk yıllarına ait belli başlı bilgi kaynağı, bazı yazarları kendisine örnek alarak kendisinin kaleme aldığı ve köydeki hayatını anlatan *Tıflun Mine 'l-Karye*¹⁷ (*Köyden Bir Çocuk*) adlı kitabıdır. Köydeki hayatını anlattığı bu kitabın içeriğini, diğer kitaplarından olan *et-Tasvîru 'l-Fenni fi 'l-Kur'an*¹⁸ ve *Meşahidu 'l-Kıyame ti fi 'l-Kur'an*¹⁹ adlı eserleri de doğrulamaktadır.²⁰

Seyyid, 6 yaşında ilk mektebe başlamış, 10 yaşında burayı bitirmiş ve aynı zamanda hafızlığını da tamamlamıştır. Orta ve lise tahsilini Ezher'de tamamladıktan sonra, yüksek tahsil için Kahire Üniversitesinin Dar'ul-Ulûm Fakültesine girmiştir. 1933 yılında Fakülteden birincilikle mezun olmuştur. Bu fakültede Tarih, Coğrafya, Arap Edebiyatı, İngilizce, Sosyoloji, Pedagoji, Riyaziyat, Fizik, Felsefe ve Dinî ilimler okumuştur.²¹

Seyyid Kutub, 1933 yılında fakülteden mezun olurken Eğitim ve Pedagoji bölümünden de bir sertifika almıştır. Aynı yıl Mısır Maarif Vekâleti tarafından bu

¹⁵ Ahmed Süleyman Aşmavi, *el-Alemü'r-Rabbani eş-Şehid Seyyid Kutub*, (Y.y): (y.y.), 1969, s. 9.

¹⁶ Yılmaz, s. 35.

¹⁷ Türkçe'ye *Köyden Bir Çocuk* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Köyden Bir Çocuk*, Ümit Dericioğlu (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2013.

¹⁸ Seyyid Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'ân*, 1966, s. 5

¹⁹ Seyyid Kutub, *Meşâhidü'l-Kıyame Fi'l-Kur'ân*, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1966, s. 5

²⁰ Sarmış, s. 25.

²¹ Yılmaz, s. 63; Ahmed Ağırakça, "Açılış Konuşması", *Şehadetinin 30. Yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, İstanbul: İrfan İlmi Araştırmalar ve İhtisas Vakfı, (21-22 Aralık 1996), s. 15.

fakülteye edebiyat hocası olarak atanmıştır. Bir taraftan fakülteadaki görevine devam ederken bir taraftan da Mısır'ın en büyük edipleri; Tâhâ Hüseyin, A. Mahmut el-Akkad ve Mustafa Sadık el-Rafî gibi kişiler ile birlikte edebi çalışmalarda bulunmuş, onlarla aynı dergilerde makaleler yazmıştır. Bir müddet Akkad ve Tâhâ Hüseyin'in safında yer alarak Sadık er-Rafî'nin edebi tutumunu tenkid eden yazılar yazmıştır. Rafî'nin temsil ettiği ekol 'Akıl Ekolü', Akkad'ın temsil ettiği ekol ise 'Kalb Ekolü' idi.²² Kendisini edebiyata verdiği ve edebi akımları takip ettiği hayatının bu dönemini kendi ifadesiyle 'cahiliye devri' olarak nitelendirmektedir.²³

1939-1951 yılları arası, İslamî ideolojiye doğru yöneldiği zaman dilimidir. İslam ve diğer ideolojiler üzerine yıllarca yaptığı akademik çalışmalardan sonra artık olgunluk çağına ulaşmıştır. *el-Muktataf* dergisinde "Kur'an'da Edebî Tasvir" makalesini ilk defa 1939'da yayımlar. Bu makalede bazı ayetlerin sanatsal güzelliğini ortaya çıkarmış ve onların i'cazından bahsetmiştir. Bu makalesi daha sonra, Kur'an'ın i'cazını inkâr eden Akkad'dan fikren kopuşunun ilk belirtisi olacaktır. 1945 yılında *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'an (Kur'an'da Edebî Tasvir)*²⁴ ve *Meşahidu'l-Kıyameti fi'l-Kur'an (Kur'an'da Kıyamet Sahneleri)*²⁵ olmak üzere iki kitap yayımlar.²⁶

Bu çalışmalar başlangıçta sadece edebiyat sınırları içerisinde yazılmış denilebilir. Ancak Kutub, Kur'an'ın i'cazı ve üslubu üzerine derinleştikçe kendisini tamamen Kur'an'ın etki alanı içerisinde bulur. Kendi ifadesiyle, Kur'an'ın büyüleyici etkisi karşısında tamamen kendini Kur'an çalışmalarına verir.²⁷

Seyyid Kutub, 7 Ekim 1946 yılında "Medaris İis-Suht" (Yüzkarası Okullar) isminde bir makale yazar. Bu makale, Seyyid Kutub'un İslami ideolojiyle alakalı fikirlerinin ilk ortaya çıkışı olarak kabul edilebilir. Kutub, bu makalesinde Mısır toplumunun tüm gruplarıyla birlikte siyasi, ictimai ve ahlaki durumunu tenkit ediyor ve imanlı Müslümanları bütün bu aksaklıkların giderilmesi hususunda çalışmaya davet

²² Yılmaz, s. 46.

²³ Yılmaz, s. 65.

²⁴ Türkçe'ye *Kur'an'da Edebî Tasvir* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebî Tasvir**, Kamil M. Çetiner (çev.), İstanbul: Arslan Yayınları, 1997.

²⁵ Türkçe'ye *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Kur'ânda Kıyamet Sahneleri: (Cennet-Cehennem)**, Süleyman Ateş (çev.), İstanbul: Hilal Yayınları, (t.y.).

²⁶ Yılmaz, s. 65.

²⁷ Sarıms, s. 29.

ediyordu. Bunun Kur'an-ı Kerim'in bir emri olduğunu ifade ederek, “Sizden, hayra çağırان, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”²⁸ ayetini delil gösteriyordu.²⁹

1948 yılı sonlarına doğru *el-Adaletü'l-ictimaiyye fi'l-İslam (İslam'da Sosyal Adalet)*³⁰ adlı kitabı yayınlandı. Bu kitabında, insanlığın özlemini duyduğu gerçek sosyal adaletin sadece İslam ile gerçekleşebileceğini, bunun dışındaki anlayışların aldatıcı olduğunu belirtmektedir.³¹

Seyyid Kutub 1949 yılında eğitim metotlarını araştıran bir heyet ile beraber Amerika'ya gönderildi. Amerika'da Washington ve California'da iki buçuk sene kaldı. Amerika'da geçirdiği süre zarfı içerisinde makaleler yayınlamaya devam etti. Çeşitli dergilerde kapitalizm ve servet sahiplerine karşı yazılar yazıyor, düşüncelerini malın ve paranın hapsedilip faydasız hale getirilmesini yasaklayan; fakir ve mazlumlara yardım edilmesini emreden ayetlerle destekliyordu. Amerika'da kaldığı yıllarda zamanını çeşitli doktrinleri değerlendirip, ‘Yeni Eğitim’ üzerine yaptığı doktora çalışmalarını tamamladıktan sonra 1951 yılında Mısır'a döndü.³²

Seyyid Kutub, Amerika'dan döndükten sonra kaleme aldığı *el-İslam ve Müşkilatü'l-Hadara (İslam ve Medeniyetin Problemleri)*³³ adlı eserinde, Batı dünyasını ve özellikle Amerika'yı anlatıyor, Amerika'nın yüksekokullar ve üniversiteler açarak bütün dünyaya fesad ve küfrü hâkim kılmak için nasıl çalıştığından bahsediyordu. Kutub'un yazdığı bu eser Amerikan sempatzanı olan Mısır ‘Maarif Camiası'nı ve hükümetini şaşırttı. Hükümet, Seyyid Kutub'un bu yolculuktan bu şekilde döneceğini tahmin etmemişti. Bütün bu olanların neticesinde Seyyid Kutub,

²⁸ Âl-i İmrân, 3/104.

²⁹ Yılmaz, s. 66.

³⁰ Türkçe'ye *İslam'da Sosyal Adalet* olarak çevrilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Seyyid Kutub, **İslamda Sosyal Adalet**, M. Adnan Mansur, Yaşar Tunagür (çev.), İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1962.

³¹ Seyyid Kutub, **el-Adâletü'l-İctimaiyye fi'l-İslam**, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1964, s. 278.

³² Yılmaz, s. 67.

³³ Eseri, *İslam ve Medeniyetin Problemi* başlığıyla Mustafa Varlı Türkçe'ye çevirmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **İslam ve Medeniyetin Problemi**, Mustafa Varlı (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1967.

görüşlerinin açıklanmasına izin verilmediği için 1952 yılında bakanlıktaki görevinden ayrıldı.³⁴

B. İhvan-ı Müslimîn Teşkilatına Katılması ve Siyasi Hayatı

Seyyid Kutub, İslami şahsiyeti oturmaya başladıktan sonra İhvân-ı Müslimîn teşkilatında kendisine yer edindi. İslam'ın tam anlamıyla yaşandığına inandığı bu cemiyetin safları arasında mücadeleye başladı. Kendisinin *el-Adâletü 'l-ictimâiyye fi'l-İslam (İslam'da Sosyal Adâlet)* adlı eserini yayınlayan Hasan el-Bennâ'nın da teşvikiyle gençleri ve aydınları bir çatı altında topladı. Daha sonra Mısır hükümeti bu eserin yayınlanmasına mani olunca Seyyid Kutub fiilen İhvan-ı Müslimîn teşkilatının yönetim kadrosuna katıldı ve genel merkezin yayın müdürü oldu. İhvân-ı Müslimîn'in kurucusu olan Hasan el-Bennâ'nın 1949 yılında şehit edildiği sırada Seyyid Kutub Amerika'da bulunuyordu. Orada bu olayın sevinçle karşılandığını görmesi onun Hasan el-Bennâ ve İhvân-ı Müslimîn'e olan bağlılığını daha da artırdı. Bundan sonra da hayatının sonuna kadar aynı teşkilatın en hassas vazifelerini yürütme görevini üstlendi.³⁵

Seyyid Kutub'un, İhvân-ı Müslimîn'e katılması, onun bilfiil politika sahasına da çıktığı anlamına gelir. Teşkilatın Mısır'ın ve çağdaş İslam dünyasının siyasi ve düşünce hayatında önemli bir yeri olması nedeniyle Seyyid Kutub'un siyasal hayatını teşkilatın hayatından ayrı değerlendirmek mümkün değildir.³⁶ Seyyid Kutub, 1954 yılında hapsedilmesine kadar yazı işleri müdürlüğünü yaptığı İhvân-ı Müslimîn gazetesinde bütün insanlığı İslami ideolojiye çağırmış ve bu ideolojiyi anlatan birçok eser yazmıştır.³⁷

Müslüman Kardeşler teşkilatı, Mısır'ın son yüzyılına damgasını vurmuş en önemli siyasi-dini faktörlerinden biri olarak görülmektedir. Hasan el-Bennâ (1906-1949) tarafından kurulan bu teşkilat, zamanla Seyyid Kutub gibi milyonlarca Müslümanın hizmet ettiği bir kuruluş haline gelmiştir. Hasan el-Bennâ, kurucusu

³⁴ Yılmaz, s. 67.

³⁵ Yılmaz, s. 68.

³⁶ Sarmış, s. 31.

³⁷ Yılmaz, s. 68.

olduğu İhvân-ı Müslimîn teşkilatının kuruluşunu, gaye ve hedeflerini şöyle açıklamaktadır:

“Zilkade ayının sıcak bir sabahı (1928) bağrı yanık, gönlü iman nuru ile dolu altı arkadaşı yanıma gelmişti. Hepsinin gözünde iman ve azim ışıkları parlıyordu. Bu arkadaşlarla ilk defa İhvân-ı Müslimîn teşkilatını kurduk.”³⁸

İhvân-ı Müslimîn teşkilatının hedefleri arasında; İslam dünyasının her türlü emperyalist baskıdan kurtulması, her alanda İslam’a bağlı özgür bir İslam toplumunun kurulması, Müslüman bireylerin, ailelerin, hükümetlerin ve ümmetin oluşturulması, İslam ümmeti arasında birliğin sağlanması ve İslam davetinin dünyaya yayılması vardır.³⁹

Teşkilatın idealleri arasında; sünnete uygun hareket etmek, tasavvufi bir anlayış, ilmi teşvik etmek, sağlam ve dinç bir beden için sportif faaliyetlere önem vermek, iktisadî meselelere önem vermek, ictimai fikir hareketlerine sahip olmak gibi konular yer almaktadır.⁴⁰

İhvân-ı Müslimîn teşkilatının prensipleri arasında ise; ihtilafı şeylerden uzak durmak, devlet adamlarından uzak durmak, siyasi partilerden uzak durmak, gayeye doğru tedricen ilerlemek, çalışmayı propagandaya tercih etmek, gençlerin davaya sarılmaları, gibi ilkeler yer almaktadır.⁴¹

Müslüman Kardeşler yerli yabancı her türlü sömürüye karşı durmuştur. Dolayısıyla ülkeyi istila etmiş bulunan İngiliz emperyalistlerine karşı koyduğu gibi onların içeride emri altında olan krallara ve krallık rejimine de cephe almıştır. Toplumun değişik kesimleri tarafından destek gören bu teşkilat, askerler arasında da ‘Genç Subaylar’ olarak bilinen grupla işbirliği yaparak 1952 ihtilalinin gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır. İhtilalin gerçekleşmesinde büyük rolü olan İhvân-ı Müslimîn’in amacı, idare ve yönetim şeklinde krallık rejimi yerine İslam’ı egemen yapmaktı ve başlangıçta da bu konuda ‘İhtilal Subayları’yla (Devrimci Komuta

³⁸ Hasan el-Bennâ, **Müslüman Kardeşler Teşkilatı**, Akif Nuri Karcıoğlu (çev.), İstanbul: Dava Yayınları, s. 8.

³⁹ Sarmış, s. 33.

⁴⁰ el-Bennâ, s. 29-30.

⁴¹ el-Bennâ, s. 32-49.

Konseyi) uyum içinde idi. Ancak daha sonra yönetim şekli üzerinde çıkan anlaşmazlıklar ve ihtilal subaylarının sözlerinde durmamaları, Müslüman Kardeşler'in tepkisine yol açmıştı. Bunun üzerine önderliğini Cemal Abdunnasır'ın yapmış olduğu 'Genç Subaylar', Müslüman Kardeşler'e savaş açmış ve 26 Ekim 1954'te Abdunnasır'a karşı girişilen ve başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast, bu savaşı daha da büyütülmüştü.⁴²

Cemal Abdunnasır'a karşı girişilen bu suikastın sorumlu olarak gösterilen İhvan-ı Müslimîn teşkilatının yöneticileriyle birlikte Seyyid Kutub da tutuklandı ve on beş yıl hapse mahkûm edildi.⁴³ Seyyid Kutub hapisanedeyken diğer İhvan mensupları gibi akıl almaz işkencelere maruz kaldı. Üzerine polis köpekleri saldırdı, aç susuz bıraktılar, küfür ve hakaretler yağdırdılar.⁴⁴ Müslüman Kardeşler'in önde gelen liderleri, 'Genç Subaylar', Cemal Salim, Hüseyin eş-Şafiî, ve Enver es-Sedat'tan oluşan bir 'Halk Mahkemesi'nce yargılandılar. Sanıklardan altısı idama mahkûm edildi.⁴⁵

Seyyid Kutub, 15 yıllık mahkûmiyetinin 10 yılını Kahire'ye birkaç km uzaklıktaki Liman Turra cezaevinde geçirdi. Hapiste bulunduğu süre içerisinde *Fî Zilâli'l-Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)*⁴⁶ adlı tefsiri üzerinde çalışmaya devam etti. Bu eserin en az 13 cüzünü yeniden gözden geçirip yazdı.⁴⁷ Kalan cezası, Irak Devlet Başkanı Abdusselam Arif'in girişimleriyle affedilerek serbest bırakıldı. Ancak Kutub'un fikirlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştı ve inandığı davadan vazgeçmedi. Nitekim 1965 yılında yayınlanan *Meâlim fi't-Târik (Yoldaki İşaretler)*⁴⁸ isimli eseri onun tekrar hapse atılması için yeterli görüldü. Çünkü bu eserinde Nasır ve destekçilerini sert bir dille eleştiriyordu. Mısır Askeri mahkemesi Kutub'u hiçbir şekilde suçlayamamasına rağmen Moskova'nın etkisinde olan Nasır ve adamları Seyyid Kutub'u ikinci kez hapse gönderdi. Bunun akabinde Kutub'un tüm eserleri toplatılmaya

⁴² Sarmış, s. 34.

⁴³ Hilal Görgün, "Seyyid Kutub", *DİA*, C.37, İstanbul: TDV, 2009, s. 64.

⁴⁴ Sarmış, s. 47.

⁴⁵ R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik: (Devrimci İslam)*, Muhammed Karahanoğlu (çev.), İstanbul: İlke Yayınları, 1992, s. 95; Gânim, "İhvân-ı Müslimîn", *DİA*, C.21, İstanbul: TDV, s. 582; Mitchell, s. 151.

⁴⁶ Eser Türkçe'ye çeşitli yayınevleri tarafından tercüme edilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler (çev.), İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2012.

⁴⁷ Muhammed Berekât, *Seyyid Kutub*, M. Beşir Eryarsoy (çev.), İstanbul: Risale Yayınları, 1987, s. 26.

⁴⁸ Seyyid Kutub, *Meâlim fi't-Târik*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1964. Türkçe'ye *Yoldaki İşaretler* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, İsmail Nuri (çev.), İstanbul: İhya Yayınları, 1980.

başlandı. Darbe yapacakları gerekçesiyle binlerce İhvân-ı Müslimîn mensubu da tutuklandı.⁴⁹

Seyyid Kutub, uzun süren yargılama sonunda Muhammed Yusuf Havvaş ve Abdulfettah İsmail ile birlikte idam cezasına çarptırıldı ve 29 Ağustos 1966'da sabaha karşı idam edildi.⁵⁰ İdam kararının ardından İslam dünyasının birçok yerinde tepki ve protesto gösterileri yapıldı. Karaçi'de Dini İslam Cemiyetleri Birliği'nin düzenlediği gösteriler, Pakistan'da İslam Birliği, İslam Nizamı Konseyi, İslam Cemaati Birliği ve Halk Birliği partileri, İngiltere'de İslam Birlikleri Federasyonu, A.B.D. Müslüman Öğrenciler Birliği gibi birçok grup ve teşkilat, idamın durdurulmasına yönelik çağrılarda bulunmasına rağmen Seyyid Kutub yine de idam edildi.⁵¹

II. ESERLERİ

Seyyid Kutub çok genç yaşta yazı hayatına başlamıştır. *ed-Da've*, *el-Fikrû'l-Cedid*, *el-'Âlemü'l-'Arabi* ve *el-İhvanü'l-Müslimîn* gibi gazete ve dergilerde birçok makalesi yayınlanmış, bu dergilerin bazılarında yöneticilik de yapmıştır. Bunların dışında, daha çok edebi, siyasi, iktisadi, ictimai, felsefi ve dini olmak üzere çeşitli konularda eserler yazmıştır. Eserleri tüm Arap ve İslam âlemine yayılmıştır.⁵² Bu sebeple Kutub'un düşünce gelişiminin aşamalarını göstermesi bakımından eserlerin yazılış tarihlerine göre yapılacak bir sınıflandırma ve sıralama daha uygun olacaktır.⁵³

A. Edebi Eserleri

Seyyid Kutub'un yazı hayatında edebiyat, onun için pişme ve olgunlaşma evresi olarak görülür. Dilin incelikleri, anlam derinlikleri ve ilahi üslubun derinliğine dalmak için edebiyat, Seyyid Kutub için büyük önem arz eder.⁵⁴

1. *Muhimmetu 'ş-Şâir fi'l-Hayat ve Şi'ru'l-cîli'l-Hâdir (Topluma Karşı Şairin Görevi)*⁵⁵

⁴⁹ Yılmaz, s. 102.

⁵⁰ Salâh Abdulfettah Hâlidî, *Seyyid Kutub: eş-Şehidü'l-Hay*, Amman: Mektebetü'l-Aksa, 1985, s. 156

⁵¹ Sarmış, s. 57.

⁵² Görgün, s. 66; Yılmaz, s. 118.

⁵³ Sarmış, s. 270.

⁵⁴ Sarmış, s. 270. Burada bizzat kendisine ulaşılan kitaplar detaylı olarak tanıtılmıştır. Ulaşılamayanlar ise sadece zikredilecektir.

Seyyid Kutub 1932 yılında yazdığı bu kitabını, henüz 26 yaşında Daru'l-Ulum Fakültesinde öğrenci iken kaleme almıştır. Bu eserde o, şairin topluma karşı görevlerini, kime şair denilebileceğini, şiirdeki hayal gücü ile şairin zevklerini, şiire ait tabirleri anlatmaktadır. Kutub'a göre şair, hayatı derinden duyan ve sözleriyle onu insanlara tercüman eden kişidir.⁵⁶

2. *Et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'an (Kur'an'da Edebi Tasvir)*⁵⁷

Seyyid Kutub'un, 1945'te yayınladığı bu eser, 1939'da *el-Muktetaf* dergisinde aynı adla yayınladığı makalelerin genişletilmiş şeklidir.⁵⁸ Yazar bu eserinde, Kur'an'daki tasvirleri, anlatım güzelliğini, i'caz yönlerini ele alır. Kitabı hazırlarken yalnızca Kur'an'a dayandığını, onun somut tablolarını bir araya getirdiğini, onun içindeki ahengi ortaya çıkardığını ifade etmektedir.⁵⁹

Kutub bu kitabında, Kur'an'ın sürekli belagat ve dil özellikleri, ahkâm ve faziletleri, hikmet ve dersleri üzerinde durulduğu halde, edebî üslubunun üzerinde durulmadığını ifade ederek, sadece lafız ve anlam ile meşgul olanların çalışmalarını eksik görmektedir.⁶⁰

3. *Meşâhidü'l-Kıyame fi'l-Kur'an (Kur'an'da Kıyamet Sahneleri)*⁶¹

Seyyid Kutub, 1946 yılında kaleme aldığı bu eserinde, Kur'an'daki kıyamet ile ilgili örnekler üzerinde durmaktadır. Kıyamet sahnelerini anlatan sûreleri tek tek inceleyerek tefsir eder. Kutub, Kur'an'da kıyamet sahnelerinin çokça yer almasının aynı şeylerin tekrar ediliyor olduğu anlamına gelmeyeceğini, bilakis her birinin birbirinden farklı olduğunu örneklerle anlatmaktadır. Kıyamet sahnelerini nüzul sırasına göre tasnif ederek kronolojik bir metot benimsemiş, bu sahnelerin ancak bulunduğu anlam

⁵⁵ Seyyid Kutub, *Mühimmetü's-Şâir fi'l-Hayat-i ve Şi'rü'l-Cîli'l-Hâdir*, Beyrut: Daru'l-Arabiyye, (t.y.).

⁵⁶ Salâh Abdülfettah Hâlidî, *Seyyid Kutub: Mine'l-Mîlâd ile'l-İstîshâd*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1991, s. 523; Yılmaz, s. 118; Sarmış, s. 272.

⁵⁷ Seyyid Kutub, *et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'ân*, (Y.y): (y.y.), 1966. Bu eser Türkçe'ye *Kur'an'da Edebi Tasvir* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, Kamil M. Çetiner (çev.), İstanbul: Arslan Yayınları, 1997.

⁵⁸ Görgün, s. 66.

⁵⁹ Yılmaz, s. 119; Sarmış, s. 277.

⁶⁰ Sarmış, s. 278; Hâlidî, s. 527.

⁶¹ Seyyid Kutub, *Meşahidü'l-Kıyame Fi'l-Kur'ân*, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1966. Bu eser Türkçe'ye *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Kur'ânda Kıyamet Sahneleri: (Cennet-Cehennem)*, Süleyman Ateş (çev.), İstanbul: Hilal Yayınları, (t.y.).

bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde güzelliğinin ortaya çıkarılabileceğini vurgulamıştır.⁶²

Seyyid Kutub'un bu ayetleri özetleyerek anlatması mümkün olduğu halde Kur'an'daki kıyamet sahnelerinin tümüne yer verdiği görülmektedir.⁶³

4. *En-Nakdü'l-Edebî: Usûlühû ve Menâhicuh (Edebi Tenkid Üsul ve Metodları)*⁶⁴

Seyyid Kutub, döneminin büyük bir düşünürü olmasının yanı sıra büyük bir edebiyatçı ve edebi tenkitçi idi. Kutub, bu eserinde edebi tenkidi ve metotlarını ele alarak, edebi eleştirinin amacını ortaya koymak, sanat yönünden edebi çalışmaya yön vermek ve edebiyat alanında eleştirinin yerini belirlemek gibi konulara temas eder. Genel olarak kitabın üzerinde durduğu konular arasında: şiir, hikâye, biyografi, roman, tiyatro eseri, anı, makale ve inceleme, ilim ve felsefe arasında eleştirinin ilkeleri; tarihsel, bilimsel, kişisel ve gelişmiş metotlar yer almaktadır.⁶⁵

5. *Nakdü Kitâbi Müstakbeli's-Sekâfe Fî Mısır (Mısır'da Kültürün Geleceği Kitabının Eleştirisi)*

Seyyid Kutub bu eseri, Taha Hüseyin'in 1938'de yayınlanan ve çok tartışılan *Müstakbelü's-Sekâfe fî Mısır*⁶⁶ adlı eserine reddiye olarak yazmıştır. Taha Hüseyin eserinde, Mısır'ın Arap dünyasından çok Akdeniz uygarlığına ve uygarlığın Antik Yunan uygarlığına dayandığını, Mısır'ı doğulu görmenin yanlış olduğunu, Avrupa'dan hayat şekillerini almada geç kalındığını söyleyerek, Batı'ya olan sempaticanlığını açık bir şekilde ortaya koyar. Seyyid Kutub, bu görüşleri teker teker ele alarak eleştirir ve Mısır'ın her şeyiyle doğulu ve Müslüman olduğunu, hiçbir zaman da Batı taklitçisi olmayacağını söyler.⁶⁷

⁶² Yılmaz, s. 120; Sarmış, s. 280; Hâlidî, s. 534.

⁶³ Sarmış, s. 281.

⁶⁴ Seyyid Kutub, **en-Nakdü'l-Edebî: Usûlühû ve Menâhicuh**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, (t.y.).

⁶⁵ Yılmaz, s. 120; Sarmış, s. 284; Hâlidî, s. 537.

⁶⁶ Taha Hüseyin, **Müstakbelü's-Sekâfe fî Mısır**, Kahire: Matbaatü'l-Maârif, 1938.

⁶⁷ Sarmış, s. 285; Görgün, s. 67; Hâlidî, s. 525.

6. *Tıflun Mine'l-Karye (Köyden Bir Çocuk)*⁶⁸

Bu eser, Seyyid Kutub'un çocukluğunu anlatan bir romandır. Kutub, Taha Hüseyin'in *el-Eyyam*⁶⁹ adlı kitabını örnek olarak köyde geçen çocukluk yıllarını tasvir etmiştir. Bazen güldüren bazen de hüznlendiren bir hikâye üslubuyla yazdığı bu eserinde Seyyid Kutub, köyde geçirdiği hayatı, temiz yürekli, cömert ve dindar olan köylünün; cehalet hırs, intikam, hırsızlık ve hurafelerle mücadele ettiğini anlatır. Aynı zamanda bu eser, Kutub'un yaşadığı dönemin Mısır'daki köy hayatına da ışık tutması bakımından da önemlidir.⁷⁰

7. *El-Etyâfü'l-Erba'a (Dört Tayf)*

Kardeşleri Hamide, Muhammed ve Emine ile birlikte hazırladığı hatıralarını ve paylaştıkları fikirleri içeren bir eser olan bu eserde, kardeşlerin her biri bir bölümü yazmıştır.⁷¹

8. *Eşvak (Dikenler)*⁷²

Bu eser, Seyyid Kutub'un genç bir kızla arasında geçen temiz ve masum bir aşk hikâyesini edebi ve romantik bir üslupla kaleme aldığı romanıdır. Karşılıklı sevgiyle birbirlerine gönüllerini kaptıran bu iki gencin nişanlanmasına kadar giden süreç, araya giren birtakım olumsuzluklar neticesinde ayrılıkla sonuçlanır. Daha sonra da ondan bağlarını tamamen kopararak bir daha sevmemek üzere ömür boyu yalnız yaşar.⁷³

9. *el-Medinetü'l-Meshûre (Sihirli Şehir)*⁷⁴

Seyyid Kutub'un, masal yazma akımına ayak uydurarak kaleme aldığı Binbir Gece Masalları'nı andıran, geniş hayal gücüne dayalı yazdığı bu eseri 1946 yılında

⁶⁸ Seyyid Kutub, **Köyden Bir Çocuk**, Ümit Dericioğlu (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2013.

⁶⁹ Taha Hüseyin, **el-Eyyam**, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1945.

⁷⁰ Yılmaz, s. 121; Sarmış, s. 275; Hâlidî, s. 528.

⁷¹ Yılmaz, s. 121, Hâlidî, s. 528.

⁷² Türkçe'ye *Dikenler* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Dikenler**, Akif Nuri (çev.), İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.

⁷³ Sarmış, s. 274; Yılmaz, s. 121; Hâlidî, 532.

⁷⁴ Seyyid Kutub, **el-Medinetü'l-Meshûre**, Kahire: Dârü'l-Maarif, 1946.

yayınlanmıştır. Eski zamanların saray hayatını canlandıran eserinde, toplumun ve yönetimin bozulmuş taraflarını iğneleyici bir üslupla okuyucuya sunar.⁷⁵

10. *Kütüb ve Şahsiyyât (Kitaplar ve Şahsiyetler)*

Seyyid Kutub'un edebi eleştiri olarak 1942-1946 yılları arasında çeşitli dergilerde yayınlanan makalelerinden oluşan bir kitaptır. Kutub, bu eserinde, Abbas Mahmud el-Akkad, Taha Hüseyin, Tevfik el-Hâkim, Abdülkadir el-Mazinî ve Abdülkadir Hamza gibi yazarların eserleriyle ilgili eleştiri ve değerlendirmelerde bulunur.⁷⁶

11. *Kasasu'd-Dîni li'l-Etfâl (Dini Hikâyeler)*⁷⁷

Abdulhamid Cûda es-Sehhar ile 1945 yılında kaleme aldığı ve çoğunlukla Kur'an'da yer alan kıssaları içeren çocuklara yönelik hazırlanmış bir kitaptır.

12. *El-Cedîd Fi'l-Lugati'l-'Arabiyye (Arap Dilinde Yenilik)*

13. *El-Cedid Fi'l-Mahfûzât (Ezberlemekte Yenilik)*

14. *Ravzatü'l-Etfâl (Çocuk Bahçesi)*⁷⁸

B. Dini Eserleri

Seyyid Kutub'un tanınmasında büyük rol oynayan ve onun İslam âleminde şöhret bulmasını sağlayan ve nitekim idamına sebep olan eserleri dini türde yazdığı eserleridir.⁷⁹ Kutub'un dini alanda yazdığı eserleri, kendisi hayattayken birkaç defa basılmış, özellikle idamından sonra çeşitli ülkelerde yayınlanmış ve birçok dile tercüme edilmiştir.⁸⁰

⁷⁵ Hâlidî, s. 529; Yılmaz, s. 121.

⁷⁶ Sarmış, s. 281; Görgün, s. 67.

⁷⁷ Türkçe'ye Kur'an-ı Kerim'den Dini Hikâyeler olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, Abdulhamid Cude es-Sahhar, *Kur'an-ı Kerim'den Dini Hikâyeler*, Mustafa Runyun (çev.), Konya: Eminoğlu Yayınları, 1979.

⁷⁸ Yılmaz, s. 121; Hâlidî, 534.

⁷⁹ Yılmaz, s. 122.

⁸⁰ Görgün, s. 66.

1. *El-Adâletü'l-İctimâiyye Fi'l-İslam (İslam'da Sosyal Adâlet)*⁸¹

Bu eser, Seyyid Kutub'un Amerika dönüşü kaleme aldığı, sosyal ve siyasi konulara yöneldiği ilk eseri olarak kabul edilmektedir.⁸² Kutub, 1946'da yazmaya başladığı bu eserini 1948'de tamamlamıştır. İslam âleminde büyük ses getiren bu eser, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkçe dillerine çevrilmiştir.⁸³

İslam'da sosyal adaletin mutlak vicdan özgürlüğü, tam insani eşitlik ve sağlam sosyal dayanışma esaslarına dayalı olduğunu belirten Kutub, bu üç esasî ayet ve hadisler ışığında açıklamaya çalışır. Seyyid Kutub'un eserinde İslam gençliğini komünist akımlara karşı teyakkuzda olmayı teşvik eder. Eleştirdiği Sosyalizm ve Kapitalizmin aksine, İslam'ın her alanda adaletli ve insani bir sistem olduğunu, onun oluşturacağı toplumun ideal ve adaletli olacağını anlatır. Bütün emperyalist güçlerin her türlü engellemelerine rağmen istikbalin İslam çatısı altında olacağını, Müslümanların her platformda emperyalist güçlere karşı savaş verdiğini büyük bir basiret ve cesaretle anlatır.⁸⁴

2. *Ma'reketü'l-İslam ve'r-Re'simâliyye (İslam ve Kapitalizm Çatışması)*⁸⁵

Seyyid Kutub, bu eserinde Mısır toplumunda 1952 devrimi öncesi gelir dağılımındaki eşitsizliği, çalışma ve üretim sisteminin bozukluğunu ele almaktadır. Bu sebeple Mısır içinden pek çok kesimi sert bir dille eleştirmektedir. Ayrıca yazar, eserinde yabancı emperyalizme karşı çıkar, buna karşı duracak gücün İslam birliği olduğunu belirtir ve İslam ülkelerini bir olmaya davet eder.⁸⁶

⁸¹ Seyyid Kutub, *el-Adâletü'l-İctimâiyye fi'l-İslam*, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1964. Bu eser Türkçe'ye *İslam'da Sosyal Adalet* olarak çevrilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Seyyid Kutub, *İslamda Sosyal Adalet*, M. Adnan Mansur, Yaşar Tunagür(çev.), İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1962.

⁸² Hâlidî, s. 538; Yusuf Azem, *Râidü'l-Fikri'l-İslami el-Muâsirun eş-Şehîd Seyyid Kutub: Hayâtuhû ve Medresetuhû ve Âsârû*, Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1980, s. 152.

⁸³ Yolmaz, s. 122; Sarmış, s. 287; Görgün, s. 66.

⁸⁴ Sarmış, s. 289.

⁸⁵ Seyyid Kutub, *Ma'reketü'l-İslam ve'r-Re'simâliyye*, Kahire: Dârü'l-İhvan li's-Sahafe, 1952. Türkçe'ye *İslam ve Kapitalizm Çatışması* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *İslam ve Kapitalizm Çatışması*, Mustafa Uysal (çev.), Konya: Dini Neşriyat, 1967.

⁸⁶ Sarmış, s. 292; Görgün, s. 66; Hâlidî, s. 451.

3. *Es-Selâmü'l-âlemi ve'l-İslam (Cihan Sulhu ve İslam)*⁸⁷

Seyyid Kutub bu eserini İhvân-ı Müslimîn ile çok sıkı ilişkilerinin bulunduğu dönemlerde yazmıştır. Eserde Kutub, birey, aile, toplum ve dünya barışına varıncaya kadar barış ve sosyal huzur meselesinin İslam düzeninin temel konularından biri olduğunu belirtir.⁸⁸ Kutub, bireyden devlete ve bütün dünyada yaşamın ahlaki kaideler üzerine oturması gerektiğini, bu hayat ve toplum olmadan dünya ve ahiret saadetinin sağlanamayacağını, bunun da ancak İslam'ın emrettiği yolla gerçekleşebileceğini belirtir.⁸⁹

4. *Nahve Müctema' İslamî (İslam Cemiyetine Doğru)*⁹⁰

Seyyid Kutub, bu eserine insanlığın genel bir hastalık içinde bulunduğunu ve bunun tedavisinin de İslam'da olduğunu belirterek söze başlar. Kutub, XVI. yüzyıldan itibaren ilmin, aklın esası olarak kabul edildiğinden, maddenin ilahlaştırılması sonucu insanların materyalist düşüncelere sahip olduklarından bahseder. Yazar, bu ifadelerinden sonra İslam düzenini anlatır ve İslam'ın temel niteliklerini ve beşeri sistemlerin geçersizliğini anlatarak İslam'ın üstünlüğünü ortaya koymaya çalışır.⁹¹

5. *Hasâisü't-Tasavvuri'l-İslami ve Mukavvemâtüh (İslamî Tasavvurun Hususiyetleri)*⁹²

Seyyid Kutub, günümüz toplumunun tasvirini yaptığı bu eserinde insanlığın nasıl bir cehalet sorunuyla karşı karşıya olduğunu gözler önüne sererek, İslam düzeninin niteliklerini oldukça akıcı ve güzel bir üslupla ele almıştır. Yazar, bu eserini on bölüme ayırmıştır. Öncelikle metot üzerinde durarak, İslam gelmeden önce dünyanın durumunu

⁸⁷ Seyyid Kutub, *es-Selâmü'l-âlemi ve'l-İslam*, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, (t.y). Türkçe'ye *Cihan Sulhu ve İslam* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Cihan Sulhu ve İslam*, Bekir Sadak (çev.), İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, (t.y).

⁸⁸ Hâlidî, s. 543; Azem, s. 160.

⁸⁹ Yılmaz, s. 135; Sarmış, 290.

⁹⁰ Seyyid Kutub, *Nahve Müctema' İslamî*, Beyrut: Dârü'ş-Şürûk, 1982. Türkçe'ye *İslam Cemiyetine Doğru* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *İslam Cemiyetine Doğru*, Kemal Sandıker, Mehmed Süslü (çev.), İstanbul: Şamil Yayınevi, 1971.

⁹¹ Yılmaz, s. 136; Sarmış, s. 345.

⁹² Seyyid Kutub, *Hasâisü't-Tasavvuri'l-İslami ve Mukavvemâtüh*, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1965. Türkçe'ye *İslam Düşüncesi: Esasları ve İslam Düşüncesi: Hususiyetleri, Esasları* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *İslam Düşüncesi: Esasları*, M. Beşir Eryarsoy (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 1988; Seyyid Kutub, *İslam Düşüncesi: Hususiyetleri, Esasları*, Akif Nuri (çev.), İstanbul: Çığır Yayınları, 1973.

anlatır ve İslamî düşüncenin özelliklerinden bahseder. Daha sonra rabbaniyet, değişmezlik, kapsamlılık, dengelilik, olumluluk, gerçekçilik ve tevhid konuları üzerinde durarak İslam düşüncesinin temel özelliklerini açıklar.⁹³

6. *El-İslam ve Müşkilatü'l-Hadara (İslam ve Medeniyetin Problemleri)*⁹⁴

Seyyid Kutub, günümüz medeniyetinin sorunlarını ve çözümlerini ele aldığı bu eseri 1962 yılında yayınlanmıştır. Kutub, eserinde çağımızda Batı uygarlığının insanlığa sunduğu medeniyetin çıkmazlarını, problemlerini ve bundan çıkış yolu olarak, yaşayış ve düşüncelerimizde İslam düzeyine çıkmamız gerektiğini söyler.⁹⁵

7. *Dirâsât İslamiyye (İslamî Etüdler)*⁹⁶

Bu kitap Seyyid Kutub'un o zamanlar çıkan günlük ve haftalık gazete ve dergilerde yayınlanan makalelerinde oluşmaktadır. Kutub, bu eserinde yönetimden dinsel hayata, emperyalistlerin etkisiyle toplumda meydana gelen yozlaşmayı dile getirerek cahiliyeyi şiddetle eleştirir ve kurtuluş yolunun ancak İslam nizamıyla olabileceğini anlatır.⁹⁷

8. *Hâze'd-Dîn (Din Budur)*⁹⁸

Bu eserde Seyyid Kutub, bir yaşam biçimi olarak İslamiyet hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır.⁹⁹ Kutub, İslam'ın kolay, müessir, fitrat ve tecrübeye dayalı ve insanlık için tek kurtuluş olduğunu söyler.¹⁰⁰ Kitapta, İslam'ın temel niteliklerini ve insanları nasıl hayra yönlendirdiğini anlatır.¹⁰¹

⁹³ Hâlidî, s. 553; Yılmaz, s. 141.

⁹⁴ Seyyid Kutub, *El-İslam ve Müşkilatü'l-Hadara*, (Y.y): Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1962. Bu eser Türkçe'ye *İslam ve Medeniyetin Problemi* olarak çevirmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *İslam ve Medeniyetin Problemi*, Mustafa Varlı (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1967.

⁹⁵ Sarmış, s. 340; Hâlidî, s. 554.

⁹⁶ Eser Türkçe'ye *İslami Etüdler ve İslam ve Emperyalizm* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *İslami Etütler*, Hasan Beşer (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1967; Seyyid Kutub, *İslam ve Emperyalizm*, Ramazan Nazlı (çev.), İstanbul: Şelale Yayınları, 1983.

⁹⁷ Sarmış, s. 294-295; Yılmaz, s. 145; Hâlidî, s. 549.

⁹⁸ Seyyid Kutub, *Hâze'd-Dîn*, Beyrut: İttihâdü'l-İslamî el-Âlemi, 1970. Türkçe'ye *Din Dediğin Budur* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Din Dediğin Budur*, Mehmed Hasan Beşer (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1964.

⁹⁹ Görgün, s. 67.

¹⁰⁰ Hâlidî, s. 550.

¹⁰¹ Sarmış, s. 346.

9. *El-Müstakbel li-Hâze'd-Dîn (İstikbal İslam'ındır)*¹⁰²

Önceki kitabının devamı niteliğinde olan bu eserde Seyyid Kutub, İslam'ın beşeri hayatı her yönüyle içine alan, her türlü meselede hüküm veren, hiçbir konuda eksiklik bırakmayan bir hayat nizamı olduğunu anlatır. Diğer dinlerle İslam'ı karşılaştırır ve İslam'ın evrenselliğini, İslam'a göre ırkçılığın durumunu, kurtuluşun yakın olduğunu ve istikbalin İslam olacağını söyler. İslam ideolojisinin el kitabı olarak kabul edilen bu eser, Seyyid Kutub'un en güvendiği eserlerinden biridir.¹⁰³

10. *Meâlim fi't-Târik (Yoldaki İşaretler)*¹⁰⁴

Seyyid Kutub hayatta iken yayınlanan son kitabı olan bu eser 1964 yılında Kahire'de basılmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca bu kitap onun iki yıl sonra idam edilmesine de sebep olmuştur. Kutub, bu eserinde İslami dirilişin gerekli olduğunu, Allah'ın şeriatı yeryüzünde egemen oluncaya kadar cihad etmenin gerekliliğini anlatır. Kitapta İslam'ın cahiliye anlayışını hayattan uzaklaştırması gerektiğini, bunun da ancak samimi lider bir Müslüman kadro ile gerçekleşebileceğini ve bu kadronun, yolunu kaybedenlere rehberlik yaparak onları yola getirebileceklerini söyler.¹⁰⁶ Mümin bir cemaatin davet ve hareket yolunu belirleyen bu kitap, rejimin etkisinde kalmış bazı fetvacı hocaları da rahatsız etmiş, bu sözde hocalar kitabı eleştirmiş, hatta içlerinden Kutub'u tekfir edenler bile olmuştur.¹⁰⁷ Sonucu her ne olursa olsun bu eser Seyyid Kutub'un davasının zirvesi, mücadelesinin sonu ve zaferi olarak görülmektedir.¹⁰⁸

11. *Fî Zilâli'l-Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde)*¹⁰⁹

Seyyid Kutub ilk olarak, aylık İslami bir dergi olan el-Müslimûn dergisinde "Fî Zilâli'l-Kur'an" başlığıyla seri makaleler yayımlamaya başlar (1952). Bu konudaki

¹⁰² Seyyid Kutub, *El-Müstakbel li-Hâze'd-Dîn*, Kahire: Mektebetu Vehbe, (t.y). Türkçe'ye *İstikbal İslam'ındır* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *İstikbal İslam'ındır*, Abdülkadir Şener. (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1967.

¹⁰³ Yılmaz, s. 146-147; Hâlidî, s. 551.

¹⁰⁴ Seyyid Kutub, *Meâlim fi't-Târik*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1964. Türkçe'ye *Yoldaki İşaretler* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, İsmail Nuri (çev.), İstanbul: İhya Yayınları, 1980.

¹⁰⁵ Hâlidî, s. 554.

¹⁰⁶ Yılmaz, s. 155; Sarmış, s. 349-351.

¹⁰⁷ Hâlidî, s. 557.

¹⁰⁸ Yılmaz, s. 157.

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1967.

makalelerinin ilgi görmesi üzerine aynı anlayış ve metotla Kur'an-ı Kerim'in her cüzünü bir cilt halinde tefsir etmeyi ve iki ayda bir cüz yayınlamayı kararlaştırır.¹¹⁰ Ocak 1954'e kadar tefsirin on altı cüzü yayınlanır; fakat 1954 yılında birçok İhvan mensubuyla birlikte Seyyid Kutub da tutuklanır. Hapiste geçirdiği üç ay kadar süre zarfında on yedi ve on sekizinci cüzleri yayınlar. Kutub'un özgürlüğü çok uzun sürmez ve tekrar tutuklanır ve on beş yıl hapse mahkûm olur. Kutub, hapis süresi içerisinde fikri gelişimine paralel olarak eserinin son dört cüzünü yeni bir metotla yazar. Böylece eser, son cüzünün muhtemelen 1960'a doğru yayınlanmasıyla tamamlanır.¹¹¹

Fî Zilâli'l-Kur'an Seyyid Kutub'un hayatında üç defa basılmıştır. İlk baskısı (1951) ile ikinci baskısı (1953) arasında ufak düzeltmeler dışında fazla bir değişiklik olmamıştır. 1964 yılında hapisten çıkan müellif, redaksiyonunu tamamladığı ilk on üç cüzü 1965 yılının ortalarına doğru son haliyle yayınlar. Ancak tekrar tutuklanması sonucunda bu sefer idama mahkûm edilir ve idam kararının kısa sürede uygulanmasından, eserin 14-26. cüzleri mevcut haliyle basılır.¹¹²

Fî Zilâli'l-Kur'an tefsirinde Seyyid Kutub, alışılmadık bir tefsir metodu kullanarak bu eserini kaleme almıştır. O, bu eserinde dil bilimsel, fikhî, kelamî ve felsefî esaslara ek olarak siyasi, ictimai ve iktisadî konuları da içerecek tefsir yöntemini kullanmıştır.¹¹³

Fî Zilâli'l-Kur'an'ın ilk baskısında müfessirin daha çok edebi yaklaşımları, estetik incelikleri gözlenirken ikinci baskısında ise düşünce kitaplarında olduğu gibi 27. cüzden sonra geliştirdiği kendine has düşünsel yorumları ve açıklamaları göze çarpar. Seyyid Kutub'un tefsirinde, 'yirminci yüzyıl cahiliyesi', 'cahili ve tağuti rejimler', 'sahte rabler', gibi tabirlerden oluşan birçok sloganik ifade bu yorumlara örnek olarak gösterilebilir.¹¹⁴ Başlangıçta yalın bir edebiyat denemesi niteliğinde olan eser, bu baskıdaki yeniliklerle modern bir tefsir sınıfına yükselir.¹¹⁵ Klasik tefsir geleneği ile

¹¹⁰ Bekir Karlığa, "Fî Zilâli'l Kur'ân", *DİA*, C.13, İstanbul: TDV, 1996, s. 50; Görgün, s. 66; Sarmış, s. 298; Hâlidî, s. 545.

¹¹¹ Karlığa, s. 50; Sarmış, s. 300; Hâlidî, s. 546.

¹¹² Karlığa, s. 50; Sarmış, s. 301.

¹¹³ Yılmaz, s. 140.

¹¹⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 155.

¹¹⁵ Sarmış, 301.

kiyaslandığında daha çok modern yorumlama metodunun kullanıldığı ve direkt olarak güncel problemlere yönelik bir Kur'an yorumunun sergilendiği görülür. Sûrelere ilişkin tanıtıcı bilgi verir, konu ve bölümlere ayırır. Tefsirin genelinde dirayet metodunu kullanan müfessir, edebiyatçı olmanın verdiği avantajlarla Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu zengin edebi içeriği çok iyi değerlendirir. Bununla birlikte eserde rivayet metodu da kullanılır, özellikle Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine özen gösterilir. Ancak eserin yaklaşık yarısının hapisane ortamında yazılmasından, hadis kaynaklarına başvurulamaması, zayıf ve uydurma rivayetlere atıfta bulunma ihtimalinin doğuracağı sıkıntılar gibi nedenlerden Kur'an'ın sünnetle tefsirine fazla yer verilmemiştir. İşârî tefsir metodu ise neredeyse hiç kullanılmamıştır. Klasik tefsirlerde sıkça görülen gramer tahlillerine ve terminolojik açıklamalara çok yer verilmez. Müfessir, akâid ve fıkıh meseleleri ile ilgili ayetleri tefsir ederken mezhepler arasındaki ihtilaflardan çok söz etmez ve bu konuda pek ayrıntıya girmez; daha çok İslam inanç esasları üzerinde durur; fert, aile ve toplum hayatıyla ilgili emir ve yasakların hikmetlerinden bahseder.¹¹⁶

Seyyid Kutub, tefsirinde zaman zaman sosyalizm, komünizm, kapitalizm gibi çeşitli görüşler, doktrinler ve fikir akımlarını çürüten tenkit ve açıklamalar yapar. Müfessir, sosyal meselelere geniş yer verir, müteşâbih ayetleri, özellikle Allah'ın zat ve sıfatına ait olanları te'vil etmekten kaçınır.¹¹⁷

Fî Zilâli'l-Kur'an tefsiri birçok dile çevrilmiştir. Tefsirin çevrildiği diller arasında: İngilizce, Fransızca, Farsça, Urduca, Endonezya ve Afgan dilleri bulunmaktadır. Türkçe'ye ise ilk defa Bekir Karlığa, İsmail Hakkı Şengüler ve M. Emin Saraç tarafından tercüme edilmiş ve on altı cilt halinde yayınlanmıştır.¹¹⁸ Bu tercümeden sonra 1989 yılından itibaren Salih Uçan, Vahdettin İnce ve arkadaşlarının yapmaya başladığı ikinci tercüme de on cilt olarak yayınlanmıştır.¹¹⁹ 1991 yılında eserin yeni bir tercümesi Yakup Çiçek, Ali Turgut ve arkadaşlarının oluşturduğu bir heyet tarafından yapılmış, bu tercüme de on iki cilt olarak basılmıştır.¹²⁰

¹¹⁶ Karlığa, s. 50.

¹¹⁷ Karlığa, s. 50.

¹¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler (çev.), İstanbul: Hikmet Yayınevi, 1973.

¹¹⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Salih Uçan, Vahdettin İnce (çev.), İstanbul: Dünya Yayınları, 1991.

¹²⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Yakup Çiçek, Ali Turgut ve Diğerleri (çev.), İstanbul: Emir Yayınları, 2001.

C. Diğer Eserleri

1. *Fi't-Târîh Fikretün ve Minhâc (Tarihte Düşünce ve Metod)*¹²¹

Seyyid Kutub'un el-Müslimûn dergisindeki bazı makalelerinden oluşan kitabıdır.¹²²

2. *Ma'reketunâ Ma'a'l-Yehûd (Yahudi İle Olan Savaşımız)*¹²³

Seyyid Kutub'un, 1951-1954 yılları arasında yazdığı ed-Da've dergisinde yayınlanan dokuz makaleden oluşan kitabıdır.¹²⁴

3. *Efrâhu'r-Rûh (Ruhun Sevinci)*¹²⁵

Seyyid Kutub'un Amerika'da bulunduğu sırada yazdığı, çeşitli dergilerde yayınlanan mektuplarından oluşan kitabıdır.¹²⁶

4. *Tefsîru Sûreti'ş-Şûra*¹²⁷

Şûra süresinin *Fî Zilâli'l-Kur'an*'daki tefsirinden ayrı olarak yayınlanan kitaptır.

5. *Tefsîru Âyâti'r-Ribâ (Fâiz)*¹²⁸

Faizle ilgili ayetlerin *Fî Zilâli'l-Kur'an*'daki tefsirlerinin ayrı olarak yayınlanan kitaptır.

6. *Yegâne Dünya Nizamı İslam*¹²⁹

¹²¹ Türkçeye *Tarihte Düşünce ve Metod* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Tarihte Düşünce ve Metod**, M. Beşir Eryarsoy (çev.), İstanbul: Bir Yayıncılık, 1985.

¹²² Görgün, s. 67.

¹²³ Türkçeye *Yahudi İle Olan Savaşımız* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Yahudi İle Olan Savaşımız**, Abdulhamit Dağdeviren (çev.), İstanbul: Arslan Yayınları, 1988.

¹²⁴ Sarıms, s. 354; Görgün, s. 67.

¹²⁵ Türkçeye *Ruhun Sevinci* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Ruhun Sevinci**, Mehmet Hacı Dervişoğlu (çev.), İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.

¹²⁶ Görgün, s. 67.

¹²⁷ Seyyid Kutub, **Tefsîru Sûreti'ş-Şûra**, Beyrut: Dârü'ş-Şürûk, 1973.

¹²⁸ Türkçeye *Fâiz* olarak çevrilmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Fâiz**, Cafer Tayyar (çev.), İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1989.

¹²⁹ Seyyid Kutub, **Yegâne Dünya Nizamı İslam**, Mustafa Varlı (çev.) İstanbul: Nur Yayınevi, 1966.

Seyyid Kutub bu eserinde, İslam'ın evrensel bir hayat nizamı olduğunu, ilahi kaidelere dayandığını, insanın iç ve dış dünyasına hitap ettiğini ve insana ahiret hayatını kazandırdığını belirtmektedir. Bu eser de Seyyid Kutub'un değişik eserlerinden alınan bölümlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.¹³⁰

7. Gördüğüm Amerika

Seyyid Kutub'un Amerika'da geçirdiği süre içerisinde Amerika'nın siyasal ve toplumsal yapısına ilişkin olarak tuttuğu notlardan oluşturulmuş bir kitaptır.¹³¹

D. Tefsirinde Kullandığı Kaynaklar

Seyyid Kutub'un tefsirinde en sık başvurduğu tefsir kaynakları şunlardır: İbn Cerir et-Taberi (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, İbn Kesir (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, es-Suyûtî (ö. 911/1505) *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beğavî (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*, İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) *Zadü'l-Meâd*, Cessas (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'an*, M. Reşid Rıza (ö. 1935) *Tefsîru'l-Menâr*.¹³²

Seyyid Kutub'un kullandığı hadis kaynakları arasında: Buhari'nin (ö. 256/870) *Sahih'i*, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih'i*, Ebu Davud'un (ö. 275/889) *Sünen'i*, Ebu Davud et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned'i*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned'i*, el-Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-Sünne'si*, İmam Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'sı* bulunmaktadır.¹³³

Siyer ve İslam tarihi kaynakları arasında: İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye'si*, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye'si*, İbn İshak'ın (ö. 151/768) *Kitâbü'l-Meğâzi'si* bulunmaktadır. Bu kaynaklar dışında kullandığı diğer kaynaklar da şunlardır: Muhammed Ebu Zehrâ'nın (ö. 1974) *Muhadarat fi'n-Nasraniyye'si*, Ebu'l- Alâ el-Mevdûdî'den (ö. 1979), *el-Mustalehâtü'l- Erbaa fi'l-Kur'an*, *el-İslâm ve'l- Cahiliye*, *el-Hicab*, *el-Cihad fi Sebilillah*, *Şehâdetü'l-Hakk*,

¹³⁰ Sarmış, s. 354.

¹³¹ Sarmış, s. 355.

¹³² Erdal, s. 173.

¹³³ Erdal, s. 175

Nazariyyetü'l İslam el-Hulukiyye adlı eserlerinden ‘cahiliye’, ‘cihad’ ve ‘hakimiyet’ gibi kavramlar konusunda faydalanmıştır.¹³⁴

Bunların dışında Seyyid Kutub, çağdaşı olan fikir ve ilim adamlarının bazı eserlerini de tefsirinde kaynak olarak göstermiştir. Bu eserler şunlardır: Mustafa Hâlidî ve Ömer Ferrûh’un ortak yayınladıkları *et-Tebşîr ve'l-İsti'mâr fi'l-Bilâdi'l-Arabiyye* adlı eser, Ali Ali Mansur’un *eş-Şerîatü'l-İslamiyye ve'l-Kânûnu'd-Düveliyü'l 'Amm* adlı eseri, Yâfi ve Muhibbüddîn el-Hatîb’in birlikte yazdıkları *el-Ğâratü ale'l-Âlemi'l-İslamî* adlı eserleri, Muhammed Muhammed Huseyn’in *el-İtticâhâtü'l-Vataniyye fi'l-Edebi'l-Muâsır*, Ebu'l-Hasen en-Nedvî’nin *Mâzâ Hasira'l-Âlemü bi'nhitâti'l-Müslimin*’i, Roma ile ilgili olarak Abdulaziz Fehmî’nin Arapça’ya tercüme ettiği *Müdevvenetü Jüstinyen*, Ali Abdulvâhid Vâfi’nin *Hukûku'l- İnsan*’ı, Abdulkadir Udeh’in *et-Teşriu'l-Cinâi fi'l- İslam*’ı, Alexis Carrel’in Arapça’ya ‘*el-İnsan Zâlike'l-Mechûl*’¹³⁵ olarak çevrilen eseri, Abdurrezzak Nevfel’in *Allah ve'l-İlmu'l-Hadîs*’i ve Muhammed Kutub’un *Menhecü'l-Fenni'l-İslamî*, *el-İnsân Beyne'l-Mâddiyyeti ve'l-İslam* ve *Şübühâtün Havle'l-İslam* adlı eserleridir.¹³⁶

E. Tefsirinde Kullandığı Metot

Cemalleddin Afgani ve Muhammed Abduh’un İslami reform çağrısı bu ikili yollarını ayırdıktan sonra siyasi bir harekete dönüşmemiş; ancak Reşid Rıza hocası Abduh’un çizgisinden ayrılarak Selefi-Hanbeli bir eğilim belirlemiş ve bu, Mısır’da Müslüman Kardeşler teşkilatının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Müslüman Kardeşler teşkilatı ile Mevdudi’nin Pakistan’da kurduğu Cemaat-i İslami son dönem Kur’an okumalarına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Müfessirlerin yaşadığı çağın ve çevrenin etkisinde kalarak görüşlerini tefsirine yansıtmasının gayet tabii bir durum olduğu düşünüldüğünde, Seyyid Kutub’un da İslami istekleri olan Müslümanlara zorluk

¹³⁴ Erdal, s. 176.

¹³⁵ Eser Türkçe’ye de çevrilmiştir. Bkz.: Alexis Carrel, **İnsan Bu Meçhul**, Vedat B. Nazikoğlu (çev.), İstanbul: Arif Bolat Kitabevi, 1959.

¹³⁶ Erdal, s. 176.

çıkartan siyasi iradenin hüküm sürdüğü bir dönemde tefsirini yazmış olduğu gerçeği, tefsirinde izlediği metodu anlamada büyük öneme sahiptir.¹³⁷

Seyyid Kutub'un tefsirinde göze çarpan ilk özellik, onun, Kur'an-ı Kerim'e bir bütün olarak yaklaşmasıdır. Kutub, Kur'an'ın ana konuları ve temel hedefleri üzerinde ısrarla durmakta ve Kur'an'ın pratik hayata yönelik amacını belirtmeye çalışmaktadır. Müfessir tefsirinde olabildiğince Kur'an atmosferinin dışına çıkmamaya gayret etmekte ve ayetlerin vereceği ilhamları ve incelikleri tespit etmeye çalışmaktadır. Ayetler arasında var sanılan çelişkileri gidermeye ve ayetler arasında uyum sağlamaya çalışması da onun tefsirinde kullandığı metodunun ana özelliklerinden biri olmuştur. Seyyid Kutub'un tefsirinde Kur'an'daki yapı bütünlüğü Kur'an'ın tümünde göz önünde bulundurulmuş, sûre ve ayetler farklı zamanlarda nazil olmasına rağmen birbirleri arasında tam bir bütünlük ve yapı birliği olduğu vurgulanmıştır.¹³⁸

Seyyid Kutub, Kur'an'ın şimdiye dair ne söylediğini bilmek için onun indirildiği dönemdeki olgusal durumu bilmenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Dolaylı olarak ortaya çıkan sonuçta Kutub'un, Kur'an hükümlerinin vahiy ortamındaki sebeplerini kavrayıp, bu kavrayışla birlikte güncel problemlere çözüm bulmak gibi bir amacı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü o, Kur'an hükümlerinin ancak Medine'deki gibi bir İslam toplumunda uygulanabileceğine inanmaktadır.¹³⁹

Seyyid Kutub tefsirinde Kur'an'ı Kur'an'la, Kur'an'ı hadisle ve Kur'an'ı ahashabın uygulamalarıyla tefsir etme metodunu kullandığı görülmektedir. Klasik tefsir geleneğinin de uygulandığı eserde daha çok modern hermeneutik metodun kullanıldığı ve doğrudan doğruya günlük hayatın problemleriyle iç içe yeni bir Kur'an yorumu izlenmektedir.¹⁴⁰ Müfessir Kur'an'a bir bütün olarak yaklaştığından, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ederken bir konu ile ilgili ayetleri zihninde toplayarak hepsinde ortak bir delalet çıkararak sonuca varmaktadır.¹⁴¹ Müfessir, Kur'an'ı hadisle tefsir ederken, çoğunlukla İbn Kesir tefsirinden aktardığı rivayetleri ve hadis külliyatından aktardığı hadisleri

¹³⁷ Öztürk, s. 157.

¹³⁸ Sarmış, s. 309-333.

¹³⁹ Öztürk, s. 156.

¹⁴⁰ Karlığa, s. 50.

¹⁴¹ Sarmış, s. 335.

kullanmış, tefsirini hadislerle pekiştirmiştir.¹⁴² Kutub, tefsirinde ashabın ayetleri anlaması ve uygulamasına da çok önem vermektedir. Ayetlerin tefsirinde ashabın o ayeti nasıl anladığını ve nasıl uygulamaya geçirdiğine önem vermektedir.¹⁴³

III. FÎ ZİLÂLÎ'L-KUR'AN'IN KAYNAKLARINDAN MENÂR TEFSİRİ

Menâr Tefsiri'nin temelleri, Reşid Rıza'nın ısrarları sonucunda Muhammed Abduh'un (ö. 1905) Câmîu'l-Ezher'de tefsir dersleri vermeyi kabul etmesiyle atılmıştır. Abduh, 1899-1905 yılları arasında Fâtîha sûresinden Nisâ sûresinin 125. âyetine kadar olan kısmı tefsir etmiştir. Abduh'un vefatı üzerine Reşid Rıza yarım kalan bu çalışmayı sürdürmüş ve vefatından önce (1935) Yûsuf sûresinin 52. ayetine kadar gelmiştir. *Menâr Tefsiri*'nin ilk bölümlerinin Abduh'un ders notlarından oluşması, tefsirin kime nispet edileceği konusunda tereddütler oluşturmuştur. Ancak kitabın tamamının Reşid Rıza tarafından kaleme alınması, onu sadece Abduh'un görüşlerini aktarmakla sınırlandırmamış, hocasının derslerinde tuttuğu notlara dayanarak eseri genişletmiş, özellikle lügat ve rivayet tefsiri açısından ilâvelerde bulunmuştur. Ayrıca zaman zaman kendi görüşlerini de belirtmiş, hatta bazı konularda Abduh'u eleştirmiştir.¹⁴⁴

Menâr Tefsiri'nde, Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet etmek ön planda tutulmuştur. Bunun dışında kalan hususlar bu hedefe ulaşmaya bir vesile olarak görülmüştür. Kur'an ilimleri olarak nitelendirilen belâgat, i'rab, kıssalar, garîbü'l-Kur'ân, fıkıh, akaid, mev'iza ve işârî yorumlar gibi meseleler üzerinde durmak, kişiyi tefsirin asıl amacından uzaklaştıracağından, bu konulara sadece ihtiyaç duyulduğu kadar yer verilmiştir. *Tefsir*'de ayetlerin anlaşılmasında daha çok aklın esas alınması, müphem konuların izahında uzun açıklamalardan kaçınılması, İsrailiyattan uzak durulması ve Kur'an'ın insanları ictimai hayat nizamına ulaştıran bir vesile olması temel hedefler arasında yer almıştır.¹⁴⁵

Modern tefsirlerden biri olarak kabul edilen, Seyyid Kutub'un kaleme almış olduğu *Fî Zilâli'l Kur'an* tefsirinde de buna benzer bir metodun uygulandığı

¹⁴² Erdal, s. 178.

¹⁴³ Sarıms, s. 336.

¹⁴⁴ Mehmet Suat Mertoğlu, "Tefsîri'l-Menâr", *DİA*, C.40, İstanbul: TDV, 2011, s. 297; Tefsir tarihinde *Menâr Tefsiri*'nin yerine dair açıklamalar için ayrıca bkz.: Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, s. 157.

¹⁴⁵ Mertoğlu, s. 298.

görülmektedir. Bu eserde Seyyid Kutub, Muhammed Abduh'un ortaya koyduğu bu anlayışa paralel olarak, Kur'an'ın sadece âlimler tarafından anlaşılabilen ölü bir metin değil, Müslümanların gündelik hayatta uygulayabilecekleri yaşayan bir metin olduğunu göstermeye çalışmaktadır.¹⁴⁶

Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l Kur'an* adlı tefsirinde yer alan Hristiyanlığın temel inançlarını eleştiren ayetlerle ilgili açıklamaları incelendiğinde, onun büyük ölçüde *Menâr Tefsiri*'nden etkilendiği görülmektedir. Bu çalışmada, 'Teslis Problemi' başlığı altında *Fî Zilâli'l Kur'an*'a da kaynaklık eden ve modern tefsir çalışmaları arasında örnek kabul edilen *Menâr Tefsiri*'nde yer alan Hristiyanlığın eleştirisine dair yorumlar ele alınmıştır.

¹⁴⁶ Eşref Hacı Abdurrahman, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, "Fî Zilâli'l-Kur'ân: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'an Tefsiri", İsmail Çalışkan, (çev.) **Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Sayı.22 (2011) , s. 87.

İKİNCİ BÖLÜM

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN TEFSİRİNDE

HZ. MERYEM VE HZ. İSA

Seyyid Kutub, Kur'an'da anlatılan kıssaların konusu, anlatım üslubu ve olayların seyrinde dini amacın gözetildiğinden bahsetmektedir. Kutub, kıssaların hedeflerinin 'dini amaca hizmet etmenin sonuçları', 'kıssada din ve sanat', 'kıssanın edebi özellikleri' konularını uygulayarak, kıssalar arasında bir uyum ve gelişim olduğunu ifade etmiştir. Seyyid Kutub, tekrar gibi görünen kıssalarda da, aslında tekrar bulunmadığını, bu kıssalarda tamamlayıcı bir bütünlük olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁷

Burada öncelikle, Hristiyanlığı ilgilendiren, dinlerdeki mucizevi doğumların yer aldığı kıssalar incelenecektir.

I. DİNLERDE MUCİZEVİ DOĞUMLAR

Dinlerdeki mucizevî doğumlar incelendiğinde, Hristiyanlıktaki Hz. İsa'nın doğumuna benzerliği açısından ilgi çekenler 'Babasız doğumlar'dır. Örneğin Budizm'de Buddha, kendisine kral Suddhodana'nın 45 yaşlarındaki çocuksuz eşi Mahamaya'yı anne olarak seçmiştir. Mahamaya oruçlu olduğu bir öğle vakti sarayın damı üzerinde uyumaktayken bir rüya görmüştür. Bu rüyada etrafına ışıklar saçan büyük, beyaz bir fil, sağ tarafından onun karnına girmiştir. Kâhinler bu rüyayı, bir dünya hükümdarı veya dünya nimetlerine sırt çevirecek bir erkek çocuğu doğacağı müjdesi olarak tabir ederler. Mahamaya bir incir ağacının dalından tutunmuş ve onun sağından Buddha dünyaya gelmiştir. Rivayetlere göre Caynizm'in kurucusu Mahavira'nın doğumu da benzer şekilde gerçekleşmiştir.¹⁴⁸

Taoizm'in kurucusu ve ilk öğretmeni olan Lao Tze; annesi bir nurdan hamile kalmış ve seksen yıl anne karnında kaldıktan sonra ak saçlı, ak sakallı bir çocuk olarak

¹⁴⁷ Sarmış, s. 278.

¹⁴⁸ Nuran Geçiş, "Dinlerde Mucizevî Doğumlar ve Hristiyanlık'ta Noel", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2011), s. 74; Walter Rubben, **Buddhizm Tarihi**, Abidin İtil (çev.), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1947, s. 51-52.

dünyaya gelmiştir. Bu nedenle kendisine ‘ihtiyar çocuk’ anlamına gelen ‘Lao-Tze’ adı verilmiştir.¹⁴⁹ Benzer şekilde Mazdeizm’in kurucusu Zerdüş’tün doğumu hakkında da değişik rivayetler mevcuttur. Buna göre, Tanrı Ahura Mazda bir ışık şekline bürünerek Zerdüş’tün annesini hamile bırakmıştır.¹⁵⁰

Orta Asya Türk destanlarında da mucizevi doğumlara rastlanmaktadır. Hızır’ın veya Müslüman olmayan Türklerde kayın ağacından inip insanlara yardım eden Gök sakallı ihtiyarların duaları vasıtasıyla, Anadolu masallarında da bir ak saçlı ihtiyarın veya dervişin verdiği elmayı yiyerek bir çocuğun doğması olaylarına çokça rastlandığı görülmektedir.¹⁵¹

En eski arkeolojik kalıntılarda bile izine rastlanan ‘Kutsal Ana’ figürü, günümüzde hala önemli bir yere sahip olan dinsel bir olgudur. Onlar farklı kültürlerdeki dini tecrübelerin çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Tarihsel araştırmalar ‘Kutsal Ana’ figürünün, bazı dönemlerde zaman zaman tepki çekse de sürekli bir fenomen olduğunu göstermektedir.¹⁵² Dinler Tarihi araştırmalarındaki bu fenomenlere dair açıklamalara Seyyid Kutub’un tefsirinde rastlanmamaktadır.

II. İMRAN AİLESİ VE HZ. MERYEM’İN DOĞUMU

A. Hz. Meryem’in Adı ve Ailesi

Kur’an-ı Kerim’de biri sûre adı olmakla beraber 12 sûrede, 34 yerde “Meryem” ismi geçmektedir.¹⁵³ Meryem kelimesi İbranice’de “Miryâm” (Miriam); Etiyopyaca’da “Meriyem”, Süryanice ve Aramice’de ise “Maryam” şeklinde geçer; fakat olasılıklar kelimenin Süryanice’den geldiğine işaret etmektedir.¹⁵⁴ Kelime Tevrat’ın Yunanca

¹⁴⁹ Lao-Tzu, **Tao Te Ching**, Muhaddere N. Özerdim (çev.), 3. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978, s. 9; Lao Tzu, **Öğretiler**, İsmail Taşpınar (çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

¹⁵⁰ Hüseyin G. Yurtaydın, Mehmet Dağ, **Dinler Tarihi**, Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1978, s. 96; Hakan Öztürk, Şahin Kızılabdullah, “Siyer-Dinler Tarihi İlişkisi Bağlamında Din Kurucusu Veya Peygamberin Doğum Olayları Üzerine Bir İnceleme”, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Sayı 7, (04-06 Aralık 2009, 2010), s. 322-325.

¹⁵¹ Geçiş, s. 87.

¹⁵² James J. Preston, “Goddess Worship”, **Encyclopedia of Religion, Second Edition**, C. 6, New York: Thomson Gale, 2005, s. 3583.

¹⁵³ Günay Tümer, **Hıristiyanlıkta ve İslâm’da Hz. Meryem**, 4. Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 153.

¹⁵⁴ Arthur Jeffery, **Foreign Vocabulary Of The Qur’an**, Baroda: Oriental Institute, 1938, s. 244.

tercümesinde “Mariam”, Yeni Ahit’in Latince tercümesinde ise, “Maria” şeklinde geçmektedir.¹⁵⁵

Kur’an’a bakıldığında, Hz. Meryem’in, ailesi, doğumu, yetişmesi gibi konular Âli İmran suresinde anlatılırken; Hz. İsa’ya hamile kalması, hamileliği boyunca nasıl davrandığı ve Hz. İsa’nın doğduktan sonra ilk yaptıkları ile ilgili konular ise Meryem suresinde anlatılmaktadır.

Âl-i İmrân sûresinin 33. ayetinde Âdem’in, Nûh’un, İbrâhim ailesiyle İmrân ailesinin seçilip âlemlere üstün kılındığı belirtilmektedir. Aynı sûrenin 35. ayetinde İmrân’ın karısının doğacak çocuğu Rabbe adadığını ve ona Meryem adını verdiğini bildiren kısımdan ve Tahrîm sûresinde¹⁵⁶ “İmrân kızı Meryem” ifadesinden anlaşıldığına göre, İmrân ailesinden maksat Hz. Meryem ile oğlu Hz. İsa’dır. Bu çerçevede Tevrat’ta yer alan Amram ismi ise, Hz. Mûsâ, Hârûn ve kız kardeşleri Meryem’in (Miriam-Miryâm) babası olup Hz. İsa’nın annesi Meryem’le bir alâkası yoktur. Amram, Ya’kûb’un torunu Kohat’ın oğludur.¹⁵⁷

Kur’an’da Meryem ayrıca Hârûn’un kız kardeşi olarak tanıtılmış,¹⁵⁸ Hz. İsa’yı dünyaya getirdikten sonra kavmi kendisini, “*Ey Hârûn’un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi*”¹⁵⁹ diyerek babasız bir çocuk dünyaya getirdiği için kınamıştır.¹⁶⁰

B. Hz. Meryem’in Doğumu ve Mabede Adanması

Yahudilikte adak, çok önemli bir yer tutmaktadır. Tora’da adak konusunda şu ifadeler yer almaktadır: “Rab şöyle buyurdu: ‘Eğer bir adam Rab’be adak adar ya da ant içerek kendini yükümlülük altına sokarsa, verdiği sözü bozmayacak, ağzından her çıkanı yerine getirecek.’”¹⁶¹ Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi bir Yahudi, adakta veya

¹⁵⁵ Ömer Faruk Harman, “Meryem” **DİA**, C. 29, İstanbul: TDV, 2004, s. 236.

¹⁵⁶ Tahrîm, 66/12.

¹⁵⁷ Sayılar, 26/59; I. Tarihler, 6/2-3; 23/12-13. Bazı araştırmacılar Tevrat’ta yer alan “Amram” isminin Kur’an’daki “İmran” olabileceğine işaret etmektedir. Bkz.: Ömer Faruk Harman, “İmrân” **DİA**, C.22, İstanbul: TDV, 2004, s. 232.

¹⁵⁸ Hz. Meryem’in Harun soyundan gelişi ile ilgili polemiklere dair Bkz. İsmail Taşpınar, “Doğu’nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dımaşkı (649-749) ve İslam”, **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.21, (2001/2), s. 42.

¹⁵⁹ Meryem 19/28.

¹⁶⁰ Harman, “İmrân”, s. 232.

¹⁶¹ Sayılar, 30/1-2.

yeminde bulunduğu takdirde o sözü tutmakla mükelleftir. Yahudi kutsal kitabında birden çok adak çeşidi göze çarpmaktadır. Örneğin; Hâkim Yiftah kapısından ilk çıkan kişiyi kurban etmeyi adar. Ancak, ilk çıkan kişi kendi kızı olur ve buna rağmen adağını yerine getirir.¹⁶²

Adak konusunda Yahudiliğin ilk dönemleri incelendiğinde en çok göze çarpan uygulama şekli kurban kesme olarak bilinmektedir. Ancak adağın değişik maksatlarla da yapıldığı görülmektedir. Hz. Meryem'in adak olarak mabede sunulması da buna örnek olarak gösterilebilir. Eski Ahit'te bu konudan şöyle bahsedilir: “Hanna, gönlü buruk, acı acı ağlayarak Rab’be yakardı ve şu adağı adadı: “Ey her şeye egemen Rab, kulunun üzüntüsüne gerçekten bakıp beni anımsar, kulunu unutmayıp bana bir erkek çocuk verirsen, yaşamı boyunca onu sana adayacağım.”¹⁶³

Seyyid Kutub’a göre, Kuran-ı Kerim’de İmran’ın karısının hamile kaldığından ve doğacak bebeğini rabbine adadığından; fakat bütün arzusuna rağmen, erkek değil bir kız çocuk dünyaya getirdiğinden bahsedilmektedir. Oysa o, erkek bir çocuk arzu etmekteydi. Mabede adanan çocuklar Havralara hizmet eder, kendilerini ibadete ve Allah’a verirlerdi. Fakat o, her şeye rağmen doğurduğu kızla da Rabbinin rızasını aramış; mabede hizmet etmesi daha uygun olacak bir erkek çocuğu doğurmadığı için bir nevi mazeret beyan etmiştir. Çünkü erkeğin gösterdiği başarı ve muvaffakiyeti kız gösteremez.¹⁶⁴

Seyyid Kutub’a göre, İmran’ın karısının Rabbine adağını kabul buyurması için tüm samimiyeti ile yaptığı duası, tertemiz olarak Allah’a teslim olun, bütünü ile O’na yönelişin, O’nun rızasını elde etmenin açık bir ifadesidir. İmran’ın karısı doğan kızına Meryem adını koymuş ve adağı gereği onu mabede teslim etmiştir.¹⁶⁵

¹⁶² Hâkimler, 11/30-40; Mehmet Aydın, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005, s. 2.

¹⁶³ I. Samuel, 1/10-11; Mehmet Aydın, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, s. 2.

¹⁶⁴ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur’ân**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1967, C.1, s. 392; Seyyid Kutub, **Fî Zilâl-il Kur’ân**, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç ve İ. Hakkı Şengüler (çev.), 1. Basım, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2012, C.2, s. 274.

¹⁶⁵ Ahmet Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, 2. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, s. 171; Hz. Meryem'in mabed hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: P. Louis Perroy, **The Humble Virgin Mary**, London: Burns Oates and Washbourne Ltd, 1935, s. 2-3. Kaynaklarda, bu olaydan önce herhangi bir kız çocuğunun mabede adak olarak sunulduğuna dair bil bilgiye rastlanmamıştır.

Daha sonra mabetteki âlimler Meryem'i görünce kimde misafir edileceğine karar vermek için kalemlerini atarak kura çekmişler¹⁶⁶ ve aralarında çektikleri kurada Zekeriyya çıkmıştır. Seyyid Kutub'a göre, annesi onu bir kız çocuğu olarak Havra'ya getirdiğinde, Havra'da bulunanların Hz. Meryem'in bakımını üstlenmede yarıştıklarını söylemektedir. Ayetin metni elde bulunan Eski Ahit (Tevrat) ve Yeni Ahit (İncil)'de zikredilmeyen bir olaya işaret etmektedir. Ancak Kutub'a göre bu olayın Hahamlar ve Rahipler tarafından bilinen bir mesele olması gerekmektedir. Kur'an, Hz. Meryem'in kimin himayesi altında olacağını öğrenmek için atılan kalemler olayının detaylarına inmemektedir. Kutub, Havra'da bulunanların, Meryem'in kimin himayesinde kalacağını anlamak amacıyla özel bir yöntem olarak kalemleri atma yoluyla anlaşlıklarını anlaşılabilirliğini söylemektedir. Ayrıca müfessir, zaman zaman bizim de bu tür olaylarda kura yöntemini kullandığımızı belirtmektedir.¹⁶⁷

Bazı rivayetlere göre onların, kalemlerini Ürdün nehrine attıklarını, hepsinin kalemlerinin akıntıya kapıldığını; fakat Zekeriyya'nın kaleminin atıldığı yerde sabit kaldığını ve bu durumun aralarında işaret olarak kabul edildiğini ve Hz. Meryem'i Zekeriyya'ya teslim ettikleri söylenmektedir.¹⁶⁸ Böylece Allah Meryem'i Zekeriyya'nın himayesine vermiş ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirmiştir.¹⁶⁹

Seyyid Kutub, Hz. Meryem'in annesi İmran'ın karısının çocuğunu mabede adaması konusunu ele alırken onun, özgür seçimiyle Allah'a kulluğunu ön plana çıkarmaktadır.

Hıristiyan kaynakları incelendiğinde Hz. Meryem'in mabede adanması olayı, Hz. İsa'nın annesinin ve çocukluğunun konu edildiği "Çocukluk İncilleri" (Infancy Gospels) olarak bilinen Apokrif Yakub İncili'nde ele alınmaktadır. Bu metinde Joachim (İmran) adlı Kudüslü zengin bir Yahudi ile evli olan Anna, uzun bir kısırlık döneminden sonra, yaşlılık çağında bir çocuğunun olacağı müjdesini alır, doğacak çocuğunu ister erkek ister kız olsun Rabb'in hizmetine adayacağını söyler ve ona Meryem adını verir.

¹⁶⁶ Âli-İmrân, 3/44.

¹⁶⁷ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.1, s. 396; Kutub, C.2, s. 281.

¹⁶⁸ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.1, s. 396; Kutub, C.2, s. 281; Fahreddin er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, (çev.) Suat Yıldırım ve Diğerleri, Ankara: Akçağ Yayınevi, 1990, C.6, s. 310; İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri**, Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983, C.4, s. 1247.

¹⁶⁹ Âli İmrân, 3/35-37; Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.1, s. 393; Kutub, C.2, s. 274.

Altı aylıkken yürüyebilen Meryem, bir yaşına basınca din adamları tarafından takdis edilir ve üç yaşında Kudüs'e mabede götürülür. Bakirelik yemini ederek gece gündüz Allah'ı zikirle meşgul olan Meryem bakirelerle birlikte mabette yaşamaya başlar.¹⁷⁰

Seyyid Kutub'a göre bahsedilen adak kıssası, Meryem'in annesi olan İmran'ın karısının kalbindekini açığa çıkartmakta, sahip olduğu en değerli varlığıyla Rabbine yönelen ruh halini göstermektedir. Bu en değerli varlık karnında taşıdığı yavrusudur. İmran'ın karısının her çeşit bağ, ortak koşma, yüce Allah dışında hak sahibi olabilecek herkesten bağımsız bir samimiyet ve özgürce davranışla ifade edişi gerçekten anlamlıdır. Gerçek bağımsızlık ancak bütünü ile Allah'a teslim olmak ve herhangi bir kişi, varlık veya değere kulluk etmekten kurtulmakla elde edilebilir. Bu durumda insan tek Allah'a kulluk eder. İşte hürriyet budur. Bunun dışındaki şeyler, her ne kadar hürriyet şeklinde görünse de basit bir kölelikten başka bir şey değildir.¹⁷¹

C. Hz Meryem'in Özellikleri

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'i öven birçok ayet vardır. Bu ayetler, Hz. Meryem'in seçilmişliğinden, iffetinden ve diğer kadınlardan üstün olduğundan bahseder.¹⁷² Hıristiyan kaynaklarında ise Meryem, anaların en ideali ve eşsizi, kadınların en incisi, beşer cinsinin en büyük hanımı, Tanrı'ya insan olarak en yakın olan kişi olarak ifade edilmiştir.¹⁷³

Seyyid Kutub, tefsirinin çeşitli yerlerinde Hz. Meryem'in üstünlüğünü ifade eden açıklamalara yer vermiştir.

*“Rabbi O’nu güzel bir kabul ile karşıladı ve O’nu güzel bir nebat gibi büyüüttü...”*¹⁷⁴

Seyyid Kutub bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: Annenin kalbini huzurlandıran bu samimiyetin ve adaktaki mükemmel teslimiyetin mükâfatı olarak ona, Allah'ın

¹⁷⁰ Harman, “Meryem”, s. 237; Ekrem Sarıkçıoğlu, **Diğer İnciller: (Apokrif İnciller) (Metinler ve Tarihi Bilgiler)**, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2005, s. 49-53.

¹⁷¹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.1, s. 393. Kutub, C.2, s. 274.

¹⁷² Âl-i İmrân, 3/42, Tahrîm, 66/12, Mâide, 5/75.

¹⁷³ Tümer, **Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem**, s. 95.

¹⁷⁴ Âl-i İmrân, 3/37.

sözünü taşıyabilecek ve insanın normal doğumuna aykırı biçimde Hz. İsa'yı doğurabilecek bir nitelik vermiştir.¹⁷⁵

*“Zekeriyya, onun yanına, mâbede her girişinde orada bir rızık bulur ve “Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?” der; o da: “Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi.”*¹⁷⁶

Müfessir burada bu rızık nitelikleri hakkındaki ayrıntılarına girmemektedir. O'nun mübarek olduğunu, etrafında bolluğun yayılıp taşıdığını ve rızık olarak adlandırılan her nesnenin bollaştığını bilmemizin yeterli olacağını söylemektedir. Öyle ki O'nun geçimini üstlenen kişi -bir peygamber olmasına rağmen- bu rızık bolluğuna hayret etmekte ve O'na bunların hepsi nasıl ve nereden geliyor diye sormaktadır. Hz. Meryem ise müminin samimiyeti ve alçak gönüllülüğü ile Allah'ın nimeti ve bereketini dile getirmekte ve her işin dizginini O'na havale etmektedir. *“Ve O Allah katındadır. Hiç kuşkusuz Allah dilediğine hesapsız rızık verir!”*¹⁷⁷ diyerek Rabbi ile kendi arasındaki ilişkinin düzeyini belirtmektedir. Kendisi ile Allah arasındaki sırrı korumayı, bu sırdan söz ederken alçak gönüllü olmayı dile getirmektedir. Onunla övünüp başkasına üstünlük taslamayı düşünmez.¹⁷⁸

Seyyid Kutub, ilahi lütufların kişilere verilmesini, başkalarına üstünlük taslamak için değil, şükredilecek bir nitelik olarak görülmesi şeklinde yorumlamaktadır.

D. Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya Hamile Kalması

Yeni Ahit'te Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalması şöyle anlatılır:

“Cebrael, Meryem'e selam vererek Rabbin onunla olduğunu, Allah katında inayet bulduğunu, çünkü gebe kalıp doğuracağı ve adını İsa koyacağı oğluna Yüce Allah'ın oğlu denileceğini, Rab Allah'ın ona babası Davud'un tahtını vereceğini bildirdi. Söylenenlere çok şaşırarak Meryem selamın ne anlama gelebileceğini düşünmeye başladı. Ama melek ona korkmamasını ve Tanrının lütfuna eriştiğini, gebe kalıp bir oğul doğuracağını ve adını da İsa koyacağını söyledi. O

¹⁷⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 393; Kutub, C.2, s. 275.

¹⁷⁶ Âl-i İmran, 3/37.

¹⁷⁷ Âl-i İmran, 3/37.

¹⁷⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 393; Kutub, C.2, s. 275.

büyük olacak ve kendisine en yüce olanın oğlu denecek, Rab Tanrı ona atası Davut'un tahtını verecek ve egemenliğinin sonu gelmeyecektir. Meryem meleğe, kendisinin bir erkeğe varmadan bunun nasıl olabileceğini sordu. Melek de bunun Ruhulkudüs'ün onun üzerine gelmesiyle olacağını, doğacak İsa'ya da Allah'ın oğlu deneceğini söyledi. Sözlerini desteklemek için de ihtiyar Elizabet'in kısır olduğu düşünülürken altı aylık hamile olduğunu söyleyince Meryem: "Ben rabbin kuluyum, dediğin gibi olsun" dedi ve melek onun yanından ayrıldı."¹⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalması, Meryem suresinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

*"Kitap'ta Meryem hakkında anlattıklarımızı da hatırla. Hani O, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti. Komşuları ile arasına bir perde germişti. Derken biz de ona ruhumuzu (Cebrail'i) göndermiştik de tam bir insan olarak görünmüştü."*¹⁸⁰

Seyyid Kutub, tefsirinde "Bakire Meryem ve Babasız Doğan Çocuk" olarak ayrı bir başlık altında incelediği bu hadiseyi burada şöyle açıklamaktadır:

Hız. Meryem, daha ana karnındayken annesi tarafından bir mabedin hizmetine adanmış, vücuduna erkek eli değmemiş, genç bir kızdır.¹⁸¹ Onun hakkında hiç kimse temizliğinden ve iffetliliğinden başka bir şey bilmemektedir. Hatta ailesi temiz ve dürüst olarak tanınan, İsrail mabedinin temiz bakıcılarının babası¹⁸² olan Hz. Harun'un soyundan geldiği söylenmektedir. İşte şimdi bu genç kız özel bir durumunun gereği olarak ailesinden uzaklaşarak onların göremeyecekleri تنها bir yere çekiliyor. Bu 'özel durum'un ne olduğunu ayet-i kerime bize bildirmiyor. Belki de bu özel durum tamamen genç kızlara özgü bir durumdur da bu yüzden açıklanamamaktadır. İşte o genç kız, bu yalnızlıkta ve bu yalnız kalmışlığın verdiği huzur içindeyken bir de bakıyoruz ki aniden olağanüstü bir olayla karşılaşılıyor. Bu تنها köşede, yalnız olduğundan emin olarak

¹⁷⁹ Luka, 1/28-38

¹⁸⁰ Meryem, 19/16-17.

¹⁸¹ Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki "Meryem" teması ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: T. J. Winter (Abdulhakim Murad), **İslam ve Hıristiyanlık**, 1. Basım, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006, s. 221-265.

¹⁸² Burada müfessir bu ifadeyi mabedin bakımını üstlenen Hz. Harun ve soyunu tanımlamak için kullanmıştır. Bkz.: Ömer Faruk Harman, "Hârûn", **DİA**, C.16, İstanbul: TDV, 1997, s. 255.

otururken, birdenbire çarpıcı bir sürprizle yüz yüze geliyor. Karşısında mükemmel bir insanla karşılaşılıyor. Aniden yalnız başına yabancı biriyle baş başa kalmanın etkisiyle kendinden geçip silkiniyor ve karşısındaki kişinin Allah korkusunu harekete geçirmek için onu duygulandırmak istiyor ve kendisine bir şey yapmamasını istiyor. Çünkü Allah'tan korkan birisinin vicdanı, daha rahman kelimesini duyar duymaz harekete geçer ve şehvet sarhoşluğundan, şeytanın aldatmasından kaçınır diye düşünür.¹⁸³

Hız. Meryem'in karşılaştığı kişi, Allah tarafından ona tertemiz bir oğul vermek için gönderilen bir elçiden başka bir şey olmadığını söyleyince¹⁸⁴ namusu tehdit altında olan bir dişi kahramanlığına bürünerek, kendisine bir erkek eli bile değmemişken ve kötü bir kadın da değilken nasıl böyle bir olayın gerçekleşebileceğini sorgular.¹⁸⁵

Kutub burada, Hz. Meryem'in bu sorusundan açıkça, kendisinin bilinen erkek-kadın çiftleşmesi dışında başka bir çocuk doğurma yöntemi olabileceğini bir an bile aklının ucundan geçirmedeğini ve bunun da insan düşüncesinin çerçevesi içinde son derece normal bir tavır olduğunu söylemektedir.¹⁸⁶

Melek ise ona cevaben: “Allah şöyle diyor: Bu iş benim için kolaydır. Bu olayı insanlara gücümüzü kanıtlayan bir mucize ve oğlunu da onlara rahmet kaynağı olarak sunmak istiyoruz”¹⁸⁷ demektedir. Seyyid Kutub'a göre, Allah bu işin kendisi için son derece kolay olduğunu bildiriyor. Nitekim Allah'ın, Hz. Âdem'i hem annesiz hem de babasız yarattığı düşünüldüğünde, Hz. İsa'yı sadece babasız yaratmış olması çok daha kolaydır.¹⁸⁸ Bu olayın meydana getirilmesindeki amaç, onu insanlara bir mucize olarak sunmaktır. Bu mucize O'nun varlığını, gücünün sınırsızlığını ve iradesinin kayıtsızlığını gösteren bir kanıt olacaktır. Ayrıca başta Yahudiler olmak üzere bütün insanlar hesabına rahmet niteliği taşıyacaktır. Çünkü onları yüce Allah'ı tanımaya, O'nun kulu olmayı benimsemeye ve hoşnutluğunu kazanmaya özendircektir.¹⁸⁹

¹⁸³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2306; Kutub, C.9, s. 500.

¹⁸⁴ Meryem, 19/19.

¹⁸⁵ Meryem, 19/20.

¹⁸⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2306; Kutub, C.9, s. 501.

¹⁸⁷ Meryem, 19/21.

¹⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/59.

¹⁸⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2306; Kutub, C.9, s. 502.

İncillerde ise, hz. İsa'nın babasız doğumu meselesi üzerinde pek durulmadığı görülmektedir. Ancak Luka İncili'ndeki bilgiler, Kuran-ı Kerim ile kısmen uyuşmaktadır.¹⁹⁰ Bu konuda her ne kadar bir benzerlik olsa da iki kaynak arasında önemli farklılıklar vardır. Sinoptik İnciller, Meryem'in Kutsal Ruh vasıtasıyla hamile kaldığını belirtirken¹⁹¹ Kur'an bu hususu Allah'ın kudretiyle gerçekleşmiş bir mucize olarak açıklamaktadır. Luka İncili, Meryem'in Kutsal Ruh'tan hamile kalması ile İsa'ya "Tanrı Oğlu" denmesi arasında bir bağ kurarken, Kur'an, hz. İsa'nın doğumunun insanlar için bir imtihan vesilesi olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹²

Seyyid Kutub tefsirinde bu ayetleri yorumlarken Cebrail ile bakire Meryem arasındaki karşılıklı konuşmanın bu noktada sona erdiğini söyler. Ayetler, bu karşılıklı konuşmadan sonra neler olduğunu bize anlatmamaktadır. Seyyid Kutub'a göre burası hikâyedeki edebi bir boşluktur. Vücuduna erkek eli değmemiş bir bakire olmasına rağmen, hz. Meryem'e bir oğlu olacağı bildirilmiş ve bu erkek çocuğun insanlara yönelik bir mucize ve rahmet olması yüce Allah tarafından kararlaştırılmıştır. Bu karar bir oldu-bitti niteliği kazanmış, gerçekleşmesi kesinleşmiştir.¹⁹³

Seyyid Kutub buna ek olarak tefsirinde burada kullanılan ruh kavramı üzerinde de durmaktadır. "Tahrim" suresinin 12. ayetinde "Namusuna el değdirmemiş olan İmran kızı Meryem de mü'minler için bir örnektir. Biz ona ruhumuzdan bir soluk üfleştik" denmektedir. Burada hz. Meryem'in hz. İsa'ya hamile kalmasıyla ilgili olarak kullanılan temsili ifade yaygın ve hatalı bir biçimde sadece hz. İsa'nın doğumuyla ilgiliymiş gibi yorumlanmıştır. Gerçekte ise Kur'an aynı ifadeyi "*Ona biçim verip...*"¹⁹⁴, "*Kendi ruhumu üflediğim zaman*",¹⁹⁵ ve "*Sonra onu şekillendirip ona ruhumdan üfledi*"¹⁹⁶ şeklinde de genel olarak insanın yaratılışı ile ilgili kullanmıştır.¹⁹⁷ Acaba Meryem suresindeki ayette geçen "ruhumuz" ifadesi ile "Tahrim" suresinde

¹⁹⁰ Luka, 1/26-35.

¹⁹¹ "Onun rahminde oluşan Kutsal Ruh'tandır." Matta, 1/20. Meryem meleğe, "Bu nasıl olur? Ben erkeğe varmadım ki" dedi. Melek ona şöyle yanıt verdi: "Kutsal Ruh senin üzerine gelecek, Yüceler Yücesi'nin gücü sana gölge salacak. Bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denecek." Luka, 1/34-35.

¹⁹² Şinasi Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 2. Basım, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 156.

¹⁹³ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.4, s. 2306; Kutub, C.9, s. 503.

¹⁹⁴ Hicr, 15/29.

¹⁹⁵ Sad, 38/72.

¹⁹⁶ Secde, 32/9.

¹⁹⁷ Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı**, Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2002, s. 662, (87. not).

geçen “ruhumuz” ifadesi içerik bakımından bir midir, başka bir deyimle bu ifadeler eş anlamlı mıdır? Seyyid Kutub’a göre bu ifadeler farklı anlam taşımaktadırlar. Bu ifade ile bu surede “Ruhu’l-emin” (güvenilir) lâkabı ile anılan Cebrail kastedilmektedir. O yüce Allah’ın Hz. Meryem’e gönderdiği elçidir. Buna karşılık bu ifadenin “Tahrim” suresindeki anlamı, yüce Allah’ın Hz. Âdem’e üflemiş olduğu “ruh” anlamıyla aynıdır. Hz. Âdem bu soluğun sonucunda “insan” biçiminde ortaya çıkmıştır. İlginç olan, Seyyid Kutub’un Hz. Meryem’in hamile kalışını mekanik bir döllenme yoluyla izah etmesidir. Bu ise onun yaşadığı dönemde yaygın olan pozitivist bilimsel açıklamalardan etkilendiğini göstermektedir. Buna göre o, söz konusu hamile kalma olayını, ruhun Hz. Meryem’in edep yerine üflenmiş bir soluk sayesinde rahimdeki dişi sperma hücrelerinin gelişmeye hazır bir canlı kimliği kazanması şeklinde açıklamaktadır. Bu ilahî soluk, hem hayat vermekte ve hem de ortaya çıkardığı canlıya türünün gerektirdiği temel yetenekleri bağışlamaktadır. İnsan söz konusu olunca bu temel yetenekler, Seyyid Kutub’a göre onu yücelikler âlemine tırmandıran, “insan” a yaraşır algılarla, düşünce ile duygularla ve sezgilerle donatan ayrıcalıklı nitelikler olarak anlaşılmalıdır.¹⁹⁸

Seyyid Kutub bu yaklaşımının ışığı altında Hz. Meryem’in durumunu da şöyle açıklar:

“Ruh-ul emin” lâkabı ile anılan Cebrail, yüce Allah’tan aldığı bu “ruh” un soluğunu taşıyarak Hz. Meryem’e iletmiştir. Ama bu açıklamamızın arkasından şu temel görüşümüzü bir kere daha vurgulamak isteriz: Biz ne “Cebrail” anlamındaki ruhun ve ne de öbür anlamdaki ruhun özünü kavrayabiliriz. Bunların her ikisi de bilgimize kapalı kavramlardır. Yalnız bu iki surenin ilgili ayetlerini irdeleyince buradaki “ruh” un, oradaki “ruh” tan farklı anlamlar olduğu çıkartılabilir.”¹⁹⁹

Burada görüldüğü üzere Seyyid Kutub bir yandan bilimsel izaha kapı aralayacak açıklamalar yaparken, diğer yandan ruhun özünün kavranamayacak bir sır olduğunu belirtmektedir. Bu durum ondaki bilim-din ilişkisine dair fikirlerini açıklaması bakımından önemlidir.

¹⁹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, C.4, s. 2306; Kutub, C.9, s. 503.

¹⁹⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, C.4, s. 2306; Kutub, C.9, s. 503.

III. SEYYİD KUTUB TEFSİRİNDE HZ. İSA

A. Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı Doğurması

“Böylece Meryem çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi, Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!” dedi. Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: “Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı. Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, “Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım” de.”²⁰⁰

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in nasıl ve ne kadar hamile kaldığı net bir şekilde belirtilmemektedir. Ayet-i Kerime, *“Nihayet ona gebe kaldı ve bununla uzak bir yere çekildi”²⁰¹* demektir. Müfessir bu ayetleri yorumlarken birkaç tez ileri sürmüştür.

İlk olarak Hz. Meryem'in doğumu eğer normal kadınların başından geçen bir hamilelik şeklinde olduysa, üfürülen solukla birlikte yumurtalığa hayat ve enerji gelmiştir. Sonra bir kan pıhtısı haline dönüşmüş, sonra da et parçası, kemik ve en sonunda da kemiklerin çevresinde oluşan et ve sinirlerle bebek bilinen günlerini doldurmuştur. Bunun olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü dişi sperma, döllenikten sonra gelişme ve büyüme sürecine girer ve bu süreç dokuz kameri ay sonra noktlanır. Bu olayda Cebrail'in üflediği soluk ile döllenme olayı gerçekleşmiş ve dişi sperma bu noktadan itibaren doğal gelişim sürecini izlemiş olabilir.²⁰²

İkinci olarak ise, buna karşılık böylesine özel bir durumda dişi sperma, Cebrail'in üflediği soluktan sonra normal dışı bir gelişme çizgisi de izlemiş olabilir. Bu durumda sözü edilen gelişme aşamalarının süreleri kısaltılmış olabilir. Böylece bu aşamaları izleyen ceninin oluşumu, gelişmesi ve olgunlaşması son derece kısa bir zamana sığmış olabilir. Müfessir hamilelik sürecini böyle yorumlarken, sonuç olarak bu

²⁰⁰ Meryem, 19 / 22-26.

²⁰¹ Meryem, 19 / 22.

²⁰² Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2307; Kutub, C.9, s. 504.

olayın ayeti kerimede hangi şekilde olduğunu gösteren bir hükmün olmadığını belirtmektedir.²⁰³

Seyyid Kutub'a göre daha önceki durumlarda namus, terbiye ve ahlak problemi olan Hz. Meryem'in şimdiki sıkıntısı daha farklıdır. Hz. Meryem, toplum önünde rezil olmanın vereceği sıkıntı ile yüz yüze gelmenin eşindedir. O, psikolojik acılarının yanı sıra fizyolojik sancuların pençesinde de kıvrılmaktadır. Kendisini bir hurma ağacı dalının yanında, bu hurma dalına tutunmaya zorlayan amansız doğum sancuları çekmektedir. Tek başına olması ve yanında ona bu konularda yardım edecek kimsesinin olmaması nedeniyle bunalım derecesinde *“Keşke daha önce ölmüş ve hafızalardan silinmiş olsaydım”*²⁰⁴ diye nida ettiği görülmektedir. Hz. Meryem dayanılmaz acıların içinde çırpırırken altından: *“Üzülme sakın. Rabbin senin ayağının altından bir ırmak akıttı. Hurma ağacını kendine doğru silkele, üstüne taze hurma dökülsün. Ye, iç, gönlün rahat olsun. Eğer birini göreceksen “Ben Rahman olan Allah'a konuşmama orucu adadım, bu yüzden bugün hiç kimse ile konuşmayacağım” de.”*²⁰⁵ diye bir ses gelmiştir ve Seyyid Kutub'a göre bu ses yeni doğmuş olan Hz. İsa'nın sesidir.²⁰⁶

Seyyid Kutub bu ayetlerin yorumunda, yaratıcının Hz. Meryem'i unutup kendi haline terk etmediğini, aksine ayağının altından bir ırmak akıttığını söylemektedir. Doğum yapanların en çok beğeneceği şeyler tatlı türünden olan şeylerdir. Olgun ve yaş hurma ise doğum yapanların en çok beğenecekleri yiyeceklerden birisidir. Müfessire göre, Hz. Meryem'in dayandığı hurma ağacını silkelemesi ve taze hurmaların dökülmesiyle yiyeceği ve içeceği hazır hale gelmişti.²⁰⁷

Böylece Hz. Meryem'in çektiği doğum sıkıntısı ve insanlarla karşılaştığında göreceği muamele, Cebrail'in kendisine Hz. İsa'yı müjdelediğini unutturmuş olacak ki; Hz. İsa'nın annesiyle konuşması sonucunda Cebrail'in müjdesinin doğruluğunun

²⁰³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2307; Kutub, C.9, s. 504.

²⁰⁴ Meryem, 19/23.

²⁰⁵ Meryem, 19/24-26.

²⁰⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2307; Kutub, C.9, s. 504.

²⁰⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2307; Kutub, C.9, s. 504.

gerçekleşmiş olduğunu anlamış, içi rahatlamış ve Hz. İsa'yı yüklenerek kavmine getirmiştir.²⁰⁸

Müfessir, Hz. Meryem'in kucağında bebeğiyle kavmine gittiğinde onu karşılayanların, ona çok utanılacak bir iş işlediğini ve öfkelerinin acı bir alaya dönüşerek; kendisine: “*Ey Harun'un kız kardeşi*” diye seslendiklerini söyler. Eski semitik ifade şekline göre kişinin ismi çoğu kez kabilenin büyüklerinden veya atalarından birinin adına bağlanırdı. Hz. Meryem de rahipler sınıfına mensup olduğundan Hz. Musa'nın kardeşi olan Hz. Harun'un soyundan geliyordu. Bu yüzden “Harun'un kız kardeşi” olarak çağırılıyordu. Aynı şekilde Hz. Meryem'in yeğeni ve Hz. Zekeriya'nın karısı Elizabet, Luka incilinde Harun'un bacılarından biri olarak anılmaktadır.²⁰⁹ Hz. Harun seçkin bir peygamberdir. Sağlığında kutsal mabedin bakımını yürütmüş ve ölümünden sonra bu görevi soyundan gelenlere devretmiştir.²¹⁰

Kavmi, Hz. Meryem'in babasının kötü bir adam olmadığı ve annesinin de iffetsiz bir kadın değilken, kendisinin nasıl böyle çirkin bir işi yapmış olabileceğini söyleyerek ona yüklenmişlerdir.²¹¹

Tüm bu suçlamalarını hiç sesini çıkarmadan dinleyen Hz. Meryem, bu noktada kucağındaki çocuğun az önceki tavsiyesini uygular ve onlara kucağındaki bebeği gösterip, “Bu işin sırrını ona sorun” demek istemektedir. Onlar da karşılık olarak: “Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz” demişlerdir.²¹²

Müfessir, o sırada beşikteki çocuğun dile gelerek söylemiş olduğu: “*Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitap vererek beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, beni insanlara yararlı kıldı. Bana sağ oldukça namaz kılmamı ve oruç tutmamı emretti. Beni anama düşkün bir evlat olarak yarattı; dik kafalı ve kötülük düşkününü biri olmaktan uzak tuttu. Doğduğum gün, öleceğim gün ve tekrar diriltileceğim gün Allah'ın rahmeti ve bağıışı benimle birlikte.*”²¹³ şeklindeki sözlerini, Hz. İsa'nın bizzat kendi ağzından

²⁰⁸ Meryem, 19/27.

²⁰⁹ Esed, s. 613, (not. 22); Luka, 1/5.

²¹⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2307; Kutub, C.9, s. 505.

²¹¹ Meryem, 19/27-28.

²¹² Meryem, 19/29.

²¹³ Meryem, 19/30-33.

yüce Allah'ın kulu olduğunu açıklaması olarak yorumlamıştır.²¹⁴ O halde bazı Hıristiyanların ileri sürdükleri gibi O ne Allah'ın oğludur ne ilahtır ne de üç ilahın üçüncüsüdür.²¹⁵

B. Hz. İsa'nın Mucizeleri

Peygamber olduğunu ileri süren kimsenin elinde doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan harikulade olaylara mucize denilmektedir.²¹⁶ Allah, peygamberlerin gönderildikleri topluma göre mucizeler göndermiştir. Örneğin; Hz. Musa'nın peygamberliği döneminde halk arasında sihir ve büyü, o günün toplumunun ilgi duyduğu bir durumdur. Allah ona sihirle ilgili bir mucize vermiş ve sihirbazlar aciz kalmışlardır. Aynı şekilde Hz. Muhammed (s.a.v.) de şiir, fesahat ve belagatin zirvede olduğu bir dönemde gönderilmiş ve mucizesi de bütün insanlığın bir araya gelip de benzerini meydana getiremeyeceği bir kitap olan Kur'an-ı Kerim olmuştur. Hz. İsa da doktorların ve tabii ilimlerin çok revaçta olduğu bir zamanda gönderilmiş ve ona da öyle mucizeler verilmiştir. Hz. İsa, ölümlere üflediğinde onları dirilteceğini, anadan doğma körleri iyi edeceğini, alaca hastalığına tutulmuş olanlara şifa vereceğini, İsrailoğullarının yediklerini, evlerinde sakladıklarını ve hiçbir zaman görmesine imkân olmayan gizli şeyleri bilmesi gibi İsrailoğullarının bizzat şahit olacakları birçok mucizeyle peygamberliğini pekiştirmektedir.²¹⁷

Seyyid Kutub, bu mucizeleri açıklarken literal anlamların yorumunda bulunmuş; fakat bu olayların mahiyetinin bilinemeyeceğini belirtmiştir.²¹⁸

İnciller'de ise, Hz. İsa'nın az bir yiyecekten büyük kalabalıkları doyurması²¹⁹, cüzamlı (alacalı) hastaları²²⁰, diğer hastaları²²¹ ve felçlileri iyileştirmesi²²², ölümleri

²¹⁴ Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın bebek iken konuşmuş olduğunu kabul etmemektedirler. Onlara göre böyle bir harikulade olay olmuş olsaydı, onun tevâtüren nakledilmesi gerekirdi ve Hz. İsa'nın ilah olduğunu iddia edecek kadar ileri giden Hıristiyanlar bunu mutlaka bilirlerdi. Bu yüzden, Hıristiyanlar arasında böyle bir olayın gizlenmesi mümkün değildir. Ayrıca Yahudilerin, Hz. İsa'nın peygamberlik iddiasında bulunduğu sırada ona karşı düşmanlıklarını ortaya koymuş olmaları, Hz. İsa'nın bebek iken konuşup peygamberlik iddiasında bulunmuş olması ihtimalini zayıflatmaktadır. Çünkü böyle bir durumda Yahudiler ona karşı düşmanlık duyar ve onu mutlaka öldürmek isterlerdi. Bkz.: er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C.6, s. 321.

²¹⁵ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.4, s. 2308; Kutub, C.9, s. 506.

²¹⁶ Halil İbrahim Bulut, "Mucize", **DİA**, C.30, İstanbul: TDV, 2004, s. 350.

²¹⁷ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s. 288.

²¹⁸ Kıssaların farklı yorumları ile ilgili olarak bkz.: Mustafa Öztürk, **Kıssaların Dili**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

diriltmesi²²³, su üzerinde yürümesi²²⁴ ve fırtınayı durdurması²²⁵ gibi mucizelerden söz edilmiştir.

Seyyid Kutub, Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilere göre Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeleri tefsirinde şöyle ele almıştır:

1. Çamurdan Yaptığı Kuşun Canlanması

Kur'an'da Hz. İsa'nın çamurdan yaptığı kuşun canlanmasından bahsedilmektedir:

“...Size çamurdan kuş gibi bir şey yapıp, ona üfleyeceğim de, Allah'ın izni ile hemen kuş olacak...”²²⁶

“...Sen iznimle çamurdan kuş gibi bir şey yapmış ona üflemiştin de iznimle kuş olmuştu...”²²⁷

Seyyid Kutub, bu ayetlerin tefsirinde, Hz. İsa'nın çamurdan kuşa benzer bir şekil yaptığından, ona üflediğinde Allah'ın izniyle onun canlı bir kuş olduğundan bahseder. Bu mucizelerin nasıl meydana geldiğini, Allah'ın bu hayatı canlılara nasıl verdiğini ve canlıları nasıl yarattığını bilmediğimiz için bu yaratma olayını bugün dahi kavrayamadığımızı söyler.²²⁸

2. Âmaları ve Alacalı Hastaları İyileştirmesi

“... Anadan doğma körü, alacalıyı iznimle iyi etmiştin...”²²⁹

Seyyid Kutub, bu ayetin tefsirinde Hz. İsa'nın, Allah'ın izniyle anadan kör olarak doğmuş âmayı görecektir şekilde tedavi ettiğini, Allah'ın izniyle alacalıyı

²¹⁹ Matta, 14/13-21; 15/29-39; Markos, 6/30-44; 8/1-10; Luka, 9/10-17; Yuhanna, 6/1-14.

²²⁰ Matta, 8/1-4; Luka, 5/12-16.

²²¹ Matta, 8/14-16; Markos, 1/29-34; Luka, 4/38-41.

²²² Matta, 9/1-8; Markos, 2/1-12; Luka, 5/17-26.

²²³ Yuhanna, 11/20-27; 38-44.

²²⁴ Matta, 14/22-33; Markos, 6/45-52; Yuhanna, 6/16-21.

²²⁵ Matta, 8/23-27; Markos, 4/35-41; Luka, 8/22-25.

²²⁶ Âl-i İmrân, 3/49.

²²⁷ Mâide, 5/110.

²²⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 399, C.2, s. 997; Kutub, C.4, s. 493.

²²⁹ Mâide, 5/110.

iyileştirdiğini ve bunun için hiçbir ilaç da kullanmadığını söylemiştir. Ayrıca bugün tıp, anadan kör olarak doğan birisini görebilecek şekilde tedavi edememektedir. Fakat görme yeteneğini veren yüce Allah, insanın gözlerini aydınlatmaya elbette güç yetirebilir. Seyyid Kutub, tedavi olmanın Allah'ın şifasının gerçekleşmesi için bir vasıta olduğunu, şifaya izin verenin elbette ki bu vasıtayı da değiştirebileceğini ve gayeyi vasıtasız olarak gerçekleştirebileceğini söylemiştir.²³⁰

3. Allah'ın İzniyle Ölülere Diriltmesi

Kur'an'da, Hz. İsa'nın ilahi izinle ölülere diriltildiğinden bahsedilmektedir:

“...Ölüleri iznimle diriltiyordun...”²³¹

“...Allah'ın izniyle ölülere dirilteceğim...”²³²

Seyyid Kutub'a göre, bahsedilen bu olağanüstü olayların meydana gelişi sürekli olarak Allah'ın iradesine bağlanmıştır. Ona göre, Hz. İsa daha gayb âleminde, Allah'ın takdirinde yaratılıp Hz. Meryem'e müjdelendiği zaman bu gerçeği dile getirmiş, daha sonra dünyaya gelip büyüdüğünde de, o gerçeği her fırsatta dile getirmiştir. Ayetler özellikle Allah'ın iznine detaylı ve yoğun biçimde yer vermektedir. Ayetlerin yanlış anlaşılmasını önüne geçmek için Allah'ın iznine yer verilmeden cümle bitirilmemiştir.²³³

Hız. İsa'nın ölülere diriltmesi ruhen ölmüş olan topluma yeniden hayat verilmesi şeklinde de yorumlanmıştır. En'am suresinde ruhen ölü iken hayata kavuşturulan ve insanlar arasında yolunu bulması için ışık tutulan kimse, içinden çıkılmaz derin bir karanlığın içine gömülüp kalmış birisi gibi olmayacağından bahsedilmiştir.²³⁴ Bu yorumu savunanlar, körleri ve cüzzamlıları iyileştirmede de benzer

²³⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 997; Kutub, C.4, s. 493.

²³¹ Mâide, 5/110.

²³² Âl-i İmrân, 3/49.

²³³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s.288.

²³⁴ En'am, 6/122.

bir anlam olduğunu, bunun ruhen hasta ve hakikate karşı kör olan insanların yeniden yaratılmaları olarak yorumlanabileceğini söylemişlerdir.²³⁵

4. Gaybtan Haber Vermesi

Hız. İsa'nın gösterdiği mucize şekillerinden birisi de gaybtan haber verme şeklindeki mucizesidir. Bu mucize biçimi Allah tarafından Kur'an-ı Kerim'de şöyle aktarılmıştır: "...yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı size haber vereceğim..."²³⁶

Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın İsrailoğullarının yedikleri, evlerinde sakladıkları ve hiçbir zaman onun görmesine imkan olmayan gizli şeyleri bilmesini, İsrailoğullarının bizzat şahit oldukları bir mucize olarak yorumlamıştır.²³⁷

5. Gökten Sofra İnmesi

Maide suresine ismini vermiş olan Maide mucizesi, Kur'an-ı Kerim'de Maide suresinde şöyle anlatılmıştır:

"Havariler: "Ey Meryem oğlu İsa, rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?" demişlerdi de, İsa onlara "İman ediyorsanız Allah'tan korkunuz" demişti."

"Ondan yemeyi, kalplerimizin kanmasını ve senin bize doğru söylediğini bilmeyi, ona şahid olmayı istiyoruz" dediler.

"Meryem oğlu İsa: "Allah'ım, Rabbimizsin, bize ve bizden sonra geleceklere bayram ve senden bir delil olarak gökten bir sofrayı indir, bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır" dedi.

"Allah: "Ben onu size elbette indiririm; fakat ondan sonra içinizden kim nankörlük ederse dünyalarda kimseye azap etmediğim şekilde ona azap edeceğim" dedi."²³⁸

²³⁵ Esed, s. 99, (not. 38).

²³⁶ Âl-i İmrân, 3/49.

²³⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s.288.

²³⁸ Mâide, 5/112-115.

Seyyid Kutub, Maide mucizesini diğer mucizelere nazaran biraz daha detaylı ele almıştır. Öncelikle buradaki geçen karşılıklı konuşma, Hz. İsa'nın kavminin tabiatını ve bunlar arasında seçkin bir kitleyi temsil eden havarilerin fitratını açıklamaktadır. Müfessirin burada değindiği konulardan biri -Havarilerin ona en yakın kişiler olmaları ve onun bir beşer olduğunu bildikleri için- Hz. İsa'dan gökten bir sofraya inmesini istedikleri zaman onu kendi şahsından istememeleridir. Çünkü onun kendi şahsının böyle fevkalade şeyleri meydana getirecek güçte olmadığını bilmekteydiler. Bunun için de şu ifadeleri kullanmışlardır: “*Ey Meryem oğlu İsa, rabbin bize gökten bir sofraya indirebilir mi?*”²³⁹

“İndirebilir mi?” cümlesi üzerine müfessirler arasında muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların bir kısmında, cümledeki (يَسْتَطِيعُ) kelimesini “gücü yeter” manasında olmayıp, “bizzat indirebilir ve indirmesi gerekir” manasında olduğu kabul edilmiştir. Bir kısmında da “sen istersen, isteğini kabul edip indirir mi?” manasına geldiğini ve kelimenin (تَسْتَطِيعُ) şeklinde okunması gerektiğini ve o zaman “bize gökten bir sofraya indirmesi için Rabbine dua edebilir misin?” şeklinde mana verilmesi gerektiği söylenmiştir. Hangi manaya gelirse gelsin Hz. İsa, onları böyle bir mucize talep etmekten men etmektedir. Çünkü Seyyid Kutub'a göre müminler mucize talep etmezler. Allah'tan fevkalade şeylerin meydana gelmesini istemezler.²⁴⁰ Bu durum onun Eş'âri anlayışına uygun bir açıklamadır.

Havarilerin gökten incek bir sofraya istemeleri ve ardından Hz. İsa'nın bu istekle ilgili yaptığı dua, Hz. İsa'nın günlük yiyecek isteğinin bir yansıması olarak düşünülebilir.²⁴¹ Çünkü dini terminolojide insana gelen her fayda, “gökten gönderilmiş” yani Allah tarafından gönderilmiş sayılır. Ancak diğer taraftan Havarilerin sofraya isteme şekilleri daha çok, Allah'tan imanlarının kabul edildiğini tasdik edecek bir mucize istediklerine işaret ediyor gibidir.²⁴²

Fahreddin Râzi'ye göre, havarilerin bu talebi, sanki Hz. İsa onlara: “Daha önce birçok mucize geldiği halde, böyle bir mucize isteme hususunda “Allah'a karşı

²³⁹ Mâide, 5/112.

²⁴⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 999; Kutub, C.4, s. 498.

²⁴¹ Matta, 6/11.

²⁴² Esed, s. 219, (137. not).

gelmekten sakının” demiş, onlar da cevaben: “Biz, bu sofrayı sırf bir mucize olsun diye değil, şu sebeplerin hepsinden dolayı istiyoruz” demişlerdir. Bu sebepler şöyle sıralanmaktadır:

1) Biz, bu sofradan yemek istiyoruz. Çünkü iyice acıktık ve yiyecek bir şey elde edemedik.

2) Biz, Allah’ın kudretinin delillerini her ne kadar biliyor isek de, böyle bir sofranın gökten inişini bizzat gördüğümüzde yakînî imanımız artar ve tatmin oluşumuz da o nispette kuvvetlenir.

3) Biz, her ne kadar diğer mucizelerle, senin doğru olduğunu biliyor isek de, bu mucizeyi de görüp müşahede ettiğimizde imanımız ve irfanımız artar, kalben tatmin oluşumuz kuvvetlenir.

4) Senin getirdiğin bütün mucizeler, yeryüzü ile ilgilidir. Bu ise, semavî bir mucize olup, hem hayrette bırakıcı, hem de büyük bir mucizedir, biz bunu gördüğümüzde, bunun şahidi oluruz ve bu mucizeyi, onu görmeyen İsrailoğullarına da anlatırız. Bu mucize ile de Allah’ın kudretine ve senin peygamberliğine şahitlik ederiz.”²⁴³

Seyyid Kutub’un yorumunda, Hz. İsa havarilerine “iman ediyorsanız Allah’tan korkun” demiş olmasına rağmen, havariler taleplerini tekrar etmiş ve bu taleplerinin sebebini de kalplerinin tatmin olması, Hz. İsa’nın doğru söylediğine emin olmayı ve ona şahit olmayı istediklerinden olduğunu söylemektedir. Onlar bu isteklerinin sonucunda Hz. İsa’nın doğru söylediğine inanacak ve gördüklerini kendi kavimlerinden olan başka insanlara da anlatmaya çalışacaklardı. Burada Seyyid Kutub’un dikkat çektiği hususlardan biri de Havariler ile bizim peygamberimizin ashabı arasındaki büyük farktır. Allah’ın kendilerine iman ilham ettiği havarilere Hz. İsa’ya inanmaları bildirilmiş ve onlar da iman etmişlerdir. Ancak bütün bunlara rağmen Hz. İsa’dan istedikleri kadar mucize gördükten sonra tekrar yeni bir mucize istemişler, bu mucize ile nefislerinin tatmin olmasını ve böylece Hz. İsa’nın doğruluğunu öğrenmek istemişlerdir.

²⁴³ er-Râzî, C.9, s. 287.

Hız. Muhammed'in ashabı ise Müslüman olduktan sonra ondan bir tek mucize dahi istememiştir. Onların kalpleri iman etmiş ve imanının serinliği sirayet ettiği andan itibaren gönülleri huzura kavuşmuştur. Bu delilden sonra onun doğruluğu için delil istemeye kalkışmamışlardır. Onlar Kur'an'ın dışında hiç bir mucize görmeden onun doğruluğuna tanıklık etmişlerdir.²⁴⁴

Müfessir, Hz. İsa'nın havarileri ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabı arasındaki büyük farkın bu olduğunu söylemektedir. Bunlar da Müslümandır onlar da Müslüman. Bunlar da Allah katında takdir edilmiştir onlar da. Fakat aralarındaki seviye farkı Allah'ın dilediği biçimde muhafaza edilmiştir.²⁴⁵

Bu görüşü ile Seyyid Kutub, her hâlükârda İslam'ın, özü itibariyle kendisiyle aynı ve kendinden önceki ümmet olan Hıristiyanlıktan üstün olduğunu, sahabenin havarilere üstünlüğünü ortaya koyarak İslam medeniyetinin kökeninin, Hıristiyan medeniyetini oluşturan havarilerden üstün olduğunu söylemektedir.

Havarilerin talepleri üzerine Hz. İsa Rabbine yönelerek: *"Allah'ım, Rabbimizsin, bize ve bizden sonra geleceklere bayram ve senden bir delil olarak gökten bir sofrayı indir, bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır"*²⁴⁶ demiştir.

Bu ayetin yorumunda ise Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın duasında, seçilmiş bir kulun yaratıcı huzurundaki edepli tavrının hâkim olduğunu söylemiştir. Hz. İsa'nın kendisinin bir kul olup, Allah'ın onun da Rabbi olduğunu iyice bildiğini söyleyerek Hz. İsa'nın kulluğuna vurgu yapmış ve Hz. İsa'nın ulûhiyetine inananları eleştirmiştir. Yüce Allah iyi bir kul olan Hz. İsa'nın duasını kabul etmiştir. Onlar bir mucize istemişler Allah da onların bu isteklerini şanının yüceliğine yaraşır bir şekilde kabul etmiştir. Ve bu mucizeden sonra hala daha nankörlük edenlere, dünyada kimseye azap etmediği şekilde azap edeceğini şart koşmuştur. Allah'ın bu kanunu daha önce geçen milletlerde

²⁴⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1000; Kutub, C.4, s. 495.

²⁴⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1000; Kutub, C.4, s. 495.

²⁴⁶ Mâide, 5/114.

de olmuştur. Mucizeden sonra Peygamberleri yalanlayanlar helak olmuşlardır. Burada ise verilecek azabın dünyada veya ahirette olacağı ihtimal dâhilinde bırakılmaktadır.²⁴⁷

Hız. İsa'nın vefatından çok sonra kaleme alınmış olan İncillerde ise sofranın kısıssası Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı şekilde yer almamaktadır.

Örneğin Matta incili on beşinci babın son kısımlarında bu hadise şöyle geçmektedir:

“İsa öğrencilerini yanına çağırıp, “Halka acıyorum” dedi. “Üç gündür yanımdalar, yiyecek hiçbir şeyleri yok. Onları aç aç evlerine göndermek istemiyorum, yolda bayılabilirler.” Öğrenciler kendisine, “Böyle ıssız bir yerde bu kadar kalabalığı doyuracak ekmeği nereden bulalım?” dediler. İsa, “Kaç ekmeğiniz var?” diye sordu. “Yedi ekmekle birkaç küçük balığımız var” dediler. Bunun üzerine İsa, halka yere oturmalarını buyurdu. Yedi ekmekle balıkları aldı, şükredip bunları böldü, öğrencilerine verdi. Onlar da halka dağıttılar. Herkes yiyip doydular. Artakalan parçalardan yedi küfe dolusu topladılar. Yemek yiyenlerin sayısı, kadın ve çocuklar hariç, dört bin erkekti. İsa, halkı evlerine gönderdikten sonra tekneye binip Magadan bölgesine geçti.”²⁴⁸

Buna benzer rivayetler diğer İncillerde de yer almaktadır.

Müfessir sofranın kısıssası ile ilgili diğer rivayetlerden de bahsetmiştir. Mücahid ve Hasan gibi bazı tabiin, kutsal sofranın inmediği görüşündedirler. Çünkü havariler yüce Allah'ın “Ben onu size indireceğim, ama ondan sonra kim kâfir olursa onu hiç kimseyi çarptırmadığım bir azaba çarptırırım.” sözlerini duyduklarında korkmuşlar ve O'nun inmesini istemekten vazgeçmişlerdir.²⁴⁹

Bu konuda İbn Kesir, tefsirinde Leys b. Ebi Süleym ve Mücahid'ten rivayet ederek şöyle demiştir: “Maide, Allah'ın verdiği bir darbe meseldir. Fakat inmiş değildir.” Bunu İbn Ebi Hatem ve İbn Cerir de rivayet etmiştir. İbn Cerir ayrıca Haris'in, Kasım'dan, onun da Haccac'dan, onun da İbn Curec'den, onun da

²⁴⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1000; Kutub, C.4, s. 499.

²⁴⁸ Matta, 15/32.

²⁴⁹ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberi, *Câmiü'l-Beyân Fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984, C.5, s. 135; İbn Kesir, C.6, s. 2530; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 999; Kutub, C.4, s. 496.

Mücahit'den rivayet ederek, sofranın üzerinde yemek olduğunu, onu isteyenlerin nankörlük ettikleri takdirde, onların azaba çarptırılacakları söylenince onu istemekten vazgeçtiklerini, bunun üzerine üzerlerine sofranın inmediği söylemektedir. Yine İbn Cerir, Ebu'l-Müsenna'nın Muhammed b. Cafer'den, onun da Şu'be'den, onun da Mansur'dan, onun da Hasan'dan rivayet ettiğine göre Hasan'ın, Maide'nin inmemiş olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. Ayrıca Bısr, Yezit'ten, o da Said'ten, o da Katade'den Hasan'ın havarilere “fakat ondan sonra içinizden kim nankörlük ederse, dünyalarda kimseye azap etmediğim şekilde ona azap edeceğim” denildiğinde “öyleyse ihtiyacımız yok” diye karşılık verdiklerini ve bunun üzerine Maide'nin inmediğini söylediğini rivayet etmişlerdir.²⁵⁰

Müfessir bu rivayetlerden sonra yaptığı değerlendirmeye göre, “Ben onu size indireceğim” ayetini referans göstererek çoğunluğun kutsal sofranın indiği kanısında olduğunu söyler. Ayrıca Kur'an'ın kutsal sofraya ilişkin verdiği bilgilerin esas olduğunu ve ondan başka söze itimat edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵¹ Burada müfessir, sofranın inmediğini ileri sürenlerin görüşlerini, Kur'an'ın net ifadesi ile bağdaştıramadığı için böyle bir eleştirel yorumda bulunmuş ve bu konuda Kur'an dışı kaynaklara itibar edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

C. Hz. İsa'nın Kulluğu ve Tebliği

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'dan bahsedilen ayetleri Seyyid Kutub birkaç bölümde incelemiştir. Hz. İsa kıssası Âl-i İmrân suresinde, Meryem suresinde ve ayetlerin tekrar geliş münasebetleriyle daha birçok yerde ele alınmıştır. Söz konusu ayetlerde ilk olarak Allah'ın çocuk ve ortak edinme düşüncesi reddedilmektedir. Bu düşüncenin tutarsızlığı ve basit bir anlayış olduğu açıklanmaktadır.²⁵²

Seyyid Kutub'a göre, Allah, Hz. İsa'yı peygamber olarak görevlendirmiş, onu insanlara yararlı kılmış, kendisine yaşadığı sürece namaz kılmayı, zekât vermeyi, ana-

²⁵⁰ Taberi, C.5, s. 132-133; İbn Kesîr, C.6, s. 2530; Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 999; Kutub, C.4, s. 497.

²⁵¹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 999; Kutub, C.4, s. 497.

²⁵² Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s. 270.

babasına karşı hayırlı bir evlat olmasını ve soydaşlarına karşı alçak gönüllü olmasını emretmiştir.²⁵³

Müfessir ayetlerdeki bütün bu açıklamalarda İslam'ın, Hıristiyan kristolojisine verdiği cevabın özetlendiği kanaatindedir. Hz. İsa'nın da herkes gibi süresi belirli, sınırları çizilmiş bir ömrü vardır. Onun da herkes gibi öleceğini ve sonradan diriltileceğini vurgulamıştır. Nitekim ayette, Hz. İsa'nın gerek doğduğu, gerek öldüğü ve gerekse yeniden diriltileceği gün esenliği, güveni ve gönül huzurunu ona yoldaş kılındığı belirtilmektedir. Seyyid Kutub'a göre bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki Hz. İsa'nın öleceği ve yeniden diriltileceği son derece açık bir dille ifade edilmektedir. Ona göre bu gerçek ne başka türlü yorumlanabilir ne de tartışılabilir.²⁵⁴

Kur'an, Hz. Meryem'in doğuşunu ve hayatını açıkladıktan sonra; Hz. İsa'nın doğuşu, Peygamber oluşu ve bununla ilgili olayları anlatmaktadır. Seyyid Kutub'a göre bu, onun gerçek bir insan ve Peygamberler silsilesinden bir halka olduğunu, kendi durumunun onların durumuna, tabiatının onların tabiatına benzediğine işaret etmektedir. Kutub'a göre Kur'an, Hz. İsa'nın doğuşu esnasında ve hayatı boyunca meydana gelen olağanüstü olayları gizemlilikten ve kapalılıktan uzak bir biçimde, insanın aklını ve gönlünü rahatlatarak nitelikte açıklamaktadır.²⁵⁵

Böylece insan, Hz. İsa'nın doğuşu ve hayatını normal bir yaşam öyküsü olarak algılamakta ve hiçbir şeyi yadırgamamaktadır. Kıssanın hemen ardından şu ilave edilmektedir: “Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. O'nu topraktan yaratmış, sonra O'na `ol' demiş O da oluvermişti.”²⁵⁶ Seyyid Kutub bu ayetin yorumunda, bir çırpıda kavranabilecek bu gerçeğin, sapık düşüncelerle nasıl örtülmeye çalışıldığına hayret ettiğini söylemektedir.²⁵⁷

Hz. İsa kıssasında ele alınan konulardan biri de dinin hakikati meselesidir ki bu İslam'ın bizatihi kendisidir. İslam'ın hakiki manasının teslimiyet ve bağlılık olduğunu söyleyen müfessir; ayrıca bu meselenin kıssanın içerisinde de kendini göstermekte

²⁵³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2308; Kutub, C.9, s. 506.

²⁵⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.4, s. 2308; Kutub, C.9, s. 507.

²⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s. 268.

²⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/59.

²⁵⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s. 269.

olduğunu, Hz. İsa'nın İsrailoğulları'na söylediği: “*Benden evvel gelen Tevrat'ı tasdik ederek, size yasak edilenlerin bir kısmını helâl kılmak üzere...*”²⁵⁸ sözleriyle açıklamıştır. Buradan hareketle Kutub, “din” ifadesinin sadece “İslam” olarak anlaşılması gerektiği hususunun Hz. İsa'nın sözlerinden de anlaşılacağını vurgulamaktadır. Müfessir, bu ayette Peygamberlik tabiatının yapısına dikkat çekildiğini söylemektedir.²⁵⁹

Seyyid Kutub'a göre Peygamberler; müminlerin peygamberliğe bağlanması ve ona teslim olması için onlara bir yol belirleme, bir düzeni yürürlüğe koyma; helâl ve haramı açıklamak için gönderilirler. Bu durum Kutub'a göre, Havarilerin şu ifadelerinde hakiki manasına kavuştuğunu ifade etmektedir:

*“İsa, onlardaki inkârı hissedince, “Allah'a davet yolunda kim bana yardımcıdır?” dedi. Havariler: “Allah'ın yardımcıları bizleriz. Allah'a iman ettik, bizim Müslüman olduğumuza tanık ol” dediler. “Rabbimiz; indirdiğine iman ettik, Peygambere bağlandık, bizi tanık olanlarla beraber yaz.”*²⁶⁰

Seyyid Kutub'a göre Allah, İncil'i yol gösterici, nurlandırıcı ve öğüt olarak muttakilere göndermiştir. Muttakiler ise Allah'ın kitabında nur, hidayet ve öğüt bulan kimselere denir. Müfessir, bu kitaptaki nuru, kalpleri hidayete açılan kimseler olarak yorumlamıştır. Ayrıca katılmış, donmuş ve taşlaşmış kalplere de öğüt girmeyeceğini ifade etmiştir. Yine İncil sahiplerinin, Allah'ın onda indirdikleri ile hükmetmeleri gerektiğini ve bununla hükmetmeyenlerin ise fasıklar olduğunu da Kur'an-ı Kerim'in belirttiğini söylemektedir.²⁶¹

Kutub, İncil'in bir şariat içerdiğini ve bunun “idari” bir yönü olduğunu belirtir. Buna göre Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmiştir ki Meryem oğlu Hz. İsa'ya “idari bir şariat ve hayat düzeni” olması için İncil verilmiştir. İncil Tevrat'taki hükümlerin küçük değişikliğinden başka bir şariat getirmemiştir. Daha önce gelmiş bulunan Tevrat'ı tasdik

²⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/50.

²⁵⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 400; Kutub, C.2, s. 269.

²⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/52.

²⁶¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 900; Kutub, C.4, s. 263.

edici olarak gelmiş ve bu küçük değişikliklerin dışında kalan noktalarda Tevrat'ın getirdiği şeriate dayanmıştır.²⁶²

Müfessire göre Tevrat aynı zamanda Hz. İsa'nın risaletinin dayanağıdır ve onun getirdiği dinin temelini oluşturmaktadır. İncil ise, İsrailoğullarının gönüllerinde bozulan dinin özünü ve Tevrat'ın ruhunu ihya edip tamamlayan bir kitaptır. Bu husus modern Hıristiyanlardan birçoklarının hata ettikleri ve gafil oldukları bir durumdur. Onlar, Tevrat'ı ihmal etmektedir. Hâlbuki Tevrat, Mesih dininin temelidir. Toplum düzeninin üzerinde kurulduğu hayat nizamı Tevrat'ta yer almaktadır. İncil ancak, Tevrat'ın çok az bir kısmını düzeltmiştir.²⁶³

Hiz. İsa'nın Tevrat'ı kaldırmak gibi bir faaliyeti asla olmamıştır Tam aksine o, "Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim."²⁶⁴ demektedir.

Hıristiyan geleneğinin iddiasının aksine hukuku kaldırmak bir yana; Hz. İsa, hukukun tek bir harfini bile yerine getirmeyenlerin asla Allah'ın egemenliğine girmiş sayılmayacağını altını çizmiştir.²⁶⁵

Hiz. İsa'nın öğretisinde yer alan önemli hususlardan birisi de, sosyo-kültürel çöküşe karşı tavır alması ve hukukun ve ahlakın önemini vurgulamasıdır. Onun döneminde toplum üzerinde aşırı bir nüfuz kurmuş olan Yahudi din bilginleriyle rahipler sınıfı, toplumsal yapıyı kendi çıkar ve menfaatlerine uygun şekilde yönlendirmeye çalışmaktaydılar. Eldeki mevcut kaynaklarda Hz. İsa'nın toplumda çıkar ve menfaatleri doğrultusunda bir yapı oluşturan bu seçkinler gurubuna ve toplumdaki zulüm ve kaosa karşı mücadele ettiği görülür.²⁶⁶

Kutub'a göre Hz. İsa'nın temel görevi vicdanların eğitilmesidir. Ona göre İncil, dinin özünü yenilemek ve canlandırmak için, bir "nefhadır". İlahi direktifler doğrultusunda doğrudan Allah'a bağlanmakla insanın vicdanını eğitime çabasıdır.

²⁶² Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 901; Kutub, C.4, s. 262.

²⁶³ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s. 287. Bkz.: Ernest Renan, **The Life Of Jesus**, London: Watts & Co, 1945, s. 31.

²⁶⁴ Matta, 5/17.

²⁶⁵ Şinasi Gündüz, "Hz. İsa'nın Mesajını Anlamak", **Köprü Dergisi**, Sayı.93 (Kış 2006), s. 18.

²⁶⁶ Gündüz, "Hz. İsa'nın Mesajını Anlamak", s. 18.

Nitekim Kutub, Hz. İsa'nın "diriltme mucizesini" de bu yönde yani manevi diriltme olarak anlamaktadır. Ona göre zaten Mesih bu diriltme ve eğitime için gönderilmiş ve ilerde değinileceği gibi, tuzağa düşürülünceye kadar bu uğurda çalışmıştır.²⁶⁷

Bütün peygamberler kırk yaşlarında vahye mazhar oldukları halde, Allah, Hz. İsa'yı beşikte iken konuşurmuş, otuz yaşına geldiğinde vahye muhatap kılmıştır. Davetinin süresi üç yıl, üç ay, üç gündür.²⁶⁸ Hz. İsa peygamberlik süresince Allah'ın kulu ve resulü olduğunu kavmine tebliğ etmiştir.²⁶⁹ Tüm yaşamı boyunca kavmini Allah yoluna davet etmiştir. Ancak kavmi ondan sonra büyük bir sapıklığın içine düşerek ona ilahlık atfetmiştir. Hz. İsa: "*Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder*"²⁷⁰ diyerek tevhid inancını öğütlemiştir. Allah'ın kendisini sadece peygamber olarak görevlendirdiğini ilan etmektedir. İnciller'de de Hz. İsa'nın bu yöndeki sözlerine rastlanmaktadır.²⁷¹ Yani Allah'ın oğlu ya da ortağı olması söz konusu değildir.²⁷²

Hız. İsa, Allah'ın, kendisini annesine düşkün bir evlat olarak yarattığını; dik kafalı ve kötülük düşkününü biri olmaktan uzak tuttuğunu da söylemektedir.²⁷³ Kutub, Hz. İsa'nın annesine düşkünlüğüne değinmekle İncillerdeki Hz. Meryem'in silik bir şahsiyet olarak takdim edilmesini eleştirdiği söylenebilir. Çünkü İncillerde Hz. Meryem, kendi kişiliğinden ziyade, Hz. İsa aracılığıyla zikredilmektedir. Nitekim İncillerde Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurması sebebiyle ön planda tutulup daha sonra kendisinden bahsedilmemesi de bu görüşü desteklemektedir.²⁷⁴

Seyyid Kutub'a göre, Hz. İsa'nın tüm çabalarına rağmen, Ehl-i Kitap Allah dışında hahamlarını, rahiplerini ve Hz. İsa'yı ilah edinmişlerdir. Oysa onlara sadece tek

²⁶⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 399; Kutub, C.2, s. 287.

²⁶⁸ Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 2. Basım, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011, s. 199.

²⁶⁹ Meryem, 19/30.

²⁷⁰ Mâide, 5/72.

²⁷¹ Matta, 15/24; 10/5-6; Resullerin İşleri, 11/2-3; Matta, 21/45-46; Matta, 12/ 17-18; Vahiy, 22/9; Matta, 21/10-11; Luka, 4/24; Matta, 13/57; Markos, 6/4; Luka, 1/ 76-77.

²⁷² Meryem, 19/31.

²⁷³ Meryem, 19/32.

²⁷⁴ Matta, 1/16, 18-21; Luka 1/26-31; Yuhanna, 11/1-12; Yuhanna, 19-26-27. Resullerin İşleri, 1/9-14.

bir ilaha, kendisinden başka ilah olmayan ve onların yakıştırma ortaklarından uzak olan Allah'a kulluk etmeleri emredilmiştir.²⁷⁵

D. Hz. İsa'nın Akıbeti

Hız. İsa'nın Yahudiler tarafından öldürülmediği ve asılmadığı Kur'an'da açıkça belirtilmekle birlikte akıbeti, ölüp ölmediği ve semaya ref'inin nasıl olduğu konusu, hem Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında hem de Müslümanların kendi aralarında tartışmalıdır.²⁷⁶

1. Hz. İsa'nın Vefatı

Sinoptik İncillere göre Hz. İsa Galile'den Kudüs'e dönerken tutuklanmış, önce Sanhedrin'de²⁷⁷, sonra da Pontus Pilatus (M.S. 26-36) tarafından sorgulanarak çarmıha gerilerek idam cezasına çarptırılmıştır. Akabindeki süreçte Hz. İsa, üzerine gerileceği haçı kendisi taşımak zorunda bırakılmış ve nihayet aynı cezaya çarptırılan iki hırsızla birlikte cezası infaz edilmiştir. Yine aynı İncillere göre çarmıhta can veren ve acı çektiği esnada "Baba, baba, beni neden terk ettin"²⁷⁸ diyerek feryat etmiş, ölümünden üç gün sonra tekrar dirilmiş, öğrencileri arasında bir süre yaşamış ve onlara son sözlerini söyledikten sonra ilahi âleme yükselmiştir.²⁷⁹ Hz. İsa'nın akıbeti ile ilgili yaygın olarak kabul edilen görüş budur. Ancak, Hıristiyanlar arasında çarmıh olayını kabul etmeyenler de bulunmaktadır.²⁸⁰

Kuran-ı Kerim'de ise Hz. İsa'nın vefat ettiğini belirten iki ayet bulunmaktadır:

"Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit idim. Ama beni içlerinden

²⁷⁵ Tevbe, 9/31

²⁷⁶ Harman, "İsâ", **DİA**, C.22, İstanbul: TDV, 2000, s. 470.

²⁷⁷ Yahudilerin dinî ve dünyevî işlerinin görüldüğü, ileri gelenler tarafından oluşturulan meclise verilen isim. Bkz.: David Goodblatt, "Sanhedrin", **Encyclopedia of Religion, Second Edition**, C. 12, New York: Thomson Gale, 2005, s. 8101.

²⁷⁸ "Eli, eli, lama sabaktani"; Matta, 27/46; Resullerin İşleri, 1/3.

²⁷⁹ Gündüz, **Pavlus**, s. 166.

²⁸⁰ Faris al-Qayrawani, **Mesih Gerçekten Haçlandı mı?**, Kemal Kaya (çev.), Ankara: Sevgi Yayınları, (t.y.), s. 23.

aldığında, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahitsin..”²⁸¹

“Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”²⁸²

Bu ayetlerde “teveffa” (تَوَفَّى) kelimesi “canın alınması” anlamına geldiğinden, Hz. İsa’nın vefat ettiği anlamı çıkarılabilir. Kuran’da bu kelime 25 yerde geçmektedir.²⁸³

Muhammed Esed’e göre, ayetteki “teveffa” (تَوَفَّى) kökünden gelen “yeteveffâküm” (يَتَوَفَّيْكُمْ) fiili “O (bazı şeyleri) tamamıyla koparıp götürdü” anlamına gelmektedir. Ölüm, bütün hayati güdülerin yaşayan bir bedenden uzaklaşması, tamamen koparılması şeklinde tanımlandığından bu fiil kalıbı, öncelikle ölüme yol açmak, ölmek yahut ölüm anlamında kullanılmaktadır. Bu kullanım Kur’an’da her zaman başvurulan bir kullanım şeklidir. Geleneksel olarak uyku halinin ölüme benzetilmesi, her iki halde de, birinci halde geçici ve kısmi, ikinci halde ise tam ve sürekli olmak üzere, bedende bir bilinç kaybı görülmesindedir.²⁸⁴

Seyyid Kutub, “Ben onlara sadece “Rabbim ve Rabbimiz olan Allah’a kulluk edin” diye bana emrettiğini söyledim...”²⁸⁵ ayetinin yorumunda, Hz. İsa’nın vefat ettiğini belirterek onlardan elini eteğini çektiğini ifade ettiğini söylemektedir. Bu ayetten açıkça anlaşılmaktadır ki Allah önce Hz. İsa’nın canını almış, sonra da onu katına yükseltmiştir.²⁸⁶

²⁸¹ Mâide, 5/117.

²⁸² Âl-i İmrân, 3/55.

²⁸³ Nisâ, 4/97, En’am, 6/61, Muhammed, 47/27, Mâide, 5/117, Nahl, 16/28, Nahl, 16/32, Yunus, 10/46, Ra’d, 13/40, Mü’min, 40/77, Enfâl, 8/50, Yunus, 10/104, Nahl, 16/70, Secde, 32/11, Nisa 4/15 A’raf, 7/37, Âl-i İmrân, 3/193, Yusuf, 12/101, Hacc, 22/5, Mü’min, 40/67, Bakara, 2/234, Bakara, 2/240, Âl-i İmrân, 3/55, R’ad, 13/40 En’am, 6/60, Zümer, 39/42.

²⁸⁴ Esed, **Kur’ân Mesajı**, s. 945. (44. not).

²⁸⁵ Mâide, 6/117.

²⁸⁶ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân**, C.2, s. 1001; Kutub, C.4, s. 502.

Seyyid Kutub, bu konunun Allah'tan başkasının yorumunu bilemeyeceği “müteşabih” kapsamına giren gayb meselelerinden olduğunu söylemektedir. Bunları araştırmakla yararlı bir sonuca varılamayacağını, ne inançta ne de hukukta bunun bir yararı olmayacağına dikkat çekmiştir. Müfessir, bu meselelerin bilinmeyen ve bilinmek ihtimali de olmayan taraflarını araştırmak için kendini zorlayanların, bir mücadele ve münakaşa zemini oluşturma gayreti içinde olduklarını söylemektedir. Kutub, bu konuyu araştırmakta ısrar edenlerin, neticede Allah'ın ilmine ait bir meseleyi kurcalamakla gönül rahatlığına eremedikleri gibi, kesin bir bilgiye de asla ulaşamadıklarını belirtmektedir. Ayrıca müfessir, bu işin peşine düşenlerin ve onları tartışma konusu edenlerin, sonunda kuşkuya kapılacaklarını, kafalarının karışacağını ve çıkmaza gireceklerini de söylemektedir.²⁸⁷

Kutub'a göre Allah'ın Hz. İsa'ya tabi olanları kıyamet gününe kadar kâfirlerden üstün kılacağı meselesi hakkında yorumda bulunmak zor değildir. Ona bağlı olanlar Allah'ın doğru dini olan İslam'a iman edenlerdir. Müfessir bu kimselerin tüm peygamberlerin gerçekliğini tanıdığı, her peygamberin kendisine çağırdığı Allah'ın gerçek dinine iman eden herkesin inanmış olduğu İslam'a iman etmiş olduklarını söylemektedir. Hz. İsa da kendisinden önceki ve sonraki peygamberlerin getirdiği gerçeğin aynısına çağrıda bulunmuştur. Allah'ın son peygamberine tabi olanlar da, Hz. Âdem'den kıyamete kadar geçen bütün peygamberlerin kervanına uymuş olurlar.²⁸⁸

2. Çarmıh Hadisesi

Çarmıh, “dört çivi” anlamında Farsça bir terkip olup (çehâr mîh) biri yatay, öteki dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını ifade eder. Buna haç ve salib de denilmektedir. Suçluyu ellerinden ve ayaklarından bağlamak veya çivilemek suretiyle idam etme şekli olan çarmıha germe olayı Romalılar'da yaygın olmakla birlikte daha önceleri Asurlular, Persler, Kartaca Fenikelileri, Mısırlılar ve Yunanlılar

²⁸⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 403; Kutub, C.2, s. 297.

²⁸⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 403; Kutub, C.2, s. 297.

tarafından da uygulanmış, böylece halkın ibret alacağı, adaletin gücünün gösterileceği düşünülmüştür.²⁸⁹

Hız. İsa'nın ölümünün mahiyeti, İslam âlimleri tarafından asırlardır tartışılmış ve hala kesin bir sonuca varılamamış konulardan birisidir. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır:

“Ve “Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük” demeleri yüzünden (onları lânetledik). Hâlbuki onu ne öldürdüler, ne de çarmıha gerdiler; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.”²⁹⁰

Seyyid Kutub'a göre Hz. İsa'nın öldürülmesi meselesi Yahudilerin zannından başka bir şey değildir. Yahudiler Hz. İsa'yı öldürdüklerini iddia etmişlerdir. Onun peygamberlik iddiasını hafife alarak, onu basit ve hayali bir şey gibi göstermek istemişlerdir. Bunun asıl nedeni ise Hz. İsa'nın Allah'ın Resulü olmasıyla alay etmek istemeleridir.²⁹¹

Hıristiyanlara göre, çarmıha gerilen Hz. İsa, varlık öncesi, bedenleşmiş 'Tanrı Oğludur' ve o, tamamıyla günahsızdır.²⁹² Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın çarmıha gerilip defnedildiğini; fakat üç gün sonra dirilip semaya yükseldiğini ileri sürmektedirler. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi olayından, dört İncil'de de bahsedilmektedir. Ölümünden önce Hz. İsa, kendisinin öldürüleceğini ve tekrar dirileceğini on iki havarisine haber vermektedir. Sinoptik İncillerde bulunup, Yuhanna İncilinde bahsedilmeyen bu bilgiye göre İsa Mesih, öğrencilerine şunları söyler: “Şimdi Kudüs'e gidiyoruz. İnsanoğlu, baş hahamların ve din bilginlerinin eline teslim edilecek, onlar da onu ölüm cezasına çarptıracaklar. Onunla alay etmeleri, kamçılıyıp çarmıha germeleri için onu öteki

²⁸⁹ Günay Tümer, “Çarmıh”, **DİA**, C.8, İstanbul: TDV, 1993, s. 230.

²⁹⁰ Nisa, 4/157.

²⁹¹ Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 801; Kutub, C.4, s. 36.

²⁹² Rudolf Bultmann, “Yeni Ahit Ve Mitoloji Yeni Ahit'in Mesajındaki Mitolojik Unsurlar ve Onların Yeniden Yorumlanması Problemi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cengiz Batuk (çev.), Cilt.6, Sayı.4 (2006), s. 353; Ayrıca bkz.: İsmail Taşpınar, “Rudolf Bultmann'ın Dinler Tarihi Araştırmalarına Katkısı”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1997).

uluslara teslim edecekler. Ne var ki o üçüncü günde dirilecek.²⁹³ İncillerde geçen bu yaklaşımların dışında çeşitli bakış açılarının da var olduğu bilinmektedir. Hıristiyan yazarlar tarafından Doketikler²⁹⁴ olarak bilinen ve gnostik düşünceleriyle tanınan bu kesim, Hz. İsa'nın çarmıhta ölmediği görüşünü savunmuşlardır. Bu düşüncenin İslamî geleneğin konuya bakış açısıyla kısmen benzerlik taşıması dikkate değerdir.²⁹⁵

Seyyid Kutub, bu konuda tarihi belgelere işaret etmektedir. Ona göre tarih bu konu kendisini ilgilendirmiyormuş gibi, Hz. İsa'nın ne doğumundan ne de akıbetinden söz etmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere Hz. İsa hakkında ileri sürülen iddiaların hiçbirinin kesinlik ifade etmediği ortaya çıkmaktadır. Bu olayların arkasından bir fetret devri gelmiş ve mevcut rivayetler karmakarışık bir hal almıştır. Aslı olmayan iddialar ortaya atılmıştır. Müfessir, Kur'an dışı bu iddiaların uydurmadan ibaret olduklarını söylemektedir.²⁹⁶

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi olayının tarihen sabit olmadığını belirtmekle onun modern tarihsel araştırmalardan istifade ettiği anlaşılmaktadır.²⁹⁷ Ayrıca 20. yy'ın en önemli ilahiyatçılarından biri olan Rudolf Bultmann, Yeni Ahit metinleri üzerinde yaptığı araştırmalar sonucu bu metinlerin içeriğinin tarihi bilgilerden değil, mitoslardan oluştuğunu ve baştan sona bunların birer mitos olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade ederek, İsa'nın tarihsel kimliğini net bir şekilde ortaya koyabilecek bir delilin olmadığını iddia etmektedir.²⁹⁸

Mevcut İnciller'in dördü de, Hz. İsa'nın katli, ölümü, defni ve göğe yükselmesi mevzuundan bahsetmektedir. Fakat tuhaf olan, bu İnciller'in hepsinin Hz. İsa'dan çok sonra kaleme alınmış olmasıdır. Seyyid Kutub'a göre bunlar yazılırken Hz. İsa'nın dinine ve talebelerine korkunç baskılar yapılmıştır. Olaylar büyük bir korku, baskı ve

²⁹³ Matta, 20/17-19; Markos, 10/32-34; Luka, 18/31-34. Ayrıca bkz.: Halim Işık, "İncillere Göre Çarmıh", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt.10, Sayı.29 (Eylül-Aralık 2007), s. 46.

²⁹⁴ Iain Gardner, "Docetism", **Encyclopedia of Religion, Second Edition**, C. 4, New York: Thomson Gale, 2005, 2381.

²⁹⁵ Gündüz, **Pavlus**, s. 166-167.

²⁹⁶ Seyyid Kutub, **Fi Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 802; Kutub, C.4, s. 36.

²⁹⁷ Tarihi açıdan çarmıh konusuna dair detaylı bilgi için bkz.: John Dominic Crossan, **The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant**, San Francisco: Harper Collins, 1992, s. 367-368.; Mahmut Aydın, **Hız İsa'ya Ne Oldu?**, 1. Basım, Ankara: Otto Yayınları, 2011, s. 13-55.

²⁹⁸ Gündüz, **Pavlus**, s. 126.

gizlilik içinde araştırılabılmıştır. Bununla beraber hepsi birbirinden farklı olan birçok İncil kaleme alınmıştır. Bu İnciller arasında dört tanesi seçilmiş ve her ne kadar güvenilirlikleri tescillenmemiş olsa da, bazı sebeplerden ötürü miladi ikinci asrın sonunda resmiyeti kabul edilmiştir.²⁹⁹

Seyyid Kutub'a göre, İnciller'in kaleme alındığı fetret devrinde yazılan ve itibar edilen dört İncil'e birçok yönlerden muhalefet eden başka bir İncil daha vardır. Bu İncil, Barnaba İncili'dir.³⁰⁰ Barnaba İncili Hz. İsa'nın öldürülmesiyle ilgili şöyle der:

“Yahuda ile beraber ordu, İsa'nın bulunduğu yere yaklaşınca, İsa bir kalabalığın yaklaştığını duymuştu. Korkarak eve sığındı. Oraya kendisiyle beraber sığınan on bir kişi hemen uyuyuverdiler. Allah kulunun üzerindeki tehlikeyi görünce Cibril, Mihail, Refil ve Evril adlı elçilerine İsa'yı yeryüzünden almalarını emretti. O temiz melekler geldiler ve İsa'yı, yan tarafa açılan pencereden çıkardılar; üçüncü semaya götürüp yerleştirdiler; her daim tesbih eden meleklerle arkadaş yaptılar. Yahuda, İsa'nın gizlice çıkarıldığı odaya hırsla girdi. İsa'nın talebelerinin hepsi uykuda idi. O anda Allah, Yahuda'ya ibret dolu bir iş yaptı; onun aslı suretini, hatta sesinin tonunu ve yüzünün şeklini bile değiştirerek İsa'ya benzetti. O derecede ki, biz onun İsa olduğundan şüphe etmedik. Nihayet o, bizi uyandırdı ve sonra başladı. Muallimin nerede olduğunu anlamak istiyordu. Biz buna hayret ettik ve şöyle cevap verdik: “Ey efendimiz, sensin bizim muallimimiz; şimdi bizi unuttun mu yoksa?”³⁰¹

Seyyid Kutub'a göre bu konuya dair kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. nk bu olay gece karanlığında cereyan etmiştir. Çeşitli iddialar ileri sürerek, birçok ihtilafa sebep olanlar da, rivayet silsilesi sağlam bir sened ileri srememişlerdir.³⁰²

²⁹⁹ Seyyid Kutub, **Fİ ZİLÂLİ'L-KUR'N**, C.2, s. 802; Kutub, C.4, s. 37. İncillerin telif ve tescilinin resmiyet kazanma süreci 4. asra dayanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Taşınar, **Hacı Abdullah Petric'i'nin Hıristiyanlık Eleştirisi**, İstanbul: M. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009, s. 105; İsmail Taşınar, İslam Kaynaklarına Göre I. İznik Konsili, **M.. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.26, (2004/1), s. 39.

³⁰⁰ Barnaba İncili, ilk dönem Hıristiyanlarından Aziz Barnaba'nın yazdığı, kanonik İnciller'in aksine teslim ve enkarnasyonu reddeden ve Hz. Muhammed'in risletini müjdeleyen incildir. Detaylı bilgi için bkz.: Osman Cilacı, “Barnaba İncili”, **DİA**, C.5, İstanbul: TDV, 1992, s. 76-81.

³⁰¹ The Gospel Of Barnabas, 215, s. 262; Seyyid Kutub, **Fİ ZİLÂLİ'L-KUR'N**, C.2, s. 802.

³⁰² Seyyid Kutub, **Fİ ZİLÂLİ'L-KUR'N**, C.2, s. 802; Kutub, C.4, s. 38.

Nitekim Kur'an'ın ifadesine göre Yahudiler Hz. İsa'nın ölümü hakkında kendileri de ihtilafa düşmüşler ve şüphe içine girmişlerdir. Bu konuda sahip oldukları tek şey zandır. Ancak Allah kesin bir şekilde onların Hz. İsa'yı öldürmediklerini ve çarmıha germediklerini söylemektedir. Sadece onlara öyle görünmüştür.³⁰³

Seyyid Kutub yukarıda Barnaba'dan yaptığı alıntıyı bu ayete uygun olarak nakletmektedir. Oysa Barnaba İncili adı altında Seyyid Kutub'un yaşadığı dönemde var olan kitabın, tarihi olarak Barnaba'ya ait olduğu tartışma konusudur.

3. Hz. İsa'nın Yükselişi (Ref'i)

Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın yükseltilmesi konusunu klasik tefsir kaynaklarından yaptığı alıntılarla açıklamaktadır.

İbn Kesir, tefsirinde konuyu çeşitli müfessirlerden rivayetle şöyle bildirmiştir: İbn Cüreyc, “*Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim*”³⁰⁴ ayetindeki (مُتَوَفِّيكَ) kelimesi için, Allah'ın Hz. İsa'yı öldürmesi, ‘O’nu kendine yükseltip kaldırmasıdır’, der.³⁰⁵ Muhammed b. İshak, İbn Münebbih'den rivayetle, Allah'ın Hz. İsa'yı kendine yükselttiğinde ‘üç saat’ öldürmüş olduğunu söyler.³⁰⁶

Bu konudaki diğer bir görüş, bu ayetteki ‘ölüm’den maksadın uyku olduğudur. Yani Allah, Hz. İsa'yı önce uyutmuş, daha sonra da katına kaldırmıştır. Buna da Kur'an'dan “*Geceleyin sizi öldüren (uyutan) odur.*”³⁰⁷ ayeti ve peygamberimizin uykudan uyandığı zaman: “Bizi öldürdükten sonra dirilten Allah'a hamd olsun ki dönüş onadır”³⁰⁸ şeklinde rivayet edilen bir hadisi delil getirilmiştir.³⁰⁹

Reşit Rıza ise “ref” olayının bedenî değil, ruhî olarak gerçekleştiğini öne sürmektedir. O, (توفى) kavramını fiilen öldürme yani ruhun bedenden ayrılması

³⁰³ Nisa, 4/157.

³⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/55.

³⁰⁵ İbn Kesîr, C.4, s. 1259.

³⁰⁶ İbn Kesîr, C.4, s. 1259.

³⁰⁷ En'am, 6/60.

³⁰⁸ Buhari, el-Câmiü's-Sahîh, Deavât, 8/6314, Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2011.

³⁰⁹ İbn Kesîr, C.4, s. 1259.

şeklinde anlamaktadır. Bu görüşe göre, Allah Hz. İsa'yı vefat ettirmiş, sonra da ruhunu yükseltmiştir.³¹⁰

Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın vefatı ve ref' edilmesi hususundaki rivayetler üzerinde pek durmamaktadır. Ona göre Hz. İsa henüz hayattayken ruhu ve bedeni ile birlikte mi ref edilmiştir? Yoksa öldükten sonra sadece ruhu ile mi ref edilmiştir? Bu olay nerede ve ne zaman vuku bulmuştur? Bu hususlar tamamen kapalı bırakılmıştır. Fakat çarmıha gerilen kişinin Hz. İsa olmadığı kesin bir şekilde ifade edilmiş, ona benzetilen birinin bu muameleye maruz bırakıldığına işaret edilmiştir.³¹¹

Kur'an-ı Kerim'in açık ayetleri Allah'ın önce Hz. İsa'nın canını aldığını sonra da katına yükselttiğini açıklamaktadır. Bazı hadis-i şerifler O'nun Allah katında diri olduğunu bildirmektedir. Burada müfessir, Allah'ın onun dünya hayatına son vermesi ile yine onun Allah katında diri olması arasında hiçbir çelişki olmadığını söylemektedir. Kutub, şehitlerin de yeryüzündeki hayatlarını yitirdiklerini; fakat onların Allah katında diri olduklarını ve bizim onların nasıl bir hayat sahibi olduklarını bilemeyeceğimizi belirtmektedir.³¹² Müfessir, Hz. İsa'nın hayatının da aynen böyle olduğunu söylemektedir. Nitekim Hz. İsa, Rabbine vefatından sonra kavminin ne yaptığını bilmediğini söylemektedir.³¹³

Kur'an-ı Kerim bu gerçeğin ötesinde herhangi bir ayrıntıya girmemiştir. Âl-i İmrân suresinde şöyle denmektedir: “*Ey İsa şüphesiz seni öldürecekim ve kendime yükselteceğim.*”³¹⁴ Bu ayet de diğer ayet gibi Hz. İsa'nın ölümüne ilişkin ayrıntı vermemektedir. Bu ölümün mahiyetini ve vaktini de açıklamamaktadır. Seyyid Kutub tefsirinde uyduğu metot gereği³¹⁵, elimizde bir kanıt olmadığı gibi, böyle bir kanıt elde etme imkânına da sahip olmadığımızdan, Kur'an'ın ‘gölgesinden’ ayrılmak istemediğini ve ihtilaflara iltifat etmemek gerektiğini söylemektedir.³¹⁶

³¹⁰ Muhammed Reşid Rıza, Şeyh Muhammed Abduh, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsiru'l-Menar**, C.6, Ali Rıza Temel, Mehmet Erdoğan (çev.), İstanbul: Ekin Yayınları, 2012, s. 35.

³¹¹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 802; Kutub, C.4, s. 38.

³¹² Bakara, 2/154.

³¹³ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 1001; Kutub, C.4, s. 502.

³¹⁴ Âl-i İmrân, 3/55.

³¹⁵ Bkz.: Giriş kısmı metot bölümü.

³¹⁶ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 802; Kutub, C.4, s. 39.

4. Hz. İsa'nın Yeryüzüne İnişi (Nüzûl-i İsa)

Seyyid Kutub, Nüzûl-i İsa meselesiyle ilgili ilk dönem tefsirlerinde, “ölümünün...”³¹⁷ (مَوْتِهِ) kelimesindeki zamirin kime dönük olacağı konusunda farklı görüşlerden hareketle, ayetin anlamı bakımından farklı sonuçlara ulaşıldığına işaret etmektedir. Âlimlerin bir kısmı, “Ehli kitaptan hiç kimse yoktur ki, ölmeden önce İsa'ya iman etmiş olmasın” anlamını çıkarmışlardır. Böylece zamiri, Hz. İsa'ya nisbet etmiş olmaktadır. Bu da kıyamet öncesi dünyaya inişine ilişkin görüşe uygun düşmektedir. Diğer bir kısmı da şöyle mana verir: “Ehl-i kitaptan hiçbiri yoktur ki, ölmeden önce (yani Kitap Ehlinden olan kişi) İsa'ya iman etmiş olmasın.” Bu durumda zamir Hz. İsa'ya değil, Ehl-i Kitaptan birine nisbet edilmiş olmaktadır. Yani Ehl-i Kitaptan her biri, ölmeden önce mutlaka Hz. İsa'ya iman edecektir. Böyle bir mana; onların, ölüm anında can çekişirken hakkı görüp iman edeceklerine delil sayılmaktadır.³¹⁸

Seyyid Kutub burada ikinci görüşü benimsemiştir. Yani Hıristiyanlığın temel inançlarından olan Hz. İsa'nın nüzûlünü değil, Ehl-i Kitab'ın ölmeden önce iman edecekleri yönündeki yorumu benimsemiştir. Nitekim Übeyy b. Ka'b (ö. 33/654?)³¹⁹ kıraatinde, bu kelimenin “illa leyu'minenne bihi kable mevtihim” şeklinde okunması da, bu görüşü desteklemektedir. Bu okuyuş tarzında, fiildeki zamirin kime dönük olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumda anlam şöyle olur: “Hz. İsa'ya küfreden ve küfürlerinde ısrara devam eden Yahudiler, ayrıca onu katlettiklerini de iddia ettiler. Fakat onlardan hiçbiri yoktur ki, ölüm anında, can boğaza gelip hakikat perdesi aralandığında Hz. İsa'yı ve Peygamberliğini hak olarak görmüş ve ona iman etmiş olmasın.” Yani kitap ehlinde her bir birey ölüm döşegindeyken, Hz. İsa ile ilgili kabul etmedikleri veya çarpıttıkları gerçeğin farkına varacaklardır. Hz. İsa'nın Allah'ın elçisi ve kulu olduğunu inkâr edip ona karşı tuzak kuran Yahudiler, O'nun Allah'ın elçisi olduğunun farkına varacak, Hz. İsa'ya ilahlık atfeden Hıristiyanlar da Hz. İsa'nın bir beşer ve diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğu gerçeğini fark edeceklerdir.³²⁰

³¹⁷ Nisa, 4/159.

³¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 803; Kutub, C.4, s. 39.

³¹⁹ Detaylı bilgi için bkz: Bünyamin Erul, “Übey b. Ka'b”, *DİA*, C. 22, İstanbul: TDV, 2012, s. 272-274.

³²⁰ Mahmut Aydın, *Hız. İsa'ya Ne Oldu?*, 1. Basım, Ankara: Otto Yayınları, 2011, s. 122.

Fakat o an, imanın fayda getirmediği zamandır.³²¹ Kıyamet gününde ise Hz. İsa onların aleyhinde şahitlik yapacaktır.³²² Seyyid Kutub bu ayetten hareketle Nüzûl-i İsa konusundaki yaygın kanaatin aksine, Hz. İsa'nın nüzulüne dair bu ayetin delil gösterilemeyeceğini ifade etmektedir.

Hadis kitaplarında Hz. Peygamberin şu on alamet zuhur etmeden kıyametin kopmayacağına dair yer alan rivayette şöyle denilmektedir: Deccal'in çıkışı, Duhan, Dabbetularz, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa'nın nüzülü, Yecüc ve Mecuc'un ortaya çıkışı, doğuda, batıda ve Arap yarımadasında üç yerin batması ve insanları mahşer meydanına sevk edecek Yemen'den çıkan ateş.³²³ Aynı şekilde Yeni Ahit'in Vahiy kitabında hakkında bilgi verilen büyük canavar (Deccal)³²⁴, Yecüc ve Mecuc (Gog ve Magog)³²⁵ da kıyamet alametlerinden sayılmaktadır.³²⁶

Hadis araştırmacılarına göre bu konuda rivayet edilen hadisler 'ahad hadisler'³²⁷ olduğundan, bu tür hadisler ne kadar sahih olursa olsun, inkâr edeni küfre götürecek derecede kesin bir inanç esası ortaya koymaz. Bu hadisler ahad olmakla beraber çoğunun ravileri zayıf, metinleri mustarip (iki farklı şekilde rivayet edilmiş), anlamları da düşüktür. Nüzûl-i İsa konusunu araştıran Mısırlı âlim Mahmud Şeltut'a (1893-1963) göre bu konuda iddia sahibi olanlar, söz konusu hadislerin mütevatir olduğunu, sahabe ve tabiinden rivayet edildiğini, eski kitaplardan nakledildiğini ileri sürerek görüşlerini savunmuşlardır.³²⁸

Şeltut, bu hadisler konusunda gerek önceki gerek şimdiki âlimlerin yorumu manî bir durum görmediklerini belirtmektedir. Teftâzânî'nin (ö. 792/1390)³²⁹ *Şerhu'l*

³²¹ Bkz. Nisa, 4/18, Yunus, 10/90-92.

³²² Seyyid Kutub, **Fî Zilâlî'l-Kur'ân**, C.2, s. 803; Kutub, C.4, s. 39; Bkz. Muhammed Zâhid el Kevserî, **Nüzûl-i İsâ (aleyhisselam) Meselesi**, 2. Basım, İstanbul: Rihle Kitab, 2012, s. 69.

³²³ Müslim, **Sahih-i Müslim**, Fiten, 39/2901, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955, s. 2225; Tirmizî, **el-Câmiü's-Sahih-Sünenü't-Tirmizî**, Fiten, 54/2233, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975, s. 506.

³²⁴ Vahiy, 11/7, 13/1-10, 17/3-18, 19/19-21.

³²⁵ Vahiy, 20/7-8.

³²⁶ Mahmut Aydın, "Hz. İsa'nın Akıbeti Sorunu, Mesih ve Mehdi Tartışmaları", **Samsun'da Kuran Günleri XI. Kuran Sempozyumu Kuran ve Risalet**, Samsun: Fecri Yayınları, 26-28 Ekim 2008, s. 251.

³²⁷ Ravi sayısı açısından tevatür şartlarına ulaşamamış hadis. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Usûlü**, 23. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010, s. 94.

³²⁸ Mahmut Şeltut, "Hz. İsa'nın Göğe Yükseltilmesi ve Tekrar Dönüşü", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Mustafa Baş(çev.), Cilt.7, Sayı.7, 2005, s. 306. Ayrıca bkz.: **Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri : Mehdilik, Nüzul-i İsa, Sihir, Ricalü'l-Gayb**, Mehmet Bulgen (ed), İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014, s. 117-127.

³²⁹ Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer b. Burhâniddin Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfiî (ö. 792/1390). Detaylı bilgi için bkz.: Şükrü Özen, "Teftâzânî", **DİA**, C.40, İstanbul: TDV, 2011, s. 299-308.

Makâsîd'ında³³⁰ şöyle nakledilmektedir: “İslam âlimlerine göre bu gibi ahad haberlerin zahir anlamının dikkate alınması imkân dâhilindedir. Bazı bilginler, Hicaz bölgesinden çıkacak ateşi ilim, hidayet, özellikle de hicaz fihkî diye, deccalın fitnesini de kötülüğün ortaya çıkışı ve fesadın yaygınlığı şeklinde tevil ederler. Hz. İsa'nın nüzulünü de bunları savuşturma, iyiliğin tezahürü ve doğruluğun yaygınlığı diye yorumlarlar”.³³¹

Sonuç olarak Nüzûl-i İsa ile ilgili tefsirlerden ve hadislerden hareketle iki genel yorum ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi: Hz. İsa'nın “ruh maa'l-cesed” Allah katına ref' olunduğu, kıyametten önce tekrar geleceği ve o zaman normal bir ölümle öleceği görüşüdür. Bu görüşü benimseyenlere göre Hz. İsa Yahudiler tarafından öldürülmemiş, Hz. İsa'ya benzer bir kişi çarmıha gerilmiş veya Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği zannedilmiş ve Hz. İsa semaya ref' edilmiştir; kıyamete yakın bir zamanda dünyaya nüzul edecek, tabii olarak ölecek ve genel dirilişle o da dirilecektir. Diğer görüş ise, Hz. İsa'nın öldürülmekten ve çarmıha gerilmekten kurtulduğu, fakat “*Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim*”³³² ayeti gereği dünyevî ömrünü tamamlayıp vefat ettiği, ruhunun Allah katına yükseltildiği görüşüdür.³³³ Seyyid Kutub'un, ikinci görüşü benimsediği görülmektedir. Çünkü ilgili ayette onu göğe yükseltmesi net bir ifade ile belirtilmiştir; ancak nüzûl meselesi, Kur'an'ın detaylarını vermediği bir konudur. Seyyid Kutub, tefsirinde izlediği genel metot gereği Kur'an'ın detaylarına girmediği konular hakkında kendisi de yorum yapmaktan kaçınmıştır.

³³⁰ Tefâtâzânî'nin el-Makâsîd isimli eseri için yazmış olduğu şerh.

³³¹ Bkz. Şeltut, s. 303.

³³² Âl-i İmrân, 3/55.

³³³ Harman, “İsa”, s. 470.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'AN TEFSİRİNDE HİRİSTİYAN İNANÇLARI VE KUTSAL KİTABI

I. TESLİS PROBLEMİ

Hıristiyanlığın en önemli inançlarından birisi olan teslis (trinite), Latince *trinitas* kelimesinden gelip ilk kez Antakyalı Theophine tarafından kullanılmıştır. Sözlükte “üçleme” anlamındaki “teslis” kelimesi, İslam geleneğinde Hıristiyanlığın üç unsurlu (Baba-Oğul-Kutsal Ruh) ilâhlık anlayışını ifade eder.³³⁴ Trinitas kelimesinin Hıristiyanlık inancının resmi ismi olarak kabulü ise 325 yılında yapılan İznik Konsili kararlarıyla olmuştur.³³⁵

A. Kur'an-ı Kerim Açısından Teslis Problemi

Hıristiyan teologları, teslîsin tek bir Tanrı'daki üçlü yapıyı ifade ettiğini ve bir tevhid biçimi kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat Hıristiyan geleneğinde bile tartışmalı olan bu inanç, gerek Kur'an'da gerekse sonraki reddiye kitaplarında Allah'ın mutlak birliği ve tekliği manasında İslam tevhid akîdesine aykırı görülmüş ve Hıristiyanlığa yönelik en önemli eleştiri konusunu teşkil etmiştir.³³⁶

Kuran-ı Kerim'de teslisle ilgili Maide suresinde şöyle bahsedilmektedir:

*“And olsun ki, “Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir” diyenler kâfir oldular. Oysa bizzat Mesih, “Ey İsrailoğulları, Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder. Onun varacağı yer ateştir. Zulmedenlerin yardımcıları yoktur.” demişti.”*³³⁷

³³⁴ Jacques Waardenburg, “Teslis” **DİA**, C.40, İstanbul: TDV, 2011, s. 548; F. F. Bruce, “Trinity”, **IDB**, C.4, New York: Abingdon Press, 1962, s. 711.

³³⁵ Mehmet Bayraktar, **Bir Hıristiyan Doğması Teslis**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2007, s. 38.

³³⁶ Salime Leyla Gürkan, “Teslis” **DİA**, C.40, İstanbul: TDV, 2011, s. 549.

³³⁷ Mâide 5/72.

*“And olsun ki, Allah üçten biridir diyenler kâfir olmuştur. Hâlbuki ilah, ancak bir tek ilahtır. Dediklerinden vazgeçmezlerse and olsun onlardan inkâr edenler elem verici bir azaba uğrayacaktır.”*³³⁸

Seyyid Kutub bu ayetleri şöyle değerlendirmiştir: “Bütün peygamberler içine hiçbir müşriklik unsuru katılmamış, halis bir tevhid inancı getirmiştir. Çünkü bütün peygamberler, şirk kelimesini ortadan kaldırmak ve tevhid inancını yeryüzüne egemen kılmak üzere gelmişlerdir.”³³⁹

Teslis inancını eleştiren ayetlerden Nisa suresinde ise şöyle bahsedilmiştir:

*“Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryemoğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah’a ve peygamberlerine iman edin, “(Allah) üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah ancak bir tek ilahtır. O çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. Vekil olarak Allah yeter.”*³⁴⁰

*“Mesih de, Allah’a yakın melekler de, Allah’a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”*³⁴¹

1. İlahi İrade ve Tabiat Kanunları Açısından Babasız Doğum

Seyyid Kutub’a göre Hz. İsa’nın babasız olarak dünyaya gelmesi, insani örf ve alışkanlıklara göre gerçekten acayip ve fevkalade bir hadisedir. Bu gariplik alışlagelen durumun farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Ancak insanların alışkanlıkları varlığın tümü demek değildir. Müfessir, insanların bildiği tabiat kanunlarının Allah’ın kanunlarını tümüyle ifade edemeyeceğini, kanunu yaratanın, onu uygulayanın ve onun üzerinde

³³⁸ Mâide, 5/73.

³³⁹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur’ân**, C.2, s. 944; Kutub, C.4, s. 364.

³⁴⁰ Nisa, 4/171.

³⁴¹ Nisa, 4/172.

dilediği gibi tasarrufta bulunanın sadece Allah olduğunu söylemektedir. Bu itibarla Kutub, Allah'ın dilemesinin sınırlandırılmayacağını ifade etmektedir.”³⁴²

2. ‘Kelime’ Kavramı

Müfessir, Hz. İsa'nın Allah tarafından Hz. Meryem'e ulaştırılan bir 'Kelime' ve kendinden 'Ruh' olmasını, Allah'ın Hz. İsa'yı “Ol” (كُنْ) emriyle yarattığını söyleyerek açıklamaktadır. Bu emir Kur'an'ın çeşitli yerlerinde “Ol dedi, O da oluverirdi” şeklinde ifade edilmektedir. Allah bu kelimeyi Hz. Meryem'e sunmuş, Hz. Âdem'in dışında insanların alışa geldikleri gibi bir babanın nutfesi olmaksızın onun karnında Hz. İsa'yı yaratmıştır. Müfessire göre kuşkusuz her şeyi yoktan var eden kelimenin, Hz. İsa'yı da Meryem'in karnında bir “nefes”ten yaratması şaşılacak bir şey değildir. Allah bu nefesi kendinden gelen bir ruh olarak ifade etmektedir.”³⁴³

Seyyid Kutub'a göre Allah bir zamanlar Hz. Âdem'in de çamurdan kalıbına üflemişti. Hâlbuki daha Âdem'e ruh vermemişti. İşte Âdem, bu nefha ile insan olmuştu. Bu konuda Kur'an şöyle bahsetmektedir: “*Hani Rabbin Meleklerle 'Ben çamurdan bir insan yaratacağım, ona şekil verip ruhumdan üflediğim zaman siz hemen onun için secdeye kapanın', demişti*”³⁴⁴

3. Hz. Âdem'in Yaratılışı İle Benzerliği

Seyyid Kutub, Hz. İsa kıssasında Onun yaratılışının Hz. Âdem'in yaratılışına benzediğine şöyle temas edildiğini belirtmektedir: “*İrzini koruyan Meryem'i hatırla ki, biz O'na ruhumuzdan üfleştik*”³⁴⁵ Kutub'a göre bu olay daha önce de meydana gelmiştir. Oradaki ruhla bu ruh aynıdır. Âdem'in kıssasını kabul eden ve Allah'ın ruhundan üflediğine inanan hiçbir Ehl-i Kitap mensubu, Hz. Âdem'in ilah olduğuna ya da Hz. İsa için söylendiği gibi ya da tanrısal uknumlardan biri olduğunu kabul etmemektedir. Müfessire göre Hz. İsa'ya ilahlık atfedilenler, sarıldıkları iddiaların hiçbirine Hz. Âdem mevzuunda sahip çıkmazlar. Oysa ruh ve üfleme noktasında her iki olay arasında büyük bir fark yoktur. Hz. Âdem'in yaratılışına inanan insanın, Hz. İsa'nın

³⁴² Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 816; Kutub, C.4, s. 75.

³⁴³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 816; Kutub, C.4, s. 76.

³⁴⁴ Hicr, 15/28-29. Kutub, C.4, s. 76.

³⁴⁵ Enbiya, 21/59.

yaratılışına daha kolaylıkla iman etmesi gerekir. Üstelik Âdem (a.s), annesiz-babasız yaratılmışken, Hz. İsa sadece babasız yaratılmıştır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi.”³⁴⁶ Buradan hareketle müfessir Hz. Âdem'in neden ilah edinilmediği sorusunu sormaktadır.³⁴⁷

Kutub, Kur'an'ın tasvir ettiği gibi olayın son derece basit olduğunu söylemektedir. Âdem'i anasız, babasız yaratarak diğer yaratıklardan farklı bir hayat bahşeden, Hz. İsa'ya da babasız olarak bu insanî hayatı bahşetmiştir. Bu basit ve açık sözler sırf babasız dünyaya geldi diye Hz. İsa'yı tanrılaştıran ve üç uknumun tanrılığında söz eden efsanelerden daha akla yakındır.³⁴⁸

4. Putperest İnançların Etkisi

Müfessire göre Hz. İsa'nın Allah katından getirdiği esas, her peygamberin olduğu gibi tevhid esasıdır. Her peygamberin yaptığı gibi sadece Allaha kulluğun ikrarıdır. Putperestliğin sapık inançları Hıristiyanlığa girmiş ve tevhid akidesi de putperestlik çamuruna bulanmıştır. Hıristiyanlığın bugünkü halini almasında büyük etkisi olan Pavlus'un, Kudüs'te kaldığı kısa bir müddet hariç, tamamıyla Helenistik putperest bir ortamda yaşaması ve büyük ölçüde putperestliğin etkisinde kalması da bunun sebepleri arasında gösterilebilir.³⁴⁹ Yüce Allah Mâide suresinde bu inancın yanlış olduğunu anlatmaya devam etmiştir:

*“Andolsun, “Allah, Meryemoğlu Mesih'dir”, diyenler kesinlikle kâfir oldular. De ki: “Şayet Allah, Meryemoğlu Mesih'i, onun anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmek istese, Allah'a karşı kim ne yapabilir? Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunan her şeyin hükümranlığı Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”*³⁵⁰

³⁴⁶ Âl-i İmran, 3/59; Kutub, C. 4, s. 76.

³⁴⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 817; Kutub, C.4, s. 75.

³⁴⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 817; Kutub, C.4, s. 77.

³⁴⁹ Gündüz, *Pavlus*, s. 98.

³⁵⁰ Mâide, 5/17.

Seyyid Kutub'a göre Hz. İsa'nın ölümünden sonra tevhid akidesi, sadece talebeleri ve onlara tabi olan insanlar arasında yaşayabilmiştir.³⁵¹ Çok sayıdaki İnciller'den biri olan Barnaba İncil'i Hz. İsa'dan, Allah'ın resulü olarak bahsetmiştir.³⁵²

5. Düşünsel Gerilemenin Etkisi

Seyyid Kutub'a göre Hıristiyanlar dinlerinde taşkınlık edip haddi aştıklarından bu hareketleri onları Allah'ı inkâra kadar götürüyordu. Allah'ın birliğini inkâr edip teslis efsanesiyle üç tane ilah icat ediyorlardı. Bu yetmezmiş gibi bir de Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürüyorlardı. Müfessir, Hıristiyanlarda düşünsel gelişme ve gerilemeyle orantılı olarak "Oğul" ve "Teslis" düşüncesinin de aşama kaydettiğini ileri sürmüştür. Bununla beraber, onlar Allah'a oğul isnat etmekten dolayı fitrî bir nefretin baskısı altında kalmışlardır. Aklın gelişmesiyle bu baskı gittikçe artmıştır.³⁵³

Müfessire göre bu görüşü savunanlar bunu, "insanların doğumu gibi gerçekleşmiştir" şeklinde yorumlamışlardır. Bunun, baba ile oğul arasındaki sevgi anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Üç uknumdan ibaret tek ilah anlayışını da Allah'ın farklı durumlardaki sıfatları olarak yorumlamışlardır. Her ne kadar bu çelişkili düşünceleri insan idrakine sığdırmaya çalışsalar da bunda muvaffak olamamışlardır. Düşünsel olarak günden güne gelişen insanlıkla beraber Hıristiyanların bu gelişmeye zıt ve mantıksız yaklaşımları, onları içinden çıkılmaz bir noktaya taşımıştır. Bu yüzden onlar, bu konuyu mahiyeti bilinmeyecek bir mesele olarak açıklamaya çalışmışlardır.³⁵⁴

6. Hıristiyan İnanıcının Önceki Toplumlar İle Benzerliği

Seyyid Kutub'a göre Hıristiyanların; 'Mesih, Allah'ın oğludur' ve 'O, üçün üçüncüsüdür', şeklindeki sözleri, daha önce belirtildiği gibi meşhur ve yaygın bir görüştür. Tıpkı diğer peygamberler gibi tevhid esasına dayanan Hz. İsa'nın risaleti, Pavlus tarafından tahrif edildikten sonra Hıristiyan mezhepler tarafından da tahrifi

³⁵¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 864; Kutub, C.4, s. 183.

³⁵² The Gospel Of Barnabas, 52; 71.

³⁵³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 816; Kutub, C.4, s. 74.

³⁵⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 816; Kutub, C.4, s. 74.

tamamlanmış, tevhid fikrinin aslı değiştirilmiştir. Bu suretle Hristiyanlıkta Allah'ın birliği ilkesi kökünden ortadan kaldırılmıştır.³⁵⁵

Kur'an-ı Kerim "Üzeyr Allah'ın oğludur" diyenler ile "Mesih Allah'ın oğludur" diyenlerin sözlerinin daha önce küfre düşmüş toplulukların sözlerine, inançlarına ve tasavvurlarına benzediğini "Bu daha önce kâfir olanların sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözdür"³⁵⁶ ayetiyle haber vermektedir. Burada müfessir, bu sözlerin onlar hakkında söylenmediğini, bilakis bizzat onlar tarafından söylendiğinin ispatı olarak görmüştür. Bunun için "ağızları" ifadesi kullanılmıştır. Seyyid Kutub'a göre bu ifadede sözle birlikte ağzın da zikredilmesi fazladan abes gibi görünmeyerek, Kur'an'ın veciz ve canlı üslubunu gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda burada ağız zikredilerek söyledikleri sözün gerçekle hiçbir alakası olmayan, sadece ağızlarıyla geveledikleri bir takım lakırdılardan ibaret olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁷

Seyyid Kutub, "Daha önce kâfir olanların sözlerine benzeterek..." lafzının yorumunda, bu ayetle onların bir insanın Allah'ın oğlu olduğu hakkındaki sözlerinin kastedildiğini ve bu sözlerin, melekleri Allah'ın oğlu olarak kabul eden Arap müşriklerin sözlerine benzetildiğini söylemektedir.³⁵⁸

Müfessire göre ayetin işaret ettiği saha çok geniştir. Bu saha, Hindistan'da, Eski Mısır'da ve Grekler'de putperest akidelerin araştırılması sonucunda anlaşılmaya başlanmıştır. Buradan Ehli Kitabın, özellikle Hristiyanların, tahrif edilmiş akidelerinin hangi tesirler altında kalarak bu hale geldiği aydınlığa kavuşmaktadır.³⁵⁹

Seyyid Kutub'a göre Hristiyan inançlarının etkisinde kaldığı inançlar şöyledir: Mısır teslisi; Oziris, İzis ve Ouris'ten³⁶⁰ meydana gelmiş ve bu teslis Firavun putperestliğinin temelini oluşturmuştur. Bu teslisten Oziris babayı, Ouris oğlu temsil etmektedir. Ayrıca müfessire göre Hz. İsa'dan yıllarca önce İskenderiye'de okutulan

³⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.3, s. 1638; Kutub, C.7, s. 257.

³⁵⁶ Tevbe, 9/30.

³⁵⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1640; Kutub, C.7, s. 260.

³⁵⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1640; Kutub, C.7, s. 260.

³⁵⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1640; Kutub, C.7, s. 260.

³⁶⁰ Seyyid Kutub'un Arapça Oziris, İzis ve Ouris olarak ifade ettiği Mısır tanrıları, sırasıyla Osiris, İsis ve Horus'tur.

akâid derslerinde “kelime, ikinci ilahtır” şeklinde dersler yapılmakta ve “Allah’ın ilk oğlu”ndan bahsedilmekteydi.³⁶¹

Seyyid Kutub’un bahsettiği Antik Mısır inancındaki Osiris, hem tanrı hem de insandır. Bir tanrının oğlu olarak Osiris, hem yeryüzünün hem de Mısır’ın kralıdır, ayrıca hem verimli hem de başarılı olmayı sağlar. Her insan gibi Oziris de yaşamış ve ölmüştür. İzis, bir toprak tanrıçası olarak tüm yaşayan nesnelere yaratır ve yarattıklarını besleyip korur. Oziris gibi, İzis de bir tanrıça olmasının yanında bir insandır. Ouris ise Oziris’in yeniden dünyaya gelmiş bir şeklidir. Babasının krallığını miras almış ve babasının hükümdarlığında var olan düzeni, adaleti ve zenginliği yeniden kurmuştur. Oziris’in oğlu olan Ouris, kaderlerinde bir gün ölecekleri yazılı olan Mısırlılar ile onlara ölümsüzlük bağışlayabilecek Oziris arasında bir aracı olarak görülür.³⁶²

Seyyid Kutub, benzer bir inancın Hindu doktrininde de yer aldığına işaret etmektedir. Buna göre Hindular da üç unsurdan veya ilahta tecelli eden üç ayrı halden bahsetmektedirler:

- 1- “Brahma” Yaratma ve meydana getirme,
- 2- “Vişnu” koruma ve gözetme,
- 3- “Şiva” ise yok etme ve ortadan kaldırma durumundaki yansımaları (tecellileri) idi.³⁶³

Kutub’a göre bu inançta “Vişnu”, “Brahma”da yoğunlaşan ilâhlıktan taşan “oğul”u temsil etmektedir.

Asurlular ise, kelimeye inanmışlar ve ona “Merduh” (Marduk) ismini vermişlerdir. Aynı zamanda onlar “Merduh”un, Allah’ın ilk oğlu olduğuna ve Babil’in koruyucu tanrısı olduğuna inanmışlardır.³⁶⁴

³⁶¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, C.3, s. 1640; Kutub, C.7, s. 261.

³⁶² Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenler Antolojisi*, Koray Akten ve Diğerleri (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 1998, s. 240.

³⁶³ Louis Renou, *Hinduizm*, Mâide Selen (çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1993, s. 37; George Faber, *The Origin Of Pagan Idoltry*, C.2, London: C. Rivingtons-St. Paul’s Church Yard., 1816, s. 341.

Seyyid Kutub, Grekler'in de üç unsurdan oluşan bir ilaha inandıklarını belirtmiştir. Bu inanca göre Kâhinler, onlara kurban kesme emrini verince, onlar üç defa mukaddes su ile yıkadıkları kurbanlıkları tanrılara rüşvet olarak veriyorlardı. Sonra üç parmakla buhurdanlıktan buhur alıp hepsini üç defa kutsal su ile yıkadıkları kurbanlıklara serpiyorlardı. Onlar da böylelikle teslisi ifade etmekteydiler. Seyyid Kutub, kiliselerin sahip çıktığı bu türden inançların arkasında putperestlik inançlarının yattığını ve bu yüzden onların sözlerinin daha önce küfre düşmüşlerin sözlerine benzetildiğini söylemektedir.³⁶⁵

Seyyid Kutub, Ehli Kitap gruplarının inançları ile karışan putperestlik, hikâyeler, hayaller ve sapmalar yığını karşısında İslam inancının parlaklığının daha da arttığını söylemektedir.³⁶⁶ Aynı zamanda müfessir, bu durumu İslam'ın yüceliğini ortaya çıkarmada bir vesile olarak görmekte, 'ilahlık ve kulluğun hakikati ve bu iki hakikat arasındaki keskin sınırın hiçbir şüphe, tereddüt ve kapalılık eseri bırakmadan İslam'ın üstünlüğünü ortaya koyduğunu' belirtmektedir.³⁶⁷

Seyyid Kutub'a göre, İslam ile birlikte inancın kesin gerçeği ilan edilmiş, oğulluk iddiasının asılsız olduğu ve Kitap Ehlinin de yaratılmış insanlar oldukları³⁶⁸ ortaya konmuştur.³⁶⁹

Hz. İsa'nın uluhiyyeti tartışmalarını Kur'an-ı Kerim, hz. İsa'nın kendisine yöneltilen bir suale verdiği cevapla anlatmaktadır:

*“Allah kıyamet günü şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin dedin?”*³⁷⁰

Seyyid Kutub'a göre Allah, hz. İsa'nın insanlara ne söylediğini gayet iyi bilmektedir. Buradaki soru, sorulandan başkasının kastedildiği bir sorudur. Verilen

³⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: E. A. Wallis Budge, **From Fetish To God In Ancient Egypt**, New York: Dover Publications, 1988, s. 185.

³⁶⁵ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.3, s. 1640; Kutub, C.7, s. 261. Grekler'deki tanrı inancı için ayrıca bkz.: Rosenborg, s. 26.

³⁶⁶ Bkz.: İsmail Taşpınar, “Rudolf Bultmann'ın Dinler Tarihi Araştırmalarına Katkısı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1997).

³⁶⁷ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 866; Kutub, C.4, s. 187.

³⁶⁸ Mâide, 5/18.

³⁶⁹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 867; Kutub, C.4, s. 189.

³⁷⁰ Mâide, 5/116.

cevap ise bu sâlih kulu ilahlaştırınların ne çirkin bir hareket içinde olduklarını ortaya çıkarmaktadır ve hareketlerindeki bu çirkinlik bu sual ve cevapla daha da artmaktadır.³⁷¹

Müfessire göre Hz. İsa'ya atılan iftira öyle bir iftiradır ki en basit bir kul bile ona tahammül edemez. Hal böyle iken azamet sahibi ulu bir peygamberin tahammül etmesi çok daha zordur. *“Hakkım olmayan bir şeyi söylemem benim için söz konusu olamaz”*³⁷² diyen Hz. İsa, bizzat Allah'ı, kendisinin bu olaydan uzak olduğuna şahit gösteriyor. Ayrıca Allah'ın huzurunda küçüklüğünü dile getirerek kendi kulluğunun özelliklerini ve Rabbinin ilahlık özelliklerini açıklıyor: *“Eğer ben onu söylemiş olsaydım elbette sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca sen gaybları hakkıyla bilersin.”*³⁷³ Hz. İsa devamında onlara ancak kendisinin ve kavminin Allah'a kul olduğunu ve onları Allah'a kulluğa çağırdığını açıklıyor: *“Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin (dedim).”*³⁷⁴ Vefatından sonra da onlardan elini eteğini çektiğini: *“Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit idim. Ama beni içlerinden aldığımda, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahitsin”*³⁷⁵ sözleriyle ifade ediyor.³⁷⁶

Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın Allah'ın onları bağışlama ve azap etme gücüne sahip olduğunu *“Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin”*³⁷⁷ sözleriyle ifade ettiğini belirtmektedir. Müfessire göre bu meselede, hiçbir peygamberin kavmi tarafından daha büyüğü ortaya atılmamış büyük iftiranın Meryem oğlu İsa'ya atılmış olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca Mesih'in takipçileri tarafından uydurulan büyük iftiradan Hz. İsa'nın bu derece kendisini uzak tuttuğu ve kavminin durumunu bu

³⁷¹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 1001; Kutub, C.4, s. 500.

³⁷² Mâide, 5/116.

³⁷³ Mâide, 5/116.

³⁷⁴ Mâide, 5/117.

³⁷⁵ Mâide, 5/117.

³⁷⁶ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 1001; Kutub, C.4, s. 501.

³⁷⁷ Mâide, 5/118.

konuda tamamıyla Allah'a havale ettiği de Kur'an'daki bu kıssada bahsedilen hususlardandır.³⁷⁸

B. Hıristiyanlık Açısından Teslis'in Değerlendirilmesi

1. Teslis'in Unsurları

Hıristiyan inancında teslis, aynı cevherden olan fakat birbirinden ayrı ve farklı üç tanrı inancı demektir. Bu tanrıların üçü de ezeldir ve her yönden eşitir. Baba tanrıdan ezeli Oğul tanrı doğmuş, Baba ve Oğuldan da ezeli olarak Kutsal Ruh zuhur etmiştir. Bu 'üç tanrı', cevherlerinin ve doğalarının aynı olmasıyla bir tanrıdır; fakat her biri şahıs olarak üç ayrı tanrıdır. Genel olarak bu şekilde tanımlanan teslise, hiçbir kutsal metinde rastlamak mümkün değildir. Bu inanç, teologlar tarafından tarih içerisinde oluşturulmuştur. İsa'nın tanrılığı 325 İznik Konsili'nde, Kutsal Ruh'un tanrılığı 381 İstanbul Konsili'nde, İsa'nın biri beşeri diğeri tanrısal iki tabiatı olduğu da 451 Kadıköy Konsili'nde karara bağlanmıştır.³⁷⁹

Hıristiyanlık inancında teslisin İncillerdeki delili olarak şu cümleler zikredilmektedir:

*“Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı.”*³⁸⁰

*“Söz, insan olup aramızda yaşadı. O'nun yüceliğini –Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğul'un yüceliğini– gördük”*³⁸¹

*“Baba, senin bende olduğun ve benim sende olduğum gibi, onlar da bizde olsunlar. Dünya da beni senin gönderdiğine iman etsin.”*³⁸²

³⁷⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1002; Kutub, C.4, s. 504.

³⁷⁹ Bayrakdar, s. 39.

³⁸⁰ Yuhanna, 1/1-3.

³⁸¹ Yuhanna, 1/14.

³⁸² Yuhanna, 17/ 21.

“Ve İsa vaftiz olup hemen sudan çıktı ve işte gökler açıldı ve Tanrı'nın ruhunun güvercin gibi inip üzerine geldiğini gördü ve işte göklerden bir ses dedi: “Sevgili Oğlum budur, ondan razıyım.”³⁸³

“İmdi siz gidip bütün milletleri şakirt edinin, onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismiyle vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi onlara öğretin.”³⁸⁴

Hıristiyan Teslis doktrininin ana kaynağı olarak gösterilen bu metinlerde, açık bir Trinite (üçleme) lafzı görülmez. Fakat II. asırdan sonra Grek felsefesi ve İskenderiye’de gelişen Yeni-Eflatuncu görüşlerin etkisi altında Hıristiyan ilahiyatının aldığı şekil içinde; Teslis dogmasının önemli bir yer işgal ettiği görülür. Hıristiyanlara göre teslis, tek başına insan aklıyla değil, ancak ilhamla anlaşılabilen bir sırdır. Bundan dolayı o, “izah edilmesi zor, fakat inanılması gerekli bir sır” olarak formüle edilmiştir.³⁸⁵

Teslisin bazı Hıristiyanlar tarafından bir problem olarak görüldüğü belirtmelidir. Büyük bir Hıristiyan teoloğu ve önemli Latin kilise babalarından biri olan Aziz Augustine, ‘teslis’ üzerine yazdığı eserinde, tesliste ifade edilen kavramların kaçınılmaz bir karmaşaya sebep olduğuna dikkat çekmektedir. Augustine, Babalık, Oğulluk ve Kutsal Ruh ifadelerini açıklarken, teslis doktrinde yer alan ‘üç’ (tres), ‘üçlü’(trina) ya da ‘birde üçlük’(trinitas) gibi ifadelerin zihinde çokluk çağrışımı yaptığını işaret etmektedir. Bu açıdan teslis somut bir şekilde dile getirilemez bir inanca karşılık gelmektedir.³⁸⁶

Yukarıda bahsedilen metinlerden ‘üç tanrı’ veya ‘üç uknumlu bir tanrı’ manası çıkarmak her ne kadar zor olsa da, Hıristiyanlıkta bu anlayış neredeyse tüm kiliseler tarafından kabul görmüştür. IV. miladi asırda resmen açıklanan “Teslis Doktrini”ni resmi Hıristiyanlık daima korumuştur. Böylece Hıristiyanlık “Üçte bir, Birde Üç” İlah sistemini sürekli muhafaza etmiştir. Hıristiyanlığın oluşturduğu bu “Teslis Doktrini”ne göre Allah ‘Bir’dir. Ancak, İsa’nın Babası’dır. Bu şekliyle Allah’ta Babalık niteliği vardır. Öyle ise Allah, bir baba olduğundan, bu baba oluş da Tanrı’dır. Allah,

³⁸³ Matta 3/16-17.

³⁸⁴ Matta 28/19.

³⁸⁵ Ali Erbaş, **Hıristiyanlık**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 61.

³⁸⁶ Gareth B. Matthews: (ed.), **Augustine: On The Trinity**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 5.

gönderdiği “Ruh” ile İsa’nın annesini gebe bırakmıştır. Bu ruh, Tanrısal Ruh’tur. Buna “Ruhu’l-Kudüs” denir. Bu niteliği yüzünden, Ruh da Tanrıdır, Meryem’in doğurduğu İsa ise Oğuldur. Ancak, Tanrısal Öz’den olan oğludur. Bundan dolayı o da Tanrı’dır. Böylece “Üçte bir, birde üç” Allah tasavvuru, Hıristiyanlığın simgesi olmuştur.³⁸⁷

Bütün bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için 325 tarihinde, 48.000 patrik ve rahibin katılımıyla “İznik Konsili” toplanmıştır.³⁸⁸ 325’de İznik’te toplanan konsilde resmen ‘Teslis’ doktrininin temelleri atılmış, 381 İstanbul Konsili’nde ise teslis doktrinin kesin teolojik şeklini almıştır.³⁸⁹

Seyyid Kutub, ‘teslis’ konusunda Muhammed Reşit Rıza’nın görüşlerine uzunca bir iktibas yaparak yer vermiştir. Reşit Rıza’ya göre, ‘teslis inancı’, pek az istisnalar hariç Doğu ve Katolik kiliseleri ile beraber bütün Protestanlarca da kabul edilen prensiplerden biridir. Bu prensibe sahip çıkanlar, onun Kitab-ı Mukaddesin ayetlerine uygun olduğunu ileri sürerler. Ayrıca ilahiyatçılar ona, eski konsillerin prensiplerinden ve büyük kilise babalarının kitabelerinden aldıkları birçok izah ve şerhler ilave ederler. Reşit Rıza’ya göre, Kitab-ı Mukaddes’te “teslis” lafzı bulunmadığı gibi, Ahd-i Atik’ten “teslis” prensibini destekleyen bir ayet bulmak da mümkün değildir.³⁹⁰

Reşit Rıza’ya göre eski Hıristiyan yazarlar, ilâhın birleşik bir varlığa sahip olduğuna işaret eden çok sayıda kutsal metni iktibas edip delil olarak göstermişlerdir. Fakat değişik biçimde yorumlanmaya elverişli olan bu metinler “teslis” prensibinin kesin delilleri olarak gösterilemezler, olsa olsa Ahd-i Cedid’de (İncil’de) yer aldığına inandıkları açık ve kesin vahye sembolik atıflarda bulunan birer işaret olarak kabul edilebilirler. Bu prensibi ispatlamak amacı ile birçok kişi Ahd-i Cedid’den bazı ayetleri iktibas etmişlerdir.³⁹¹

³⁸⁷ Mehmet Aydın, s. 96.

³⁸⁸ Mehmet Aydın, s. 95.

³⁸⁹ Bayraktar, s. 46.

³⁹⁰ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân**, C.3, s. 1638; Kutub, C.7, s. 258; Reşid Rıza, **Tefsiru’l-Menar**, C.12, s. 113.

³⁹¹ Matta, 28/19; Seyyid Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân**, C.3, s. 1638; Kutub, C.7, s. 258; Reşid Rıza, **Tefsiru’l-Menar**, C.12, s. 113.

Reşit Rıza'nın görüşlerine göre, İznik Konsili'nde bu dogma, özellikle doğuda sürekli tartışma konusu olmuştur. Kilise, bu iddianın uydurma olduğuna dair ileri sürülen birçok görüşü aforoz etmiştir.³⁹² Mesih'in sadece bir insan olduğuna inanan Ebyunîlerin (Ebionitler)³⁹³; oğulun, baba gibi ezeli olmadığına, aksine kâinattan önce baba tarafından yaratıldığına ve bundan dolayı babadan daha aşağı seviyede ve ona boyun eğmiş olduğuna inanan "Aryüsiler" (Ariyüşçüler)³⁹⁴ ve Ruhü'l-Kudüs'ün Teslisten biri olduğunu kabul etmeyen "Mekdûnîler" (Makedoniyüşçüler)³⁹⁵ fikirleri kilise tarafından kabul edilmeyen görüşler arasındadır.³⁹⁶

Seyyid Kutub, yine 'İznik Konsili'nde "Allah kadîm biricik cevher ve biricik unsurdur, üç isimle isimlendirilir" diyen Antakya Patriği olan "Paulst-Şim Şatî" (Samsatlı Pavlus)³⁹⁷ ve grubunun ne "kelime"ye ne de "Ruhü'l Kudüs"e inandığını nakletmektedir. Konsildeki gruplardan bazıları ise, "Bunlar üç ilahdır. Birisi iyilik, diğeri kötülük tanrısıdır. Üçüncüsü ise, aralarında adaleti sağlar" demiştir. Bu, lânetli

³⁹² 325 İznik Konsili'nde aforoz edilenler: Aryanizm, Nebat Dini mensupları (M.Ö. 4. yy.'dan M.S. II. yy.'a kadar, kuzeybatı Arabistan'da aktif olarak varlıklarını sürdüren Nebatîlerin dini. Bkz.: Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, 1. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 280.), Samsatlı Pavlos ve Meletian taraftarları. Bkz.: Francis Dvornik, **Konsiller Tarihi İznikten II. Vatikan'a**, Mehmet Aydın (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, s. 9; Mehmet Çelik, **Süryani Tarihi**, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1996, s. 121.

³⁹³ 'Ebionitler', Pavlus'un havariliğini ve mektuplarını kabul etmezler; sadece Matta İncilini temel alırlar; Kudüs'e hürmet gösterirler ve erkeklerin sünnet edilmesi geleneğini sürdürürler. Onlar, Hz. İsa'yı peygamber olarak benimsemekle birlikte, bazıları onun bakire bir anneden doğduğunu kabul ederken bazıları bunu reddeder. Detaylı bilgi için bkz.: Turhan Kaçar, "Ebionitler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.44, Sayı.2 (2003), s. 192.

³⁹⁴ 'Ariyüşçüler' ya da 'Ariyüşçüler', İskenderiye kilisesi piskoposu olan Ariyüş taraftarlarına verilen isimdir. M. IV. yy.'ın başlarında Mesih'in tanrılığı ve babanın oğlu olması konusunda İskenderiye kilisesine karşı çıkmıştır. Mesih'in Tanrı ve Allah'ın oğlu olmadığını, sadece yaratılmış bir insan olduğunu söylemiştir. İnciller'deki İsa'nın tanrılığını çağrıştıran bütün ibareleri inkâr eder. Buna göre Mesih, Tanrı ile aynı özden ve O'nun oğlu olmayıp yalnızca bir insan ve Tanrı ile insanlar arasında bir aracıdır. Ariyüş'un savunduğu bu fikirler İznik Konsili'nce (325) reddedilerek kendisi aforoz edilmiş ve Mesih'in Tanrı ile aynı özden olduğu şeklindeki klasik telakki temel akide olarak kabul edilmiştir.; Bkz.: Abdulvâhid Vâfi, "Hıristiyan İnançının Teslise Dönüşmesi ve Teslisen İlk Kaynakları", Hidayet Işık (çev.), **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.6 (1996), s. 387.; Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık" **DİA**, C.17, İstanbul: TDV, 1998, s. 355. Seyyid Kutub ayrıca, yaygın olan "Ariyüşçüler"ın tevhid inancına sahip oldukları söylentisinin gerçeğe aykırı olduğuna da değinmiştir. Ariyüşiler'in, Allah'ın hak dinini anlatan tevhidi esas olarak kabul etmediklerini söyler. Onlar, tevhid ile şirki birbirine karıştırırlar. Bir yandan Mesih'in Allah gibi ezeli olmadığını söylerler ki bu doğrudur, diğer taraftan, aynı zamanda onun oğlu olduğunu ve kâinat yaratılmadan önce Allah'tan meydana geldiğini iddia etmişlerdir. Müfessir bu görüşün hiçbir zaman gerçek "Tevhid"i ifade etmediğini belirtmiştir. Bkz.: Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.3, s. 1639; Kutub, C.7, s. 259.

³⁹⁵ 'Mekdûnîler', İstanbul patriği Makedoniyüş taraftarlarına verilen isimdir. 'Biniteryanizm' olarak da bilinen Kutsal Ruh'un ulûhiyetini reddederek, tanrılıkta sadece iki şahsiyetin (Baba ve Oğul) varlığını kabul edenler. Bkz.: Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, s. 67.

³⁹⁶ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.3, s. 1639; Kutub, C.7, s. 258; Reşid Rıza, C.12, s. 114.

³⁹⁷ Antakya Patrikliğine XVI. Patrik olarak seçilen, Samsat'ta doğmuştur. "Baba, Oğul ve Ruhü'l Kudüs diye üç ilah yoktur, tek ilah vardır, O da bir tek olan Tanrıdır. Kitab-ı Muakaddes onu baba olarak adlandırmaktadır" görüşünü savunmuştur. Bkz.: Çelik, s. 86.

“Markyun”un³⁹⁸ ve arkadaşlarının fikridir. Nihayet bazı gruplar da Mesih’in ulûhiyetini ileri sürmekteydiler. Bu iddia “Aziz Paul”³⁹⁹ ve 318 rahibin iddiasıdır.⁴⁰⁰

Seyyid Kutub, Putperest iken Hıristiyan olan ve Hıristiyanlıktan da hiçbir bilgiye sahip olmayan Roma İmparatoru Konstantin’in bu son görüş olan “uluhiyyet” durumunu tercih ettiğini ve o görüşte olanları, muhaliflerine karşı güçlü duruma getirdiğini söylemektedir. Konstantin, diğer mezheplerin taraftarlarını -özellikle de sadece Baba’nın ilah, Mesih’in insan olduğu görüşünde olanları- ise kovmuştur.⁴⁰¹ Konstantin, söz konusu konsili düzenlediğinde henüz Hıristiyanlığı kabul etmemiş olsa bile, imparatorluğun birliğini sağlamak için böyle bir toplantının yapılmasını zaruri görmekte idi. Bu nedenle, I. İznik Konsili’nin öncelikli olarak siyasi amaçla toplanmış olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu konsil, aynı zamanda Kilise-Devlet ilişkisinin ilk somut örneğini de teşkil etmektedir. Çünkü konsillerin toplanması ile Roma senatosunun toplanması, teşkili ve karar alma süreçleri aynıdır.⁴⁰²

Bu konsil, aldığı kararlarla İstanbul, Antakya, Babil, İskenderiye ve Mısır’ı hâkimiyeti altına almış; fakat “Aryus”a tabi olanların inançlarını bozamamıştır.⁴⁰³

Müfessir daha sonra “Ruhulkudüs” hakkında çeşitli ihtilafların ortaya çıktığından bahsetmektedir. Bunların bir kısmı, onun ilah olduğunu iddia ederken, diğerleri, ilah olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine bu ihtilafı ortadan kaldırmak için miladi 381 yılında “I. İstanbul Konsili” toplanmıştır.⁴⁰⁴

³⁹⁸ ‘Markionizm’, 2. yy’da yaşamış olan Markion anayol (çoğunluk Hıristiyanları) Kilisesi’nce sapkın ilan edilmiş bir Hıristiyan’dır. İsa’ya iman hususunda anayol Hıristiyanları ile aynı fikirdedir. Fakat onun kabul ettiği Mesih İsa, bu âlemin yaratıcısı olan Eski Ahid Tanrısının gönderdiği Mesih’in aynısı değildir. Bu farklılığın sebebi Markion’un iki tanrılı ulûhiyet anlayışından ileri gelmektedir. Birbirinden farklı iki ilah inancını benimseyen Hıristiyanlara ‘Dualist Hıristiyanlar’ denmektedir. Bkz.: Zaur Alasgarov, “Erken Dönem Hıristiyanlığında Dualist Bir Fırka: Markionizm”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2002), s. 1.

³⁹⁹ Pavlus’un İznik Konsili’nde kendisi değil, sadece görüşleri yer almıştır.

⁴⁰⁰ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân**, C.2, s. 864; Kutub, C.4, s. 184.

⁴⁰¹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân**, C.2, s. 864; Kutub, C.4, s. 184.

⁴⁰² Taşpınar, “I. İznik Konsili (325) ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, s. 26.

⁴⁰³ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân**, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 184.

⁴⁰⁴ Dvornik, s. 11; Seyyid Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’ân**, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 185.

Müfessir, İbn Bıtrık'ın⁴⁰⁵ İskenderiyeli Rahib Timotheos'in görüşlerine dayandırdığı bu konsilin kararlarını şöyle nakletmektedir:

“İskenderiye Patriği der ki: Bize göre Ruhulkudüs, Allah'ın ruhundan başka bir şey değildir. Allah'ın ruhu da, kendi hayatından ayrı bir şey değildir. Şayet Allah'ın ruhu sonradan yaratılmıştır dersek, Allah'ın ruhu mahlûktur demiş oluruz. Allah'ın ruhu mahlûktur sözü ise, Allah'ın hayatı da mahlûktur sonucuna vardırır. Onun hayatının mahlûk olduğunu söylemek ise, Onun diri olmadığını iddia etmektir. Onun diri olmadığını iddia ettiğimize, ona küfretmiş oluruz. Ona küfreden de laneti hak etmiş olur.”⁴⁰⁶

Seyyid Kutub, böylece İznik Konsili'nde Hz. İsa'nın ilahlığının karara bağlandığı gibi Ruhulkudüs'ün de ilahlığının karara bağlanmış olduğunu belirtmektedir. Böylelikle de Baba, Oğul ve Kutsal Ruh “üçlüsü”nün de tamamlanmış olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁷

2. Mesih'in Tabiatı

Seyyid Kutub, Hıristiyanların içine düştüğü bir diğer tartışma olan Mesih'in tabiatı konusuna da değinmiştir. Mesih'in tabiatının ilahi mi, insani mi, kendi ifadeleriyle 'lahuti' mi 'nasuti' mi olduğu hakkında bir ihtilaf çıkmıştır. Müfessire göre İstanbul Patriği Nestorius (ö. 451) uknum ve tabiat fikrini ileri sürmüştür. Ona göre Mesih'in ilahlık uknumu, babaya nisbetinden dolayı; insan tabiatı ise, Meryem'den doğmuş olmasından kaynaklanıyordu.⁴⁰⁸

İskenderiye⁴⁰⁹ ve Antakya⁴¹⁰ Patrikleri bu görüşe karşı çıkmışlar ve dördüncü bir konsilin toplanmasına karar vermişlerdir. 431 yılında “Efes Konsili” toplanmıştır.

⁴⁰⁵ 'Saïd B. Bıtrık' (ö. 328/940). et-Târîhu'l-Mecmû' adlı eseriyle bilinen tarihçi, tabip ve Melkî patriğidir. 323/935 tarihinde Mısır Melkî patriğine seçilmiş ve Eutykhios adını almıştır. Ancak bu sırada Mısır Melkî kilisesinde ciddi bölünmeler yaşandığından patrikliği tartışma konusu olmuştur. İskenderiye'de ölmüştür. Bkz; Casim Avcı, “Saïd b. Bıtrık”, *DİA*, C. 35, İstanbul: TDV, 2008, s. 551.

⁴⁰⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 185.

⁴⁰⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 185.

⁴⁰⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 185.

⁴⁰⁹ İskenderiye patriği 'Cyrille', Bkz.: Dvornik, s. 13.

⁴¹⁰ Antakya patriği 'Jean', Bkz.: Dvornik, s. 13.

Bu konsilde, “Meryem, Allah’ın anasıdır; Mesih, hem ilah, hem insandır; iki tabiata da sahiptir. Uknumda tek ve eşsizdir” kararı alınmış ve Nestorius lanetlenmiştir.”⁴¹¹

Seyyid Kutub, daha sonra İskenderiye kilisesinin yeni bir görüş ortaya attığını ve 449 yılında “II. Efes Konsili” toplanarak konsilde şu kararı aldıklarını söyler: “Mesih, tek bir tabiata sahiptir. O tabiatta ilahlık ve insanlık birleşmiştir.”⁴¹² Fakat bu görüş kabul edilmemiş ve ihtilaflar devam etmiştir.⁴¹³

451 senesinde ise “Kadıköy Konsili”⁴¹⁴ toplanarak şu kararı almıştır: “Mesih tek tabiata değil, iki tabiata sahiptir. İlahlık başlı başına bir tabiat olduğu gibi, insanlık da başlı başına bir tabiattır ve her ikisi Mesih’te birleşmiştir” kararına varmışlar ve Efes Konsilini lanetlemişlerdir.⁴¹⁵ Ancak Hz. İsa’da insani ve ilahi iki tabiatın birleştiğini savunan Monofizitler⁴¹⁶, bu konsilde alınan kararları kabul etmemişler ve ayrılmışlardır. Onlar İsa’nın kendisinde tek bir tabiatın varlığını kabul etmişlerdir. Bütün ilahi ve beşeri vasıfların tümüne sahip olarak görünen bir insan olduğunu söylemişlerdir; fakat bu vasıfları taşıyan maddenin artık ikili değil, karma bir birlik olduğunu iddia etmişlerdir.⁴¹⁷

Bu süreçten sonra her kilise, kendi savunduğu düşüncenin ve inancın haklı olduğunu savunmuş, geleneğinin havarilere dayandığını ileri sürmüş ve kendi dini konularını halletmek için özel konsiller oluşturmuştur.⁴¹⁸

Seyyid Kutub, Reşit Rıza’dan yaptığı nakille, 325 yılında toplanan I. İznik Konsili ile 381 yılında toplanan I. İstanbul konsilinin bu konudaki kilise öğretisini

⁴¹¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 186.

⁴¹² Bu görüşü savunanlar, Mısır halkının insani, krallarına Tanrısal karakter veren antik paganizm inancı ile dolu olduklarının bir göstergesidir. Bu kavram her insana Tanrısallığı yakıştırmanın mümkün olabileceği arzusunun ifade edebilmektedir. Yunan felsefesi üzerinden hareket edilerek, insanın tanrılaşması problemini, İskenderiye ekolünün ele almasının sebebi de budur. Böylece insanın tanrılaşması problemi, Kıptî veya Yunan olmayanlara da cazip gelmekteydi. İşte Kıptî rahiplerin Monofizitliği fanatikçe savunmalarının sebebi budur. Bkz.: Dvornik, s. 15.

⁴¹³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 186.

⁴¹⁴ ‘Kadıköy Konsili’, İsa’nın bir tek şahısta birleşmiş iki tabiatı kabul edilmiştir. Bu tabiatlar kendi arasında birleşmemiş, bölünmemiş, ayrılmamış ve değişikliğe uğramamıştır. Bkz.: Dvornik, s. 16.

⁴¹⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, C.2, s. 865; Kutub, C.4, s. 186. Bu konsilde İsa’nın tek tabiatlı olduğu görüşünü savunanlar lanetlenmişlerdir.

⁴¹⁶ ‘Monofizitler’, İskenderiye Patriği Kyrillos tarafından ortaya atılan, İsa’daki insani tabiatın, ilahi tabiatın içinde kaybolduğunu, böylece İsa’da yalnızca bu ilahi tabiatın var olduğunu savunurlar. Bkz.: Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 515.

⁴¹⁷ T. W. Arnold, *The Preaching Of Islam*, 2. Basım, Londra: Ams Press, 1913, s. 53.

⁴¹⁸ Doğu kiliseleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Nurettin Hiçyılmaz (çev.), İstanbul: Doz Yayınları, 2005.

belirlediğini söylemektedir. Bu konsillerin kararlarına göre Oğul ve Kutsal Ruh, ilâhî oluşturmada Baba'ya eşit konumdadırlar. Oğul ezelden beri Baba'dan meydana gelmiş, Ruhulkudüs de Baba'dan vücut bulmuştur. 589 yılındaki 'Toledo Konsili', Ruhulkudüs'ün de Oğul'dan meydana geldiğine hükmetmiştir (*Filioque*).⁴¹⁹ Bütün Latin Kilisesi bu görüşü kabul edip sahip çıkmıştır. Fakat Yunan Kilisesi⁴²⁰ ilk başlarda bu eklemeye karşı suskun kalmayı tercih etse de sonradan ona karşı delil göstererek bunun bir uydurma olduğunu ileri sürmüştür.⁴²¹

Reşit Rıza'ya göre "Oğul'dan da.." (*Filioque*) ifadesi, hâlâ Yunan Kilisesi ile Katolik kilisesinin birleşmelerini önleyen en büyük engellerden biridir. Kant'a göre ise Baba, Oğul ve Ruhulkudüs ülûhiyette üç sıfatı temsil etmektedir. Bu sıfatlar güçlülük, bilgelik ve sevgi sıfatlarıdır. Ya da bu üç unsur yaratma, koruma ve denetim altında bulundurmada oluşan üç yüce etkinliği temsil ederler. Tanrı'da üç ya da on kişiye ibadet etmek arasında bir fark yoktur. İnsan, bir Tanrı'da birçok kişi kavramına sahip olmadığı için, birini ötekisi gibi görecektir.⁴²² Hygiene ve Schelling, teslis akidesini hayali temeller üzerine oturtmaya çalışmışlardır. Son zamanların Alman İlahiyatçıları da onların yolunu izleyerek Teslis dogmasını hayalilik ve ilâhîlik temellerine dayanan yollarla savunmaya girişmişlerdir. Diğer taraftan sadece vahyi esas kabul eden bazı ilahiyatçılar, İznik ve İstanbul konsillerinde alınan kararlara aykırı gördükleri kilise görüşlerini kabul etmemektedirler. Luther taraftarlarıyla, diğer reformist görüşlü kilise mensupları da teslis konusunda Katolik kilisesinin görüşlerini olduğu gibi almışlardır. Ayrıca Luther, akli yetersiz gördüğü gibi, iradeyi de reddetmiş ve İsa'ya imanı esas almıştır.⁴²³ Burada Rahmetullah el Hindî'nin; Protestanların Evharistiya⁴²⁴ inancındaki ekmek ve şarabın, âyin esnasında gerçekten İsa Mesih'in et ve kanına dönüşmesini akıl

⁴¹⁹ İspanya'nın Toledo şehrinde 589 yılında düzenlenen konsilde Kutsal Ruh'un sadece Baba Tanrı'dan değil, aynı zamanda Oğul tanrı İsa'dan da ortaya çıktığı kabul edilmiştir. "Oğul'dan da.." anlamına gelen "Filioque" ifadesi daha sonra İznik Konsili'nde kabul edilen teslis inancına eklenmiştir. Uzun süre tartışma konusu olan bu durum 1054 yılında bugünkü Ortodoks mezhebi ile Katolik mezhebinin bölünmesine neden olmuştur. Ortodoks Hıristiyanlar Kutsal Ruh'un "Oğul'dan da.." çıktığını kabul etmezler. Bkz; Bayrakdar, s. 230; Dvornik, s. 34.

⁴²⁰ İstanbul patrikliği kastedilmektedir.

⁴²¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.3, s. 1639; Kutub, C.7, s. 259; Reşid Rıza, C.12, s. 114.

⁴²² Reşid Rıza, C.12, s. 115; Immanuel Kant, *The Conflict Of The Faculties*, Mary J. Gregor (çev.), New York: Abaris Books, 1979, s. 67.

⁴²³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.3, s. 1639; Kutub, C. 7, s. 259; Reşid Rıza, C.12, s. 115; Hikmet Tanyu, "Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri", *AÜİFD*, Cilt.24, (1981), s. 153.

⁴²⁴ Evharistiya, hz. İsa'nın havarileriyle yediği 'son akşam yemeği'nde onlara bir parça ekmek ve şarap vererek ekmeğin kendi bedeni, şarabın da kendi kanı olduğunu temsil eden önemli bir sakramenttir. (Matta, 26/26-29; Markos, 14/22-25; Luka, 22/14-20). Bu olayın anısına rahip kutsadığı şarabı ve ekmeği litürjik yemekte bulunanlara verir; böylece temsili bir yemek yenilmiş olur. Bkz.: Aydın, "Hıristiyanlık", C.17, *DİA*, s. 349.

ve mantığa aykırı bularak terk etmeleri hakkındaki yorumundan bahsetmekte fayda vardır. El-Hindî, Protestanların bu âyinde ekmek ve şarabın Hz. İsa'ya dönüşeceğini reddedip, öte yandan teslis inancındaki Hz. İsa'nın ilahlığını kabul ederek son derece tutarsız bir davranış sergilediklerini söylemektedir.⁴²⁵

Müfessir, genel olarak Teslis ve Hz. İsa'nın ilahlığı konularında söz konusu kilise konsillerinin nasıl ittifak ettiğini ve bu görüş birliğinin arkasından meydana gelen düşünce farklılıklarına da değinmiştir.⁴²⁶ Bu konuda öncelikle İznik kredosu ile ilgili uzun bir bilgi nakleder.

Seyyid Kutub'a göre bu görüşlerden birincisi, Hıristiyan yazar Nuvfel b. Nimetullah b. Serkis'in (ö. 1305/1887)⁴²⁷, *Sevsenetü Süleyman* adlı eserindeki görüşlerine dayanmaktadır. Yazar, değişik kiliselere göre farklılık göstermeyen ve İznik Konsili tarafında belirlenen kararlarda⁴²⁸ yer alan Hıristiyanlık inancının ilkelerini, 'bir tek ilaha, Baba ilaha inanmak' olarak açıklamaktadır. Bu 'Baba ilah her şeyi denetimi altında tutan, göklerin ve yerin, görünür-görünmez her şeyin yaratıcısıdır'. Yazar, bir tek Rab olduğunu, onun da Yesû⁴²⁹ (İsa) olduğunu söyler. 'Yesû, yüzyıllar önce, Allah'ın nurundan, Baba Allah'tan doğmuş tek Oğuldur. Hak bir ilahtan gelmiş yine hak bir ilahdır. Doğmuştur fakat yaratılmamıştır. Baba ilah ile aynı cevherdendir'. Yazara göre her şey baba ile var olmuştur. O biz insanlar için, bizim günahlarımızdan ötürü gökten yere inerek cesede bürümüş bir Ruhulkudüs olmuştur. Bakire Meryem'i yoldaş edinmiş, Pilatus⁴³⁰ zamanında bizden koparılıp çarmıha gerilmiş, ıstırap çektilerle mezara konmuş ve kitapların yazdığına göre üçüncü gün ölümler arasından doğrularak göğe çıkmış ve Rabbin sağına oturmuştur. Ölümleri ve dirileri hesaba çekmek

⁴²⁵ Rahmetullah el-Hindî, *İzhârü'l Hak*, Ali Namlı (çev.), C.1, İstanbul: İSAM, 2012, s. 433.

⁴²⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 944; Kutub, C.4, s. 364.

⁴²⁷ Nevfel b. Nimetullah b. Cercis Nevfel, Trablus doğumlu, Mısırda eğitim görmüş bazı konsolosluklarda tercümanlık yapmış, Türkçe ve Farsça'yı iyi bilen tercüman. Bkz. Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1976, s. 55.

⁴²⁸ İznik İnanç Esasları: 'Görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısına ve bir olan Efendi İsa-Masih'e, Tanrı'nın Oğlu, yegâne Baba'dan doğan, yani Baba'nın cevherinden olan, Tanrı'dan Tanrı, nurdan nur, hakiki Tanrı'dan hakiki Tanrı, doğurulmuş, yaratılmamış, Baba ile aynı özden (homooosios), Gökte ve yerde olan her şeyin kendisiyle olduğu, biz insanlar için ve bizim kurtuluşumuz için inmiş, bedenlenmiş, kendini insan yapmış, ızdırap çekmiş, üçüncü gün tekrar dirilmiş, Göklere çıkmış ve canlılar ile ölümleri yargılayacak olana ve Kutsal Ruh'a inanıyoruz.' Bkz; Alexander Roberts ve James Donaldson (Ed), "The Nicene Creed", *The Ante-Nicene Fathers*, Edinburgh: William B. Eerdmans Publishing, 1994, C.7, s. 524-525; Dvornik, s. 7.

⁴²⁹ Arap Hıristiyanları "İsa" ismi yerine "Yesû" ismini kullanmaktadırlar.

⁴³⁰ Pontus Pilatus (M.S. 26-36).

için tekrar geri gelecektir. Onun mülkü hiç sona ermez. Babadan doğmuş olan öldürücü ve diriltici vasıflara sahip Ruhulkudüs'e iman etmek şarttır. O, Babayla birlikte Oğul'a secde edilir ve ona hamd edilir. Çünkü o peygamberler aracılığı ile konuşandır.”⁴³¹

Seyyid Kutub'un aktardığı diğer bir görüş ise Dr. Post'un⁴³² “*Kitab-ı Mukaddesin Tarihi*” adlı eserinde yazdıklarıdır. Yazara göre, Allah'ın tabiatı üç kutsal unsurdan (uknumdan) oluşmuştur ve bunlar birbirlerine eşittirler: “Baba ilah, oğul ilah ve Ruhulkudüs ilah.” Yaratma fonksiyonu oğul ilah aracılığı ile baba ilaha aittir. Fedakârlık oğul ilaha, günahlardan arındırma da, Ruhulkudüs'e aittir.⁴³³

Müfessir, üç kutsal unsuru bir tek ilahın yapısında birleştirmenin, ‘Tevhid’ ile ‘Teslis’ ilkelerini birbirleri ile bağdaştırmanın akıl için son derece zor olduğunu söylemektedir. Bu yüzden Hıristiyan teologlar, aklın daha baştan reddettiği bu mesele üzerinde düşünmeyi erteleme, geriye atma yolunu seçmişlerdir. Seyyid Kutub, Rahip Puetre'nin *Usûl ve Fûrû*⁴³⁴ adlı kitabında bu düşüncüyü dile getirdiğini belirtmektedir: “Biz bu meseleyi aklımızın gücü oranında anladık. Gelecekte, göklerde ve yerde bulunan her şeyin üzerindeki perdeler kalktığı zaman, bu meseleyi daha iyi anlayabileceğimizi umuyoruz. Şimdi ise anladığımız kadarı bizim için yeter de artar da.”⁴³⁵

Seyyid Kutub, Hıristiyan teslis inancını eleştirdikten sonra şu itikada sahip olanların kesinlikle kâfir olduklarının Allah'ın değişmeyen hükümlerinden olduğunu belirtir:

⁴³¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 944; Kutub, C.4, s. 365; Bkz; Nuvfel et-Trablûsî, *Sevsenetü Süleymân Fî Usûli'l-Akâid ve'l-Edyân*, Beyrut: (yy), 1876, s. 137.

⁴³² George Edward Post (1838-1909) Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde botanik bilim dalında akademisyenlik yapmıştır. Post, genellikle doğal tarih, tıp ve teoloji alanında eserler yayımlamıştır. Bkz; Lytton John Musselman, Nada Sinnu Saoud, “The Type Specimens of George Edward Post in Beirut and Geneva”, *Turkish Journal of Botany, Tubitak*, Sayı. 28 (2004), s. 155.

⁴³³ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 944; Kutub, C.4, s. 365; Muhammed Ebû Zehre, *Muhadarat fi'n-Nasraniyye*, Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1966, s. 109.

⁴³⁴ Seyyid Kutub'un belirttiği olduğu bu esere ulaşamamıştır.

⁴³⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 944; Kutub, C.4, s. 365; Ebu Zehre, 110.

‘Mesih, Allah’ın oğludur, diyenler...⁴³⁶

Mesih, Allah’tır diyenler...⁴³⁷

Allah için üçüncüsüdür diyenler...⁴³⁸

Kutub, Kur’an’daki bu ayetlerden hareketle ulaştığı hükmün sonucu olarak, küfür ve iman sıfatının bir inançta ve bir kalpte birleşmesinin imkânsız olduğunu ve bunların her birinin ayrı ayrı şeyler olduğunu söylemektedir.⁴³⁹

II. TAHRİF PROBLEMİ VE HİRİSTİYANLIK

İslam-Hıristiyan polemik tarihinin, en hararetli tartışma konularından birisi de Tevrat ve İncil’in tahrifi problemidir.⁴⁴⁰ Kuran-ı Kerim, Yahudileri Allah’ın kelamını tahrif etmekle (*yuharrifûne’l-kelime*),⁴⁴¹ Allah’ın kelamını dillerini bükerek farklı anlamlara gelecek şekilde okumakla (*leyyen bi elsinetihim*)⁴⁴² ve de onu değiştirmekle (*fe beddele’llezîne*) eleştirir.⁴⁴³ Kur’an’da Hıristiyanların kutsal kitaplarını tahrif ettiklerine doğrudan bir eleştiri olmamakla birlikte Hz. Peygamber’in peygamberliğini müjdeleyen metinleri gizledikleri için Hıristiyanlar da tahrif eleştirisine muhatap olmuşlardır.⁴⁴⁴

“...Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat’ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”⁴⁴⁵

⁴³⁶ Tevbe, 9/30.

⁴³⁷ Mâide, 5/17.

⁴³⁸ Mâide, 5/73.

⁴³⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, C.3, s. 1639; Kutub, C.7, s. 260.

⁴⁴⁰ J. M. Gaudeul ve R. Caspar, “Kitab-ı Mukaddes’in Tahrifi Konusuna Klasik İslamî Kaynakların Yaklaşımı”, Ali Erbaş (çev.), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.7 (2003), s. 137.

⁴⁴¹ Bakara, 2/75.

⁴⁴² Nisa, 4/46.

⁴⁴³ Araf, 7/162.

⁴⁴⁴ Aydın, s. 145; Hıristiyanlara yönelik tahrif eleştirilerinin çeşitleri ve detayları için ayrıca bkz.: İsmail Taşpınar, *Hacı Abdullah Petrici’nin Hıristiyanlık Eleştirisi*, İstanbul: M.Ü İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.

⁴⁴⁵ Mâide, 5/13.

Her ne kadar tahrif meselesi Hristiyanlıkla ilgili çalışmalarda kısmen değinilen bir konu olsa da, Seyyid Kutub Yahudilerin Tevrat'ı tahrif edişleri ile ilgili açıklamalarda bulunurken yer yer Hristiyanlığa da atıfta bulunmaktadır.

Seyyid Kutub, ilginç bir şekilde 'tahrifi' Yahudi kavramına içkin bir özellik olarak ele almaktadır. Buna göre Yahudilerin ana özelliği, kelimelerin yerlerini değiştirmek (tebdil) ve Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ı tahrif etmektir. Bu tahrif işleminin ya da Tevrat'ın içerdiki anlamları değiştirmek ve bu yaptıkları işlemlerle Tevrat'ı tahrif etmek ya da ayetlerin hakiki manasını kendi menfaatlerine uygun olarak tefsir etmek suretiyle olmuştur.⁴⁴⁶

Seyyid Kutub'un yaşadığı dönemde meşhur olan ve Kitab-ı Mukaddesin tahrifi konusunda otoritelerden biri olarak kabul edilen Hindistanlı âlim Rahmetullah el-Hindî'nin (ö. 1891) İzhârü'l-Hak adlı eserinden nakil yapmaması, bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. El-Hindî, eserinde tahrifi, lafzi ve manevi olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İlki mânevi, yani Kitab-ı Mukaddes ayetlerinin içerdikleri anlam ve tefsirlerinde yapılan değişikliklerdir. İkincisi ise; kutsal kitapların metinlerinde yapılan lafzî değişikliklerdir.⁴⁴⁷

Rahmetullah el-Hindî'ye göre, manevi tahrif konusunda Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında tartışma yoktur. Hristiyanlar, Eski Ahid'de Hz. İsa'ya işaret eden birçok ayetin tefsirinde Yahudilerin tahrif yaptıklarını kabul etmektedirler. Protestan bilginleri de Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid kitaplarının, Papa'ya bağlı Katolikler tarafından tahrif yapıldığını itiraf etmişlerdir. Katolikler ise bu tahriflerin Protestanlar tarafından yapıldığını söylemektedirler. Bu yüzden el-Hindî, manevi tahrifin ayrıca ispatına gerek olmadığını söylemektedir.⁴⁴⁸

Rahmetullah el-Hindî lafzi tahrifi üç bölümde ele almaktadır. İlk olarak sözcüklerin yerleri değiştirilerek yapılan tahriften (tebdil) bahseder. Bu şekilde yapılan

⁴⁴⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 859; Kutub, C.4, s. 172.

⁴⁴⁷ El-Hindî, C.1, s. 257.

⁴⁴⁸ El-Hindî, C.1, s. 257.

tahrifle ilgili örnekleri verdikten sonra konu ile ilgili Kitab-ı Mukaddes müfessirlerinin görüşlerini öne sürmektedir.⁴⁴⁹

İkinci olarak sözcüklere ilave yapılarak yapılan ‘lafzi tahrifi’ incelemektedir.⁴⁵⁰ El-Hindî bu bölümde, Hıristiyanların Eski Ahit’teki sekiz kitabı⁴⁵¹ neden kabul etmediklerini izah ederek başlamaktadır. El-Hindî ilhama dayanmayan kitapların eski Hıristiyan konsillerinde kabulünün zorunlu hale getirilmesini, ilhama dayalı eserler kategorisine sokulmasını eleştirmektedir.⁴⁵²

Rahmetullah el-Hindî’nin üçüncü olarak ele aldığı konu ise eksiltilerek yapılan lafzi tahriftir. El-Hindî, bu bölümde Kitab-ı Mukaddes’ten kelime ve cümlelerin çıkartılmasıyla yapılan tahriflere örnekler vermektedir.⁴⁵³

Seyyid Kutub Bakara sûresindeki bir başka ayetle ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

*“... içlerinden birtakımı, Allah’ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.”*⁴⁵⁴

Seyyid Kutub’a göre bu ayette işaret edilen kimseler Yahudilerin en bilgilileri, Tevrat’ı en iyi anlayanlardır. Bu kimseler Tevrat’ta Hz. Musa’ya indirilen ilahi kelimada değişiklikler yapıp, onu esas maksadından uzaklaştıran ve te’vil yollarına sapan Yahudi hahamlarıdır. Müfessir, hahamların şahsi menfaatleri doğrultusunda Tevrat’ın

⁴⁴⁹ El-Hindî, C.1, s. 257. Örnek: İbranice nüshada II. Tarihler 28/19’da “Rab, İsrail Kralı Ahaz yüzünden Yahuda halkını bu ezik duruma düşürmüştü”. “İsrail” lafzı yanlış. Çünkü o İsrail kralı değil, Yahuda kralıdır. Yunanca ve Latince nüshada “Yahuda” lafzı geçer. Tahrif İbranice nüshada gerçekleşmiştir. Bkz.: El-Hindî, C.1, s. 264.

⁴⁵⁰ Örnek: Tekvin kitabı 22/14’te şöyle geçmektedir: “Rabb’in dağında sağlanacaktır” sözü bu yüzden bugün de söyleniyor.” Bu dağa “Rabb’in dağı” ismi, Musa (a.s.) vefatından 450 yıl sonra Süleyman (a.s.) inşa ettiği mabedden sonra verilmiştir. Onun için Adam Clarke, Ezra kitabının tefsirinin girişinde bu cümlenin sonradan ilave dildiğini söylemiş ve şöyle demiştir: “Üzerine mabet bina edilmeden bu dağa bu isim verilmemiştir.” Bkz.: El-Hindî, C.1, s. 282.

⁴⁵¹ Ester, Baruh, Tobit, Judith, Bilgelik, Sirak (Ecclesiasticus), I ve II. Makkabiler. Bkz.: el-Hindî, C.1, s. 276.

⁴⁵² El-Hindî, C.1, s. 275.

⁴⁵³ “İsrail (Yakup) o bölgede yaşarken, Ruben, babasının cariyesi Bilha’yla zina yaptı. İsrail bunu duydu.” (Tekvin 35:22) El-Hindî, Henry ve Scott tefsirinin yazarlarının şöyle dediklerini aktarmaktadır: “Yahudiler, bu ayetten bir şeyin eksik olduğunu doğrulamaktadırlar. Yunanca tercüme, bu ayeti şöyle tamamlamaktadır: “Bu durum onun gözünde çirkindi.” El-Hindî bu durumda Yahudilerin de burada ayetin eksik olduğunu kabul ettiklerini söylemektedir. El-Hindî’ye göre İbranice nüshadan bir iki harfin eksilmesi bir yana, Ehl-i Kitaba göre İbranice nüshadan cümle düşmesi bile uzak bir ihtimal değildir. Bkz.: El-Hindî, C.1, s. 311.

⁴⁵⁴ Bakara, 2/75.

lafızlarında kasten değişiklik yaptıklarını (tahrif) iddia etmektedir.⁴⁵⁵ Burada Rahmetullah el-Hindî, tahrifte bulunan kâtiplerin ve muhalif grupların matbaanın henüz icat edilmemesini, kendi lehlerine bir avantaj olarak kullandıklarını belirtmektedir.⁴⁵⁶

Kur'an-ı Kerim; Tevrat ve İncil'in kendi mensupları tarafından tahrif edilip değiştirildiğini şöyle haber vermektedir:

*“Onlardan bir grup var ki, Kitab'dan olmadığı halde Kitab'dan sanasınız diye (okudukları) Kitab'tanmış gibi dillerini eğip bükerek ve “Bu, Allah katındandır” derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.”*⁴⁵⁷

Seyyid Kutub, ilgili ayette belirtildiği üzere, Ehl-i Kitab din adamlarının, Allah'ın kitabını okurken işlerine geldiği yerlerde dillerini eğip bükerek (يَلُونُ السِّنْتَهُمْ), kendi çıkarları doğrultusunda Allah'ın kitabını tevil edip bazı yorumlarda bulduklarını ve bunu dünya hayatının basit menfaatleri karşılığında yaptıklarını söylemektedir.⁴⁵⁸ Rahmetullah el-Hindî ise, bugün mevcut olan Tevrat ve İncil'in bu durumlarıyla, Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanlara indirildiği belirtilen Tevrat ve İncil olmadıklarını söylemektedir. Bu durumda bu kitaplarda Kuran-ı Kerim'e uygun olan ayetleri kabul edilir, uygun olmayanlar ise kesinlikle reddedilir.⁴⁵⁹

Ehl-i Kitab'ın kendi kitaplarında yaptıkları tahrifatı haber veren benzer ayetler de bulunmaktadır.⁴⁶⁰ Seyyid Kutub, 'Ehl-i Kitab' kavramının anlamını Hıristiyanları da içerecek şekilde genişletir ve Tevrat için kullanılan dillerini eğip bükükleri, tahrifata girişip, te'vil yoluna gittikleri mevzular arasında Hıristiyanların îtikâdî hususları yer aldığı gibi, Meryem oğlu İsa ile ilgili uydurmaların da yer aldığını ve bunu kilise camiası ve idarecilerinin isteği üzerine yaptıklarını da belirtmektedir.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 84; Kutub, C.1, s. 178.

⁴⁵⁶ El-Hindî, C.1, s. 299.

⁴⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/78.

⁴⁵⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 418; Kutub, C.2, s. 333.

⁴⁵⁹ El-Hindî, C.1, s. 234.

⁴⁶⁰ Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 14.

⁴⁶¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.1, s. 418; Kutub, C.2, s. 334. Seyyid Kutub tahrif ile ilgili dönemin Kitab-ı Mukaddes eleştirisi bilgilerini aktarırken Kur'an dışında bilgi vermemektedir.

Böylece Seyyid Kutub, Kur'an'da tahrifle ilgili muhatapları Yahudiler olan ayetleri Ehl-i Kitap kavramından hareketle Hıristiyanları da içerecek şekilde muhatapları arasına dâhil etmektedir.

Aynı düşüncenin bir sonucu olarak Seyyid Kutub, “Mesih Allah’ın oğludur” ayetini Hıristiyanların ‘Kutsal Kitab’ı tahrifine örnek olarak zikredecektir:

“Yahudiler, “Üzeyr Allah’ın oğludur” dediler. Hıristiyanlar ise, “İsa Mesih Allah’ın oğludur” dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!”⁴⁶²

Kur'an'da ‘Üzeyr’ olarak bahsedilen isim Yahudiler tarafından Tevrat’ı bir araya toplayarak şimdiki haline getiren ‘Ezra’dır.⁴⁶³ Bu sebeple Yahudiler, Ezra’ya aşırı derecede saygı göstermektedirler.⁴⁶⁴

Seyyid Kutub’a göre Hıristiyanların “Mesih Allah’ın oğludur” sözü ise herkes tarafından bilinen meşhur bir sözdür. Hz. İsa’nın getirdiği gerçek dinin Pavlus tarafından tahrif edildiği ve arkasından bu tahrif eyleminin ‘Kutsal Konsiller’ tarafından doruğa çıkarıldığı günden bugüne kadar Hıristiyanlar bu inancı savunmuşlardır.⁴⁶⁵

Seyyid Kutub, Mesih, Allah’ın oğludur diyen Hıristiyanların bazısının Yahudi asıllı olduğunu söyler. Böylece Hz. İsa döneminde Yahudiler arasında “Mesih”in ‘Allah’ın oğlu’ olduğu veya ‘Allah’ın oğlu’ ifadelerinin yaygın olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim Hz. İsa ile aynı dönemde yaşamış olan İskenderiyeli Yahudi

⁴⁶² Tevbe, 9/30.

⁴⁶³ Kur’an’ın Hıristiyanlar gibi Yahudileri de Allah’a oğul isnat etmekle suçladığı görülmektedir. Ancak Kur’an, Üzeyir’in kimliği hakkında açıklayıcı bilgi sunmadığından Üzeyir’in kimliği Kur’an’dan tam olarak anlaşılabilir değildir. Bu önemine rağmen Yahudiler arasında Ezra’nın Allah’ın oğlu olarak yüceltildiğine ilişkin Yahudi kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Geleneksel Yahudi inancında da böyle bir inancın işareti görülmemektedir. Ancak İbn Hazm, Sadukilerin Üzeyir’e Allah’ın Oğlu nisbetinde bulduklarını ifade etmiştir. Bkz.: Baki Adam, “Müslümanların Yahudilere Yöneltilmiş Teolojik Eleştiriler”, **Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları**, Cilt.4 (2004), s. 107; İbn Hazm, **el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvai ve’n-Nihal**, Kahire: Matbaatü’l-Edebiyye, 1899, s. 99.

⁴⁶⁴ Samuel b. Yahya el-Magribî, **Yahudiliği Anlamak**, Osman Cilacı (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 98; Baki Adam, “Tevrat’ın Tahrifi Meselesine Müslüman Ve Yahudi Cephelerinden Bir Bakış” **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.36 (1997), s. 375.

⁴⁶⁵ Seyyid Kutub, **Fi Zilâli’l-Kur’ân**, C.3, s. 1635; Kutub, C.7. s. 252. Hz. İsa’nın ‘ilah’ oluşu, 325 yılında toplanan I. İznik Konsili’nde karara bağlanmıştır. Bkz.: Dvornik, s. 6-7.

filozof Philo⁴⁶⁶ şöyle demiştir: “Şüphesiz Allah’ın oğlu vardır. O, O’nun Kelime’sidir. Eşyayı onunla yaratmıştır.”⁴⁶⁷

Seyyid Kutub, Hz. İsa’nın çağdaşı olan Philo’nun “Logos” yani “Kelam” ve “Kelime” konusundaki görüşlerini andıran ifadelerle dayanarak açıklamada bulunması ilginçtir. Böylece “Allah’ın oğlu” ifadesinin o dönemdeki Yahudiler arasında yaygın bir kullanıma sahip olduğuna dikkat çekmiş olmaktadır.⁴⁶⁸

Kur’an-ı Kerim’in yerleştirmek istediği Tevhid inancının dışındaki inanç sistemlerinin özellikle Hıristiyanlar arasında yaygın olması, İncil’in tahrif edildiğine bir işaret olarak görülmüştür. Kur’an-ı Kerim’in bu açıklamalarına göre Hz. İsa’nın Hıristiyanlara tebliğ etmediği “Mesih Allah’ın oğludur” gibi ifadeleri Hıristiyanlar, kendi ağızlarıyla uydurmuşlardır.⁴⁶⁹ Mesela; “*Meryem oğlu Mesih’i de kendilerine Allah’tan başka ilah edinmişlerdir*”⁴⁷⁰ sözü gibi. Kur’an-ı Kerim, mevcut Hıristiyanların Hz. İsa’nın getirdiği İncil’le hiçbir alakalarının olmadığını beyan etmiştir.⁴⁷¹ Ayrıca gerek Yahudi bilginlerinin ve gerekse Hıristiyan rahiplerinin kendi menfaatleri için, Allah’tan kendilerine indirilmiş olan kitapların hükümlerini değiştirdiklerini (*fe beddele’llezîne*) Kur’an-ı Kerim açık bir şekilde ortaya koymuştur.⁴⁷²

*“(Yahudiler) Allah’ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i (İsa’yı) rabler edindiler. Hâlbuki onlara ancak tek ilâha kulluk etmeleri emrolundu. O’ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.”*⁴⁷³

⁴⁶⁶ M.Ö. 20 - M.S. 40 yılları arasında yaşamış hem Yahudilik hem de Yunan felsefesinde iyi eğitim almış Yahudi Helenistik filozoftur. Philo’nun hayatı ve eserlerine ilişkin geniş bilgi için bkz.: Harry A. Wolfson, “Philo Judaeus”, **The Encyclopedia of Philosophy**, C.6, New York : Macmillan, 1972, s. 151-155.

⁴⁶⁷ Seyyid Kutub, **Fi Zilâli’l-Kur’ân**, C.3, s. 1638; Kutub, C.7, s. 256.

⁴⁶⁸ Yahudi filozofu Philo ve onun “İlahi Kelam” ya da “Logos” ile ilgili görüşleri için bkz.: İsmail Taşpınar, “Yahudi Geleneğinde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini”, **Milel ve Nihal**, Cilt.8, Sayı.1 (2011).

⁴⁶⁹ Tevbe, 9/30.

⁴⁷⁰ Tevbe, 9/31.

⁴⁷¹ Mâide, 5/68.

⁴⁷² Mehmet Aydın, **Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları**, Ankara: TDV, 2012, s. 146.

⁴⁷³ Tevbe, 9/31.

Seyyid Kutub'a göre bu ayette bahsedilen kimselerin Ehl-i Kitap olduklarına ve dolayısıyla hak dini üzere olmaları gerektiğine işaret edilmektedir. Müfessir onların Allah'ın dini üzere kalmadıklarına dair önce inançlarını, sonra da pratik hayatlarını şahit gösterdiğini söylemektedir. Aslında onlar, sadece Allah'a kulluk etmekle mükellef kılınmış; fakat rahiplerini ve din bilginlerini, tıpkı Meryem oğlu Mesih'i Rab edindikleri gibi Allah dışında Rabler edinmişlerdir. Bu ise onların Allah'a şirk koştuklarını ifade etmektedir.⁴⁷⁴

Burada Hıristiyanlıktaki 'Ruhbanlık' inancına da değinmekte fayda vardır.

*“(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar.”*⁴⁷⁵

Seyyid Kutub'a göre bu ayetin en kuvvetli izahı şöyledir: Hıristiyanlık tarihinde bilinen ruhbanlık, Hz. İsa'nın peşinden giden kişilerden bazılarının Allah'ın rızasını kazanmak ve yeryüzünün meşgalelerinden uzaklaşmak için kendilerinin uydurdukları şeklindedir. Allah'ın böyle bir şeyi emretmemesine rağmen onların kendilerini rahbaniyete vermeleri, onları Allah karşısında yüceliğe, temizliğe, zikir ve ibadete bağlı olmaları hususunda sorumlu hale getirmişti. Seyyid Kutub, ruhbanların başlangıçta amaçlarının bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Fakat sonrasında ruhbanlık öyle katı ve ruhi duygulardan uzak hale getirilmiştir ki, pek az kimse dışında ruhbanlığın gereklerini yerine getirebilecek ve ona dayanabilecek kimse kalmamıştır.⁴⁷⁶

Seyyid Kutub'a göre, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e *“Ey Kitap ehli, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni gereğince uygulamadıkça bir temeliniz olmaz”*⁴⁷⁷ ayeti nazil olduğu sıralarda onlar kendi kitaplarını okuyorlardı ve kendi kendilerine Yahudi ve Hıristiyan sıfatı takıyor ve inanmış olduklarını söylüyorlardı. Ancak Hz.

⁴⁷⁴ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.3, s. 1641; Kutub, C.7, s. 262.

⁴⁷⁵ Hadîd, 57/27.

⁴⁷⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.6, s. 3495; Kutub, C.14, s. 319.

⁴⁷⁷ Mâide, 5/68.

Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ vazifesi, onları bizzat hakikatlerle yüz yüze getirmeyi ve iddia ettikleri şeylerden hiçbirisine sahip olmadıklarını açıklamaya dayalı idi.⁴⁷⁸

III. TEBŞİRAT PROBLEMİ

Hız. Muhammed (s.a.v.)'in geleceğini müjdeleyen haberler, önceki kutsal kitapların birçoğunda mevcuttur. Kutsal kitaplardan Ahd-i Atik'te ve Ahd-i Cedid'de, onun geleceğine dair işaretlerin olduğu görüşü, Kur'an kaynaklı bir görüştür.⁴⁷⁹ Bu ayetler, aşağıda tekrar zikredilirken Seyyid Kutub'un anladığı bağlamda ele alınacaktır. Müslüman âlimler, bu görüşü belgelendirmek amacıyla ilk dönemlerden itibaren, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) geleceğini işaret eden Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarını incelemeye başlamışlardır. Bu çalışmalarda Kitab-ı Mukaddes'in tahrifi ile ilgili bilgiler, sebep-sonuç çerçevesi içinde ele alınmıştır. Bu itibarla İslam tarihi boyunca Müslüman âlimlerle Ehl-i Kitab arasında cereyan eden münazara ve yazışmalarla kaleme alınan reddiyelerde üzerinde durulan en önemli konu, tahrif ve tebşirat meseleleri olmuştur.⁴⁸⁰

Kur'an'dan önceki bütün dini metinlerde görülen 'gelecekte Allah'ın bir elçisinin, bir kurtarıcının geleceği' mesajı, Kur'an'da yer almamıştır. Çünkü Kur'an, "*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir*"⁴⁸¹ diyerek Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlerin sonuncusu olduğunu açık bir ifadeyle bildirmiştir.⁴⁸²

Hız. Peygamberin risâletinin İncillerde haber verilmesi, Kur'an-ı Kerim'in tahrif, tebdil ve tağyir ithamının genişletilerek Hıristiyanlara karşı da yöneltilmiş olduğu

⁴⁷⁸ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.2, s. 993; Kutub, C.4, s. 351. Seyyid Kutub 'Ehl-i Kitab' kavramı ile Yahudileri kast ediyor olsa bile, bu kavramın içerisine Hıristiyanları da dâhil ettiğinden, Yahudilere yapılan eleştiriler Hıristiyanları da kapsamaktadır.

⁴⁷⁹ Bakara, 2/146, A'râf, 7/157, Saf, 61/6; Celil Kiraz, "Hz. Muhammed (Sav)'in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1 (2001), s. 232. Hatta araştırmacılar, doğu kutsal metinlerinde de bu işaretleri araştırmışlardır. Bkz.: Abdulhaque Vidyarthi, U. Ali, **Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed/Zerdüşt-Hindu-Budist**, Kemal Karakaş (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.

⁴⁸⁰ Mehmet Aydın, "Beşâirü'n-Nübüvve", **DİA**, C.5, İstanbul: TDV, 1992, s. 550.

⁴⁸¹ Ahzâb, 33/40.

⁴⁸² Aydın, "Beşâirü'n-Nübüvve", s. 550.

şeklinde anlaşılmalıdır.⁴⁸³ Nitekim daha önce de işaret edildiği üzere bu yaklaşım Seyyid Kutub tarafından da benimsenmiştir.

Kur'an'da bahsedilen: “*Hani, Meryem oğlu İsa, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim" demişti.*”⁴⁸⁴ ayetindeki öngörü, Yuhanna İncili'nde Hz. İsa'dan sonra geleceği bildirilen, ‘*Paraklétos*’⁴⁸⁵ yapılan atıflar ile desteklenmektedir. Bu ifade Hz. İsa zamanında ve ondan yüzyıllar sonra Filistin’de kullanılan ve İncil’in (günümüzde mevcut olmayan) orijinal metinlerinin dili olan Ârâmî ‘*Mawhamana*’ isminin tam Yunanca karşılığı olan ‘*Periklytos*’un (çok övülen) değişmiş şeklidir. Hem Ârâmî ‘*Mawhamana*’ hem de Yunanca ‘*Periklytos*’un ‘hamide’ (حمد) fiilinden ve *hamd* (övgü) isminden türetilmiş olan son peygamberin iki ismi Muhammed ve Ahmed ile aynı anlamı taşımasının önemi büyüktür.⁴⁸⁶ Ancak İslam bilginleri, önceki dönemlerde ne *Periklytos* isminde bir Yunanlı’ya ne de Ahmed isminde bir Arab’a rastlanmadığını, bu yüzden bu kelimenin Kur’an’da belirtilen müjdeye delalet ettiğini ileri sürmüşlerdir.⁴⁸⁷

Hıristiyanlara göre ise ‘*Paraklétos*’ Ruhulkudüs’tür ve İsa Mesih’in kendilerinden ayrılması sebebiyle hüznlenen havarilere Ruhulkudüs bir teselli olarak geldiği için, kelime genellikle ‘teselli veren’ olarak tercüme edilmiştir.⁴⁸⁸ Ancak, Müslüman araştırmacılara göre, Yunanca’da “rahatlatan, teselli eden kimse” anlamına gelen kelime “*Paraclytos*” değil “*Parakalon*”dur. “Müdafaa etmek” ifadesinin karşılığı olarak kullanılan terim “*Sunegoros*”; “şefaathçi, aracı” ifadesinin karşılığı olarak kullanılan kelime ise, “*Meditéa*”dır. Dolayısıyla ‘*Periklytos*’ ile Ruhulkudüs kastedilemez.⁴⁸⁹ Yuhanna İncili’ndeki ibarelerin incelenmesi neticesinde ‘*Paraklétos*’ (Faraklit) kelimesi ile kastedilen şahsın Hz. İsa gibi insan olması gerektiği için

⁴⁸³ Aydın, **Tartışma Konuları**, s. 146.

⁴⁸⁴ Saff, 61/6.

⁴⁸⁵ Yuhanna, 14/16; 16/7-13.

⁴⁸⁶ Esed, s. 1145 (6. not).

⁴⁸⁷ Mustafa Göregen, “İslami Reddiye Geleneğinde Tebşirat Problemi”, **Hikmet Yurdu**, Cilt.8, Sayı.15 (2015/1), s. 154.

⁴⁸⁸ D. M. Crossan, “Paraclete”, **New Catholic Encyclopedia**, C.10, Washington: The Catholic University of America, 1967, s. 989; Mehmet Aydın, “Faraklit”, **DİA**, C.12, İstanbul: TDV, 1995, s. 165.

⁴⁸⁹ Abdulahad Davud, **Tevrat ve İncil’e Göre Hz. Muhammed**, Nusret Çam (çev.), İzmir: Nil Yayınları, 1988, s. 279.

Ruhulkudüs olamayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Hz. İsa'nın sözleri tam olarak nakledilmediği ve gerçek İncil tahrif edildiği için Yuhanna'daki ifadelerin ne anlama geldiğini Hıristiyanlar da tam olarak açıklayamamaktadırlar. Bu yüzden Yuhanna'nın ilgili metinleri dikkate alındığında burada bahsedilen kişinin Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu anlaşılacaktır.⁴⁹⁰

Seyyid Kutub'un 'Menar' tefsirinden istifadesinin sınırlı olduğundan bu konuda herhangi bir bilgi aktarmamıştır.

Hıristiyanlarca apokrif sayılan mevcut Barnaba İncili'nde⁴⁹¹ ise Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bahsedilmesi daha açık ve daha nettir. Orada Hz. Muhammed (a.s.) ismiyle hatta kelime-i tevhid halinde zikredilir. Her şeyin ve tüm dünyanın ve cennetin onun için yaratıldığı ifade edilir.⁴⁹² Yine aynı İncilde Hz. İsa şöyle der: "Muhammed O'nun kutlu adıdır" ondan sonra kalabalık seslerini yükselterek şöyle dedi: "Ey Allah bize elçini gönder, ey Muhammed dünyanın kurtuluşu için çabuk gel!"⁴⁹³

Barnaba İncili'nde geçen bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Hz. İsa'nın, kendisinden sonra, tüm insanlığa rehber olacak bir peygamberi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in risaletini müjdelediği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁴

Rahmetullah el-Hindî'ye göre gelecek peygamberin haberi bazen nebilerden bile gizli tutulmuştur. Örneğin Yuhanna İncili 1. babda Hz. İsa'nın çağdaşı olan Yahudi âlimleri ile Yahya (a.s.) arasında geçen bir diyalogdan bahsedilir. Yahudi âlimler Hz. Yahya'ya, "Sen Mesih misin?" diye sorduklarında, Hz. Yahya "Ben Mesih değilim" diyerek bunu inkâr etmiş, daha sonra "İlyas mısınız?" diye sorduklarında, yine inkâr etmiş, bu kez "Sen beklediğimiz peygamber misin?" diye sormuşlar, ancak Hz. Yahya buna da olumsuz cevap vermiştir.⁴⁹⁵ Buradaki soru ve cevaplardan da anlaşıldığı üzere, Mesih ve İlyas beklendiği gibi, başka bir peygamber daha bekleniyordu. Yine Yuhanna

⁴⁹⁰ İsmail Taşpınar, **Hıristiyanlık Eleştirisi**, s. 164.

⁴⁹¹ Cilacı, "Barnaba İncili", **DİA**, C.5, s. 76-81.

⁴⁹² The Gospel Of Barnabas, 43, s. 56; Veli Ulutürk, **Kur'an'da Ehl-i Kitab**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, s. 118.

⁴⁹³ The Gospel Of Barnabas, 97, s. 124.

⁴⁹⁴ Ulutürk, s. 120.

⁴⁹⁵ Yuhanna, 1/19-21; El-Hindî, C.2, s. 200.

İnciline göre Hz. İsa'nın, Mesih mi yoksa beklenen peygamber mi olduğu hususunda halk ikiye ayrılmış vaziyette idi. Bir kısmı Hz. İsa'nın beklenen peygamber olduğunu söylerken, diğerleri onun Mesih olduğu görüşünü savunmaktaydılar.⁴⁹⁶ Neticede halkın Hz. İsa'yı Mesih olarak kabul etmesi, onların sözünü ettikleri peygamberin Hz. İsa dışında birisi olduğunu göstermektedir.⁴⁹⁷

Seyyid Kutub'un işaret ettiği Kur'an- Kerim'de tebşirat ile ilgili bir diğer ayette şöyle bahsedilmektedir:

*“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyana sokanlar var ya, işte onlar inanmazlar.”*⁴⁹⁸

Seyyid Kutub, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde Yahudi ve Hıristiyanların Kur'an'ı ve Hz. Peygamberi bildiklerinden çok kez bahsedildiğini belirtmektedir. Kutub'a göre bu ayetin tefsiri hususunda müfessirlerin çoğu, Ehl-i Kitab'ın Kur'an-ı Kerim'in Allah katından indirildiğini ve peygamberin Allah tarafından gönderildiğini bildiklerini söylemişlerdir. Müfessir, ayetin fiilen delalet ettiği bir manası bu olduğunu ancak tarihi olayların ve Ehl-i Kitab'ın İslam'a karşı olan tutumları dikkate alınarak ayetin manasının işaret ettiği başka yönlerinin de bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁹

Seyyid Kutub'a göre Ehl-i Kitab, kendi dinlerinin batıl olduğunu çok iyi bilmektedir ve kendilerinin içine düştükleri cehalet bataklığında İslam'a karşı koyamayacaklarının farkındadır. İşte Ehl-i Kitab bu dini ve bu hakikati çok iyi bildiği içindir ki kendi çocuklarını tanıdıkları gibi bu gerçekleri fark ettiklerinden, nesilden nesile sürüp giden bir çaba ile bu dini araştırmakta, ruhlara nasıl cereyan ettiğini tetkik etmekte ve bu dinin özünü bozabilmenin yollarını ciddi bir şekilde araştırmaktadırlar. Seyyid Kutub müsteşriklerin gayelerinin bir gerçeği aramak veya bu dine yardımcı olmak olduğunu düşünen bazı Müslümanları da sert bir dille eleştirmiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Yuhanna, 7/40-41; El-Hindî, C.2, s. 200.

⁴⁹⁷ El-Hindî, C.2, s. 200.

⁴⁹⁸ En'am, 6/20.

⁴⁹⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1060; Kutub, C.5, s. 138.

⁵⁰⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, C.2, s. 1061; Kutub, C.5, s. 139.

Seyyid Kutub'a göre Hz. İsa: "*Benden önceki Tevrat'ı doğrulayan ve benden sonra gelecek ve adı Ahmed olacak bir peygamberi müjdeleyenim*"⁵⁰¹ sözleriyle bir nevi onlara, Allah'ın oğlu olmadığını ve ilahi unsurlardan biri olmadığını belirtmiştir. Aslında o, burada risalet zincirinin halkalarını tasvir etmektedir. Kutub'a göre, bu halkaların biri diğerine görevi devretmekte; fakat esas itibarıyla her biri diğerine bağlı bulunmaktadır. Hepsinin yönelişi ve hedefi birdir. Bu sistemin temeli birdir ve insanlığın donanımına, ihtiyaçlarına, güçlerine uygun olarak sadece şekilleri değişmektedir. Nihayet insanlık, aklî olgunluk ve bilinç aşamasına ulaştığında bu zincirin son halkası gelmektedir. Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'i müjdelemesi bu ayetlerle kesin olarak bildirilmiştir. Bugün eldeki İncil'ler bu müjdeye ister yer versin ister yer vermesin durum değişmez. Çünkü Seyyid Kutub'a göre İncillerin yazılması ve şartları bu konuda sağlam bir merci durumunda değildir.⁵⁰²

Seyyid Kutub, Kur'an-ı Kerim'in Arap yarımadasında Yahudi ve Hıristiyanlara okunduğunu ve Kur'an'da: "*Kendi yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları ümmi peygamber*"⁵⁰³ in bulunduğunu belirten bu ayeti duyan bazı samimi Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Peygamberi kabul ederek Müslüman olduklarını söylemiştir. Ancak geriye kalanların çoğu birbirlerine onu gizlemeyi tavsiye etmişlerdir.⁵⁰⁴

Müfessir, tarihi kaynaklardan anlaşıldığı üzere Yahudilerin o sırada zamanı yaklaşan bir peygamberin gelmesini beklediklerini nakletmektedir. Aynı şekilde Arap yarımadasında Allah'ın birliğine inanan ve yalnız başına yaşayan bazı Hıristiyan bilginler de onun gelmesini beklemekte idiler. Ne var ki Yahudiler bu peygamberin kendilerinden olmasını istemekte idi. Allah O'nun başka bir kavimden, Hz. İbrahim'in İsmail soyundan olmasını dileyince, Yahudiler bu ilahi takdiri beğenmediler ve ona karşı savaştılar. Seyyid Kutub'a göre durum her ne şekilde olursa olsun bu haberlerde kesin hüküm Kur'an'ın ifadesidir. Çünkü en son söz budur.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Saf, 61/6.

⁵⁰² Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.6, s. 3556; Kutub, C.14, s. 452.

⁵⁰³ A'raf, 7/157.

⁵⁰⁴ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.6, s. 3557; Kutub, C.14, s. 452; Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.3, s. 1378; Kutub, C.6, s. 273.

⁵⁰⁵ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, C.6, s. 3557; Kutub, C.14, s. 453.

Böylece Seyyid Kutub, ileri sürdüğü görüşleri destekleyecek Kur'an dışı araştırmalara ancak Kur'an ile uyumlu olduklarında işaret etmektedir. Nihâi hükmü, Kur'an'ın literal ifadesine yani beyanına bırakmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Seyyid Kutub'un hayatı, eserleri ve düşünceleri hakkında bilgilendirme yapıldıktan sonra, Hz. Meryem, Hz. İsa'nın hayatı, Hıristiyanlık ve Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlıktan bahseden ayetler, yine müellifin yorumları esas alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci Bölüm'de, Seyyid Kutub'un hayatı, yaşadığı dönemdeki Mısır'ın siyasal ve sosyal durumu ve o ortamda tefsirini ne tür şartlar altında kaleme aldığından bahsedilmektedir. Kutub'un, Amerika'dan dönmesiyle İslami eserler yazmaya başlaması aynı döneme rastlamaktadır. Onun tanınmasında büyük rol oynayan ve meşhur olmasını sağlayan İslami ideolojiye yönelik eserlerini de yine bu dönemde yazmıştır. Seyyid Kutub'un, bu düşüncelere paralel olarak siyasal hayatı da şekillenmeye başlamış ve İhvân-ı Müslimîn teşkilatına katılmıştır. Bu süreçte bütün insanlığı İslami ideolojiye çağırması ve bu düşünceyi anlatan birçok eser yazmıştır.

İkinci Bölüm'de, Hz. Meryem ve Hz. İsa'dan bahsedilmiştir. Burada ilk olarak Hıristiyanlığı ilgilendiren, diğer dinlerdeki mucizevi doğumların yer aldığı kıssalar incelenmiştir. Daha sonra ise İmran ailesi ve Hz. Meryem'in doğumu ve mabede adanmasından bahsedilmiştir. Seyyid Kutub'a göre, İmran'ın karısının özgür iradesiyle çocuğunu mabede adaması, onun Allah'a kulluğunu ön plana çıkarmaktadır. Seyyid Kutub, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalması ve onu doğurması konusunu anlatırken özellikle 'ruh' kavramı üzerinde durmuştur. Cebrail'in Allah'tan aldığı 'ruh'u özü kavranamayacak bir sır olarak ifade etmiştir. Bu düşüncesi de onun bilim ile din arasındaki fikirlerini açıklaması bakımından önem arz etmektedir. Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın babasız doğumunu, toplum içinde Hz. Meryem açısından doğuracağı sosyolojik etki üzerinden değerlendirmiştir. Bu da onun tefsirinde izlediği genel anlayışla paralellik göstermektedir.

Kur'an'da Hz. İsa ile ilgili birçok mucizeden bahsedilmiştir. Seyyid Kutub'un detaylı olarak üzerinde durduğu mucize ise gökten sofranın inmesi hadisesidir. Müfessir, bu mucizeyi çeşitli tefsirlerden yaptığı alıntılarla açıklamıştır. Kutub, Hz. İsa ile havariler

arasında geçen diyalogun, Hz. İsa'nın kavminin tabiatını ve havarilerin fitratını açıkladığını öne sürmektedir. Böyle bir istekte bulunan havarilerin bu isteklerini çeşitli açılardan değerlendirip, havarileri, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ashabıyla kıyaslama yoluna gitmiştir.

Seyyid Kutub, Hz. İsa'nın akıbeti konusunun Allah'tan başkasının yorumunu bilemeyeceği “müteşabih” kapsamına giren gayb meselelerinden olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca müfessir, bu konular üzerinde yorumda bulunmanın bir fayda getirmeyeceğini, bu işin peşine düşenlerin sonuç itibarıyla kuşku içerisinde kalacaklarını ve çıkmaza gireceklerini belirtmiştir.

Üçüncü Bölüm'de ise, Hıristiyan inançları, tahrif ve tebşirat konuları ele alınmıştır. Seyyid Kutub'un Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi diğer dinlere ilişkin bilgileri temelde 'Menar Tefsiri'ne dayanmaktadır. 'Menar Tefsiri' ise Yusuf suresinin 52. ayetine kadar yapılmış bir tefsir olması hasebiyle Seyyid Kutub, örneğin Saf suresinde yer alan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in müjdelenmesiyle ilgili ayetin açıklanmasında herhangi bir bilgi nakletmemiştir. Oysa dönemin kaynaklarında bu konuda yapılan çalışmalar büyük bir yekûn teşkil etmektedir. Bu da Seyyid Kutub'un genelde dinler tarihine, özede ise Hıristiyanlığa dair kaynaklarının oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Seyyid Kutub'un tefsirinde Hz. İsa'nın hayatı ve Hıristiyanlıkla ilgili yaptığı yorumların yetersiz görüldüğü yerlerde onun tefsiriyle sınırlı kalınmamış, yetersiz görülen açıklamalar, farklı kaynaklarla desteklenerek konu bütünlüğü içerisinde aktarılmaya çalışılmıştır.

Bunun yanında Seyyid Kutub'un Hıristiyanlıkla ilgili görüşleri incelendiğinde, mümkün olduğu kadar tevillerden kaçındığı ve tefsirinin genelinde hâkim olan gelenekselci bir çizgide durduğu görülmektedir. Nitekim Hz İsa'nın Ref'i ve Nüzûl'ü ile ilgili ayetleri yorumlarken sergilediği tavır bu görüşü desteklemektedir.

Müfessirin, Hıristiyanlıkla ilgili tarihi bilgi gerektiren konularda, özellikle konsiller ve teslis konusunda, birkaç kitap dışında konu ile ilgili mevcut kaynaklara başvurmadığı görülmüştür. Hâlbuki tefsirin yazıldığı dönem, bu konu ile ilgili kaynakların çoğuna ulaşmanın mümkün olduğu bir dönemdir. Ancak tefsirin yazıldığı

şartlar ve ortamdan dolayı, muhtemelen müfessir bu kaynaklara erişim sağlayamamış ve hapisaneye girmeden önce edindiği bilgilerden hafızasında kalanlarla yetinmiştir.

Seyyid Kutub'un, tefsirinde genel olarak Kur'an'ı teknik özellikleriyle tefsir eden klasik tefsir kitaplarının aksine edebi-ictimai bir tefsir metodu kullanması, Hıristiyanlık ile ilgili ayetleri yorumlarken de görülmektedir. O, Kur'an'ı bir bütün olarak ele almasının yanı sıra, onu bir nevi toplum kitabı olarak görerek mesajını insanlara sunmuş ve onu toplumu yönlendirecek şekilde tefsir etmeye çalışmıştır. Seyyid Kutub'un diğer eserlerinde de hâkim olan bu düşünce, Müslüman toplumunda İslam'ı egemen kılmak için Kur'an'ın rehberliğinde hareket edilmesini öngörmektedir. Seyyid Kutub, "Allah'ın hükümeti", "cihat" ve "İslam'ın devrimci karakteri" vb. temalar üzerine görüşlerini geliştirirken Mevdûdi'den fazlasıyla yararlanmışır. Seyyid Kutub, tefsirinde bu amaç doğrultusunda hareket etmiş ve tefsirini bu hedef üzerine temellendirmiştir. Bu yönüyle Seyyid Kutub'un tefsir çalışması bilimsel tetkike dayalı bir ilmi eser olmaktan çok, kendi döneminde yaygın olan sosyal içerikli ideolojik bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir hedefe sahip olan bir çalışmanın ise, konuları derinlemesine ilmi hassasiyetle ele almasını beklememek gerekmektedir. Ayrıca, Seyyid Kutub'un tefsiri her ne kadar sosyolojik bir tefsir olma iddiasında olsa da, yazmış olduğu eserde diğer dinlerle mukayeseden kaçınılmıştır. Bu durum Seyyid Kutub'un eserinde ihmal ettiği en önemli konulardan birisidir.

Sonuç olarak bu çalışma, özellikle Müslümanlar arasında bir dönem referans kaynağı olarak kullanılan bu eserin, dinler tarihi kaynakları çerçevesinde Hıristiyanlığı merkeze alarak değerlendirmesini yapmıştır.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

- Al-Qayrawani, Faris. **Mesih Gerçekten Haçlandı mı?**, Kemal Kaya (çev.), Ankara: Sevgi Yayınları, (t.y.).
- Anderson, Matthew Smith. **The Eastern Question 1774-1923: A Study In International Relations**, London: The Macmillan Press, 1972.
- Armaoğlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Arnold, Thomas Walker. **The Preaching Of Islam**, 2. Basım, Londra: Ams Press, 1913.
- Aşmavi, Ahmed Süleyman. **el-Alemü'r-Rabbani eş-Şehid Seyyid Kutub**, (Y.y): (y.y.), 1969.
- Atiya, Aziz S. **Doğu Hıristiyanlığı Tarihi**, Nurettin Hiçyılmaz (çev.). İstanbul: Doz Yayınları, 2005.
- Aydın, Mahmut. **Hız. İsa'ya Ne Oldu?**, 1. Basım, Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Aydın, Mehmet. **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet. **Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Azem, Yusuf. **Râidü'l-Fikri'l-İslami el-Muâsirun eş-Şehîd Seyyid Kutub: Hayâtuhû ve Medresetuhû ve Âsârû**, Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1980.
- Barnabas, **The Gospel of Barnabas**, 3. Basım, Karaçi: Fazlee Sons, 1974.
- Bayraktar, Mehmet. **Bir Hıristiyan Dogması Teslis**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2007.
- Berekât, Muhammed. **Seyyid Kutub**, M. Beşir Eryarsoy (çev.), İstanbul: Risale Yayınları, 1987.
- Budge, Ernest Alfred Wallis. **From Fetish To God In Ancient Egypt**, New York: Dover Publications, 1988.
- Bulğen, Mehmet (ed). **Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri: Mehdilik, Nüzul-i İsa, Sihir, Ricalü'l-Gayb**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014.
- Carrel, Alexis. **İnsan Bu Meçhul**, Vedat B. Nazikoğlu (çev.), İstanbul: Arif Bolat Kitabevi, 1959.

- Crossan, John Dominic, **The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant**, San Francisco: Harper Collins, 1992.
- Çakan, İsmail Lütfi. **Hadis Usûlü**, 23. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010.
- Çelik, Mehmet. **Süryani Tarihi**, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1996.
- Davud, Abdulahad. **Tevrat ve İncil'e Göre Hz. Muhammed**, Nusret Çam (çev.). İzmir: Nil Yayınları, 1988.
- Dökmeciyan, R. Hrair. **Arap Dünyasında Köktencilik: (Devrimci İslam)**, Muhammed Karahanoğlu(çev.), İstanbul: İlke Yayınları, 1992.
- Dvornik, Francis. **Konsiller Tarihi İznikten II. Vatikan'a**, Mehmet Aydın (çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Ebû Zehre, Muhammed. **Muhadarat Fi'n-Nasraniyye**, 3. Basım Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1966.
- El-Bennâ, Hasan b. Ahmed b. Abdurrahman. **Müslüman Kardeşler Teşkilatı**, Akif Nuri Karcıoğlu(çev.), İstanbul: Dava Yayınları.
- El-Bennâ, Hasan b. Ahmed b. Abdurrahman. **Müzekkiratü'd-Da've ve'd-Dâiye**, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1939.
- El-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. **el-Câmiü's-Sahîh**, Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2011.
- El-Hindî, Rahmetullah. **İzhârü'l Hak**, Ali Namlı (çev.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012.
- Er-Râzî, Fahreddin. **Tefsîr-i Kebîr**, Suat Yıldırım, Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci ve Sadık Doğru (çev.). Ankara: Akçağ Yayınevi, 1990.
- El-Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasan b. Ali Zâhid. **Nüzûl-i İsâ (aleyhisselam) Meselesi**, 2. Basım, İstanbul: Rihle Kitab, 2012.
- El-Magribî, Samuel b. Yahya b. Abbas. **Yahudiliği Anlamak**, Osman Cilacı(çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Erbaş, Ali. **Hristiyanlık**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Esed, Muhammed. **Kur'an Mesajı**. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcuddin Muhammed b. Abdulkерim. **el- Milet ve'n-Nihal**, 2. Basım, Mustafa Öz (çev.), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011.

- Et-Trablûsî, Nuvfel b. Nimetullah b. Serkis Nuvfel. **Sevsenetü Süleymân Fî Usûli'l-Akâid ve'l-Edyân**, Beyrut: (y.y), 1876.
- Ez-Zirikli, Hayreddin. **el-A'lâm: Kamusu Teracimi li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisâ**, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1976.
- Faber, George. **The Origin Of Pagan Idoltry**, C.2, London: C. Rivingtons-St. Paul's Church Yard., 1816.
- Güç, Ahmet. **Dinlerde Mabed ve İbadet**, 2. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Gündüz, Şinasi. **Din ve İnanç Sözlüğü**, 1. Basım, Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 2. Basım, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettah. **Seyyid Kutub: Eş-Şehidü'l-Hay**, Amman: Mektebetü'l-Aksa, 1985.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettah. **Seyyid Kutub: Mine'l-Mîlâd ile'l-İstîşhâd**, Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1991.
- Hitti, Philip Khuri. **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, Salih Tuğ (çev.), c. 4, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- Hüseyin, Taha. **El-Eyyam**, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1945.
- Hüseyin, Taha. **Müstakbelü's-Sekâfe Fî Mısır**, Kahire: Matbaatü'l-Maârif, 1938.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri. **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal**, Kahire: Matbaatü'l-Edebiyye, 1899.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (çev.), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- Kutsal Kitap, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2009.
- Jeffery, Arthur. **Foreign Vocabulary Of The Qur'an**, Baroda: Oriental Institue, 1938.
- Kant, Immanuel. **The Conflict Of The Faculties**, Mary J. Gregor (çev.). New York: Abaris Books, 1979.
- Kutub, Seyyid. **Cihan Sulhu ve İslam**, Bekir Sadak (çev.). İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, (t.y).
- Kutub, Seyyid. **Dikenler**, Akif Nuri (çev.). İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.
- Kutub, Seyyid. **Din Dediğin Budur**, Mehmed Hasan Beşer (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1964.

- Kutub, Seyyid. **El-Adâletü'l-İctimaiyye Fi'l-İslam**, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1964.
- Kutub, Seyyid. **El-İslam ve Müşkilatü'l-Hadara**, (Y.y): Dâru İhyai'l-Kütübi'l Arabiyye, 1962.
- Kutub, Seyyid. **El-Medinetü'l-Meshûre**, Kahire: Dâru'l-Maarif, 1946.
- Kutub, Seyyid. **El-Müstakbel li-Hâze'd-Dîn**, Kahire: Mektebetu Vehbe, (t.y).
- Kutub, Seyyid. **En-Nakdü'l-Edebî: Usûlühü ve Menâciüh**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, (t.y).
- Kutub, Seyyid. **Es-Selâmü'l-'Âlemi ve'l-İslam**, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, (t.y).
- Kutub, Seyyid. **Et-Tasvirü'l-Fenni Fi'l-Kur'an**, (Y.y): (y.y.), 1966.
- Kutub, Seyyid. **Fâiz**, Cafer Tayyar (çev.), İstanbul: İslamoğlu Yayıncılık, 1989.
- Kutub, Seyyid. **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1967.
- Kutub, Seyyid. **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler (çev.). İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2012.
- Kutub, Seyyid. **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Salih Uçan, Vahdettin İnce (çev.). İstanbul: Dünya Yayınları, 1991.
- Kutub, Seyyid. **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerim Ünalın, Ahmet Yaşar, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip, Niyazi Beki, Abdülhamit Birişik (çev.). İstanbul: Emir Yayınları, 2001.
- Kutub, Seyyid. **Hasâisü't-Tasavvuri'l-İslami ve Mukavvematüh**, Kahire: İsa el-Babi el-Halebi, 1965.
- Kutub, Seyyid. **Hâze'd-Dîn**, Beyrut: İttihâdü'l-İslamî el-Âlemi, 1970.
- Kutub, Seyyid. **İslam Cemiyetine Doğru**, Kemal Sandıker, Mehmed Süslü (çev.). İstanbul: Şamil Yayınevi, 1971.
- Kutub, Seyyid. **İslam Düşüncesi: Esasları**, M. Beşir Eryarsoy (çev.), İstanbul: İşaret Yayınları, 1988.
- Kutub, Seyyid. **İslam Düşüncesi: Hususiyetleri, Esasları**, Akif Nuri (çev.), İstanbul: Çığır Yayınları, 1973.
- Kutub, Seyyid. **İslam ve Emperyalizm**, Ramazan Nazlı (çev.). İstanbul: Şelale Yayınları, 1983.
- Kutub, Seyyid. **İslam ve Kapitalizm Çatışması**, Mustafa Uysal (çev.). Konya: Dini Neşriyat, 1967.

- Kutub, Seyyid. **İslam ve Medeniyetin Problemi**, Mustafa Varlı (çev.). Ankara: Hilal Yayınları, 1967.
- Kutub, Seyyid. **İslam'da Sosyal Adalet**, M. Adnan Mansur, Yaşar Tunagür (çev.). İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1962.
- Kutub, Seyyid. **İslami Etütler**, Hasan Beşer (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1967.
- Kutub, Seyyid. **İstikbal İslam'ındır**, Abdülkadir Şener. (çev.), Ankara: Hilal Yayınları, 1967.
- Kutub, Seyyid. **Köyden Bir Çocuk**, Ümit Dericioğlu (çev.), İstanbul: İnkılab Yayınları, 2013.
- Kutub, Seyyid, Abdulhamid Cude es-Sahhar. **Kur'an-ı Kerim'den Dini Hikâyeler**, Mustafa Runyun (çev.), Konya: Eminoğlu Yayınları, 1979.
- Kutub, Seyyid. **Kur'an'da Edebi Tasvir**, Kamil M. Çetiner (çev.), İstanbul: Arslan Yayınları, 1997.
- Kutub, Seyyid. **Kur'an'da Kıyamet Sahneleri: (Cennet-Cehennem)**, Süleyman Ateş (çev.), İstanbul: Hilal Yayınları, (t.y.)
- Kutub, Seyyid. **Ma'reketü'l-İslam ve'r-Re'simâliyye**, Kahire: Dârü'l-İhvan li's-Sahafe, 1952.
- Kutub, Seyyid. **Meâlim fi't-Târik**, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1964.
- Kutub, Seyyid. **Meşâhidü'l-Kıyame Fî'l-Kur'an**, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1966.
- Kutub, Seyyid. **Mühimmetü'ş-Şâir fi'l-Hayat-i ve Şi'rü'l-Cîli'l-Hâdir**, Beyrut: Darü'l-Arabiyye, (t.y.).
- Kutub, Seyyid. **Nahve Müctema' İslamî**, Beyrut: Dârü'ş-Şürûk, 1982.
- Kutub, Seyyid. **Ruhun Sevinci**, Mehmet Hacı Dervişoğlu (çev.), İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.
- Kutub, Seyyid. **Tarihte Düşünce ve Metod**, M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bir Yayıncılık, 1985.
- Kutub, Seyyid. **Yahudi İle Olan Savaşımız**, Abdulhamit Dağdeviren (çev.), İstanbul: Arslan Yayınları, 1988.
- Kutub, Seyyid. **Yegâne Dünya Nizamı İslam**, Mustafa Varlı (çev.) İstanbul: Nur Yayınevi, 1966.
- Kutub, Seyyid. **Yoldaki İşaretler**, İsmail Nuri(çev.), İstanbul: İhya Yayınları, 1980.

- Mitchell, Richard Paul. **The Society Of The Muslim Brothers**, London: Oxford University Press, 1969.
- Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi, **Sahih-i Müslim**, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Öztürk, Mustafa. **Kıssaların Dili**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Öztürk, Mustafa. **Kur'an ve Tefsir Kültürümüz**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Renan, Ernest. **The Life Of Jesus**, London: Watts & Co, 1945.
- Renou, Louis. **Hinduizm**, Maide Selen (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1993.
- Reşid Rıza, Muhammed, Abduh, Şeyh Muhammed. **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr**, Ali Rıza Temel, Mehmet Erdoğan (çev.). İstanbul: Ekin Yayınları, 2012.
- Rosenborg, Donna. **Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenler Antolojisi**, Koray Akten ve Diğerleri (çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Roberts, Alexander ve James Donaldson (Ed.). **The Ante-Nicene Fathers The Writings Of The Fathers Down To A.D. 325: Lactantius, Venantius, Asterius, Victorinus, Dionysius, Apostolic Teaching and Constitutions, Homily and Liturgies**, C.7, Edinburgh: William B. Eerdmans Publishing, 1994.
- Rubben, Walter. **Buddhizm Tarihi**, Abidin İtil (çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1947.
- Sarıçioğlu, Ekrem. **Diğer İnciller: (Apokrif İnciller) (Metinler ve Tarihi Bilgiler)**, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2005.
- Sarmış, İbrahim. **Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub**, Ankara: Fecr Yayınevi, 1992.
- Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. **Câmiü'l-Beyân Fî Tefsiri'l-Kur'ân**, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
- Taşpınar, İsmail. **Hacı Abdullah Petricî'nin Hıristiyanlık Eleştirisi**, İstanbul: M.Ü İlahiyat Vakfı Yayınları, 2009.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. **el-Câmiü's-Sahih-Sünenü't-Tirmizi**, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975.
- Tzu, Lao. **Tao Te Ching**, Muhaddere N. Özerdim (çev.), 3. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1978.
- Tzu, Lao. **Öğretiler**, İsmail Taşpınar (çev.), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

- Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük. **Dinler Tarihi**, Ankara: Ocak Yayınları, 2002
- Tümer, Günay. **Hıristiyanlıkta ve İslamda Hz Meryem**. 4. Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Winter, T. J. (Abdulahkim Murad). **İslam ve Hıristiyanlık**, 1. Basım, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Ulutürk, Veli. **Kur'an'da Ehl-i Kitab**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Vidyarthi Abdulhaque, U. Ali, **Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed/Zerdüşt-Hindu-Budist**, Kemal Karakaş (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. **Seyyid Kutub Hayatı, Fikirleri, Eserleri**, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1980.
- Yurtaydın, Hüseyin Gazi ve Mehmet Dağ. **Dinler Tarihi**, Ankara: Gündüz Matbaacılık, 1978.

2. Süreli Yayınlar

- Adam, Baki. “Müslümanların Yahudilere Yönelttiği Teolojik Eleştiriler”, **Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları**, Cilt.4 (2004), ss. 103-118.
- Adam, Baki. “Tevrat’ın Tahrifi Meselesine Müslüman Ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.36 (1997), ss. 359-403.
- Ağırakça, Ahmed. “Açılış Konuşması”, **Şehadetinin 30. Yılında Seyyid Kutub Sempozyumu**, İstanbul: İrfan İlmi Araştırmalar ve İhtisas Vakfı, 21-22 Aralık 1996, ss. 13-18.
- Arslantaş, Nuh. “Hz. Peygamber’in Çağdaş Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 34(2008/1), ss. 55-92.
- Aydın, Mahmut. “Hz. İsa’nın Akıbeti Sorunu, Mesih ve Mehdi Tartışmaları”, **Samsun’da Kuran Günleri XI. Kuran Sempozyumu Kuran ve Risalet**, Samsun: Fecr Yayınları, 26-28 Ekim 2008, ss. 225-258.
- Bultmann, Rudolf. “Yeni Ahit Ve Mitoloji Yeni Ahit’in Mesajındaki Mitolojik Unsurlar ve Onların Yeniden Yorumlanması Problemi” **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cengiz Batuk(çev.), Cilt. 6, Sayı. 4., 2006, ss. 317-361.
- Erdal, Mesut. “Fî Zilâli’l-Kur’an Tefsiri’nde Takib Edilen Tefsir Metodu”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.8, Sayı.2, (2006), ss. 168-182.
- Abdurrahman, Eşref Hacı, Wan İbrahim Wan Ahmed, Nurayhan Ali, “Fî Zilâli’l-Kur’ân: Seyyid Kutub’un Çağdaş Kur’an Tefsiri”, İsmail Çalışkan, (çev.), **Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi**, Sayı.22 (2011), ss. 80-90.
- Gaudeul, Jean-Marie ve Robert Caspar. “Kitab-ı Mukaddes’in Tahrifi Konusuna Klasik İslamî Kaynakların Yaklaşımı”, Ali Erbaş (Çev.), **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.7, 2003, ss. 131-167.
- Göregen, Mustafa. “İslami Reddiye Geleneğinde Tebşirat Problemi”, **Hikmet Yurdu**, Cilt.8, Sayı.15 (2015/1), ss. 145-161.
- Gündüz, Şinasi. “Hz. İsa’nın Mesajını Anlamak”, **Köprü Dergisi**, Sayı.93 (Kış 2006), ss. 17-22.
- Gürkan, Salime Leyla. “Dogmaya Karşı Akıl: Maturidi’nin Teslis İnancını Tenkidi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.19 (2009), ss. 63-85.
- Kaçar, Turhan. “Ebioniteler’den Arius’a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.44, Sayı.2 (2003), ss. 187-206.

- Kiraz, Celil. “Hz. Muhammed (Sav)’in Önceki Kutsal Kitaplarda Müjdelmesi (Tebşîrât)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1 (2001), ss. 231-260.
- Musselman, Lytton John ve Nada Sinnu Saoud, “The Type Specimens of George Edward Post in Beirut and Geneva”, **Turkish Journal of Botany, Tubitak**, Sayı.28, 2004, ss. 155-160.
- Öztürk, Hakan, Şahin Kızılabdullah, “Siyer-Dinler Tarihi İlişkisi Bağlamında Din Kurucusu Veya Peygamberin Doğum Olayları Üzerine Bir İnceleme”, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Sayı.7, (04-06 Aralık 2009, 2010), ss. 319-329.
- Şeltut, Mahmut. “Hz. İsa’nın Göğe Yükseltilmesi ve Tekrar Dönüşü”, **Dini Araştırmalar Dergisi**. Mustafa Baş (çev.), Ankara Cilt.7, Sayı.7, 2005, ss. 289-306.
- Tanyu, Hikmet. “Martin Luther’in Türkler Hakkındaki Sözleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt.24, (1981), ss. 151-161.
- Taşpınar, İsmail. “Doğu’nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dımaşkî (649-749) ve İslam”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı.21, (2001/2), ss. 23-54.
- Taşpınar, İsmail. “I. İznik Konsili (325) ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.26, (2004/1), ss. 23-44.
- Taşpınar, İsmail. “Yahudi Geleneğinde İlahi Kelam Tasavvuru: İskenderiyeli Philo ve Logos Doktrini”, **Milel ve Nihal**, Cilt.8, Sayı.1 (2011), ss. 143-166.
- Vafi, Abdulvahid. “Hristiyan İnançının Teslise Dönüşmesi ve Teslisin İlk Kaynakları”, Hidayet Işık (çev.), **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı.6, 1996, ss. 383-393.

3. Ansiklopedi, Sözlük Maddeleri, Tezler:

- Alasgarov, Zaur. “Erken Dönem Hıristiyanlığında Dualist Bir Fırka: Markionizm”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2002.
- Avcı, Casim. “Saîd b. Bitrik”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Aydın, Mehmet. “Beşâirü’n-Nübüvve”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Aydın, Mehmet. “Faraklit”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Aydın, Mehmet. “Hıristiyanlık”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Bruce, Frederick Fyvie. “Trinity”, **The Interpreter’s Dictionary of The Bible**, C.4, New York: Abingdon Press, 1962.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mucize”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Cilacı, Osman. “Barnaba İncili”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Crossan, Dominic M. “Paraclete”, **New Catholic Encyclopedia**, C.10, Washington: The Catholic University of America, 1967.
- Goodblatt, David. “Sanhedrin”, **Encyclopedia of Religion, Second Edition**, C.12, New York: Thomson Gale, 2005.
- Erul, Bünyamin. “Übey b. Kâ’b”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Mısır”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.29, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Preece, Warren Eversleigh. “Ezra”, **Encyclopaedia Britannica**, C.9, Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1972.
- Gânim, İbrâhim el-Beyyûmî. “Hasan el-Bennâ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Gânim, İbrâhim el-Beyyûmî. “İhvân-ı Müslimîn”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Gardner, Iain. “Docetism”. **Encyclopedia of Religion, Second Edition**. C.4, New York: Thomson Gale, 2005.

- Geçiş, Nuran. “Dinlerde Mucizevî Doğumlar Ve Hristiyanlık’ta Noel”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2011.
- Görgün, Hilal. “Seyyid Kutub”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Gürkan, Salime Leyla. “Teslîs”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Harman, Ömer Faruk. “Hârûn”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Harman, Ömer Faruk. “İmrân” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Harman, “İsâ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Meryem”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Işık, Halim. “İncillere Göre Çarmıh”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.10, Sayı.29 (Eylül-Aralık 2007), ss. 41-77.
- Karlığa, Bekir. “F’î Zilâli’l Kur’an”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. “Tefsîrû’l-Menâr”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Preston, James J. “Goddess Worship”, **Encyclopedia of Religion, Second Edition**, C. 6, New York: Thomson Gale, 2005.
- Taşpınar, İsmail. “Rudolf Bultmann’ın Dinler Tarihi Araştırmalarına Katkısı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 1997.
- Tümer, Günay. “Çarmıh”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Waardenburg, Jacques. “Teslîs” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Wolfson, Harry Austryn. “Philo Judaeus”, **The Encyclopedia of Philosophy**, C.5-6, New York: Macmillan 1972.